

**T. C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI**

GELİBOLU VİLAYETİ (1913-1926)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAMET ARIKER

**ÇANAKKALE
KASIM, 2019**

T. C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Tarih Eğitimi Bilim Dalı

Gelibolu Vilayeti (1913-1926)

Samet ARIKER
(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ESENKAYA

Çanakkale
Kasım, 2019

Taahhütname

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Gelibolu Vilayeti (1913-1926)*” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve değerlere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/11/2019

Samet ARIKER

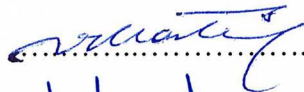
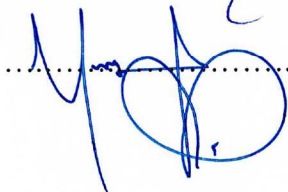
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Onay

Samet ARIKER tarafından hazırlanan çalışma, 27/11/2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda jüri tarafından başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Referans No : 10063960

Akademik Unvan	Adı SOYADI	İmza	
Dr.Öğr.Üyesi	Ahmet ESENKAYA		Danışman
Doç. Dr.	Volkan MARTTİN		Üye
Dr. Öğr. Üyesi	Mesut YAVAŞ		Üye

Tarih: 06.12.2019

İmza:

Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ

Enstitü Müdürü

Önsöz

Gelibolu, günümüzde halen ilçe olmakla birlikte 1913-1926 yılları arasında vilayetti. Gelibolu, Eceabat, Şarköy, Keşan, İpsala ve Enez ise vilayetin kazaları idi. Çanakkale bir yerleşim yeri olarak yokken Gelibolu ve Eceabat önemli birer yerleşim yeri olarak vardı ve her ikisi de Bizans tekfurları tarafından yönetilmekteydi. İstanbul'un fethinden sonra 1462'de Anadolu yakasına Kalâ-i Sultaniye, Rumeli'ye de Kilitbahir Kalesi yapıldı ve her iki kalenin etrafında yerleşimler başladı. Bu tarihten itibaren Çanakkale bir garnizon şehri olma özelliğini koruyarak vilayet olacak şekilde büyürken, Kilitbahir ise iki kaleye 72 kilometrelik mesafede, boğazın en dar noktasında köy olarak kaldı.

İstanbul Haliç'teki büyük tersane kuruluncaya kadar Gelibolu ve tersanesi, Osmanlı Devleti'nde uzun süre deniz ile ilgili hizmetlerde ilk sırayı bırakmadığı gibi, kapıkulu sisteminin nüvesi de Gelibolu'da şekillendi. Haliç Tersanesi faaliyete başlayınca ise gemi yapımı ve bazı askeri birimlerde gerileme yaşamış olmakla birlikte; Avrupa'ya, yani doğudan batıya geçiş güzergâhı olması nedeniyle Gelibolu cazibesini asla kaybetmedi. Ancak nüfus ve yerleşme konusunda ise daralma yaşandı. Gelibolu ve Çanakkale arasında rekabet söz konusu olamazdı. Çünkü Çanakkale 50 km daha güneyde ve Gelibolu'ya göre hareket kabiliyeti daha az iken, yarımadaya Gelibolu istikametinden geçilirse her türlü ilerleme daha kolay gerçekleşecektir.

Osmanlı Devleti'nin kaybettiği güce ve toprağa paralel olarak elindeki mevcut yerleşim yerleri de belirli periyotlarda idari taksimat içerisinde hep değişime uğradı. Bu değişimden Gelibolu da nasibini aldı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sancak yapıldı. Bu süreçte çoğunlukla Edirne'ye bağlı olmakla birlikte, bir süre de Cezayir-i Bahr-i Sefid'e bağlı sancak olarak önemini korusa da, tüm Osmanlı kentleri gibi Gelibolu'da olumlu olumsuz pek çok olay yaşadı. Hele ki Balkan Harbi ile birlikte yaşadığı olumsuzluklara Çanakkale Muharebeleri döneminde çok daha dertler eklendi. Muharebeye katılanlar güneye doğru

ilerlemek zorunda olduklarından; Uzunköprü'ye kadar trenle gelenlerle, Anadolu'dan gelen askerlerin geçiş güzergâhı da yine Gelibolu idi.

Boğazların işgali sürecinden Mudanya Ateşkes Antlaşması'na, Lozan Barış Antlaşması'ndan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar güvenlik amaçlı çok az Türk askeri bulundurma dışında boğaza paralel diğer kentler gibi Gelibolu'da da Milletler Cemiyeti askerleri güvenliği sağlıyordu. Ayrıca bu süreçte Gelibolu Vilayeti de düşman işgaline uğramıştı.

Araştırma konusu olarak Gelibolu'nun vilayet yıllarının seçilmiş olmasındaki temel sebep daha önce konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte Gelibolu Vilayeti özelinden genele doğru, Osmanlı'dan modern cumhuriyete kentsel değişim, kentsel dönüşüm ve kentsel statü bilgisinin bilimsel değerinin belirlenmeye çalışma gayretidir. Gündemle ilgili Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE), T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA, BCA) gibi arşivlerin yanı sıra, salnameler, sıhhiye riyasetinin raporları, nüfus sayım kayıtları, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanakları ile diğer ilgili makale, kitap ve tezler kullanılmıştır.

Adnan Adıvar, Tefik Rüştü Aras gibi önemli isimleri bağrında yetiştiren Gelibolu'da ayrıca Meclis-i Mebusan'da görev almış I. TBMM'ye Gelibolu Milletvekili olarak katılmış olan Celal Nuri (İleri) Bey'de araştırmanın başka bir boyutunu kapsamaktadır. Aslen hukukçu olmasına karşın, Türk düşünce tarihine en büyük katkılarda bulunan aydınlardan biri olan, Atatürk'ün her daim yanında bulunan, gazeteler ve dergiler çıkaran, birçok kitap yazan, araştırma açısından en önemlisi de Gelibolu Milletvekili olan Celal Nuri (İleri) Bey'in fikir dünyası ve çalışmaları da araştırma gündemindedir.

Çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyip, her daim yanımda olup, bana destek veren ve yol gösteren, başta 11 yıllık hocam ve akademik danışmanım olan Dr. Öğr. Üyesi

Ahmet Esenkaya olmak üzere, maddi ve manevi tüm desteklerinden ötürü sevgili eşim Merve Arıker'e, katkılarından dolayı Tarih Öğretmeni ağabeyim Mehmet Arıker'e ve bu günlere gelmemi sağlayan tüm aile bireylerime, ayrıca ilkokuldan bugüne kadar üzerimde emeği olan tüm öğretmenlerime teşekkürü bir borç bilirim.

Çanakkale, 2019

Samet ARIKER

Gelibolu Vilayeti (1913-1926)

Samet ARIKER

Özet

Araştırmanın adı “Gelibolu Vilayeti (1913-1926)”dir. Veri/belge tarama yöntemi kullanılmıştır. Devlet ve askeri arşivler, Meclis-i Mebusan ve TBMM Zabıt Tutanakları, Salnameler, Sıhhiye Raporları, Nüfus Sayım Kayıtları, yüksek lisans ve doktora tezleri, akademik makaleler, eserler ve günlükler taranmıştır.

Amaç, önem, yöntem, evren, örneklem gibi uygulanması gereken aşamalar aktarılıp, kuramsal çerçeve çizilip, gündemle ilgili daha önce yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

Gelibolu'nun jeostratejik konum, nüfus ve göçlerden kısaca değinildikten sonra, tarihi süreçten modern Cumhuriyet'e kalan mirasa yer verilmiştir. Osmanlı vilayeti Gelibolu, peş peşe deprem, Balkan Muharebeleri, başucundaki Birinci Dünya Savaşı cephelerinden birini ve nihayetinde Mondros Mütarekesi ile başlayan işgalin çilesini yaşamıştır. İstiklal adına verilen mücadelede Kuva-yı Milliye faaliyetleri, Akbaş Baskını başarısı övünülecek niteliktedir. Bölge Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Andlaşması ile rahat bir nefes almıştır. O hengâmede Gelibolu, sığınmacı Beyaz Rusları da aylarca ağırlamıştır. İlgili süreçte son Meclis-i Mebusan'da Mehmet Şakir (Kesebir) ve Celal Nuri (İleri) Beyler ile TBMM'de Celal Nuri (İleri) Bey'in siyasi faaliyetlerinden Zabıt Cerideleri ekseninde bahsedilmiştir.

Modern Cumhuriyet'in Gelibolu Vilayeti (kazaları Eceabat, Şarköy, Keşan, İpsala ve Enez), salnamelerden, 1927 nüfus sayımı, Vilayet Sıhhiye Raporu tarzı verilerden aktarılarak betimlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, mahalli yönetim, ekonomik faaliyetler, sağlık, hıfzıssıhha uygulamaları, eğitim ve kültürel hizmetler gibi kamusal yatırımlar aktarılmıştır.

Diğer bir gündem olarak ise, hukuk doktoralı, yazar, gazeteci, düşünür, Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'in yakın mesai arkadaşı ve modern Cumhuriyet'in aydınlarından Celal

Nuri (İleri) Bey'in eserleri ve hakkındaki çalışmalar incelenerek fikir dünyası ortaya konmaya çalışılmıştır.

Vilayet konumundaki Gelibolu'nun 1926'da ilçeye çevrilmesi ile gündem sonlandırılmamıştır. Boğazların uluslararası statüsü ve Boğazlara mücavir yerleşimlerin iç güvenliğinin Milletler Cemiyeti uhdesinden ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi sayesinde kurtulması ayrı bir gündem oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu, Vilayet, Tarih, Eğitim.

Gallipoli Province (1913-1926)

Samet ARIKER

Abstract

Name of the research “Gallipoli Province (1913-1926) and Celal Nuri (İleri) Bey”. Scanning of data/document method was used. For the research state and military archives, Ottoman Assembly’s Transactions, Turkish Grand National Assembly’s Transactions, Annuals, medical reports, census records, master and phd theses, academical articles, history books, and diaries were scanned.

Like, purpose, significance, method, population and sample which necessary processes was relayed, theoretical frame was drew and was gave place to past studies which are about the subject.

Shortly after mentioned Gallipoli’s geostrategical position, its population, and migrations are there; was given place to the legacy which remained to Republic of Turkey from historical process. Earthquakes, Balkan Wars, Battle of Gallipoli (as a front of World War I) and then the occupation period which started with Mondros Armistice was lived in Gallipoli as an Ottoman Province. During Independence War, resistance of National Forces against to occupation, Akbaş Reclaim was very important achievements in Gallipoli. The region took a sigh of relief thanks to Mudanya Armistice and Lausanne Peace Treaty. Also during this ruction period of the city, Belarussian refugees were hosted in Gallipoli.

The Gallipoli Province (with Eceabat, Şarköy, Keşan, İpsala and Enez boroughs) as a city of modern Republic was tried to be determined from the Annuals, 1927 census and the Provincial Health Report. Local government has been transferred to public investments such as economic activites, health, sanitation practies, education, and cultural services.

As the second agenda, the works of Celal Nuri (İleri) Bey, as a doctorate in law, writer, journalist, thinker, close colleague of Mustafa Kemal Pasha and one of the intellectuals of the modern Republic, were examined and the world of ideas was tried to be revealed.

In 1926, Gallipoli had turned into a borough but the agenda of the research is not ended with this. The international status of the Straits and the internal security of the contiguous settlements of the straits were freed from the League of Nations thanks to Montreux Convention was separated an another agenda.

Key Words: Gallipoli, Province, History, Education.

İçindekiler

Önsöz.....	i
Özet	iv
Abstract	vi
Kısaltmalar	xii
Bölüm I: Giriş.....	1
Giriş.....	1
Problem Durumu.....	3
Amaç	3
Önem.....	4
Varsayımlar ve Sayıltı.....	4
Tanımlar	4
Yöntem.....	5
Araştırma Modeli.....	5
Evren Örneklem.....	6
Veri Toplama Kaynakları	6
Veri Toplama Teknikleri	6
Kapsam ve Sınırlılıklar	7
Bölüm II: Kavramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar	8
Kuramsal/Kavramsal Çerçeve.....	8
İlgili Araştırmalar.....	12
Bölüm III: Gelibolu Vilayeti (Osmanlı Dönemi).....	15

Gelibolu'nun Jeo-statejik Yapısı.....	15
Gelibolu ve Bölgesinin Demografik Yapısı ve Göçler.....	15
8-9 Ağustos 1912 Şarköy/Mürefte Depremi ve Gelibolu.....	21
Gelibolu ve Savaş	23
Balkan Muharebeleri ve Gelibolu.....	23
Birinci Dünya Savaşı ve Gelibolu	27
Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastaneleri	33
Mondros Ateşkes Antlaşması ve Gelibolu	35
Son Meclis-i Mebusan, Celal Nuri (İleri) Bey ve Mehmet Şakir (Kesebir) Bey	48
Gelibolu ve İstiklali.....	49
Milli Mücadele ve Gelibolu.....	49
Akbaş Baskını	50
Gelibolu'daki Diğer Kuva-yı Milliye Faaliyetleri.....	57
Mudanya Mütarekesi ve Gelibolu	60
Beyaz Ruslar ve Gelibolu	62
Lozan Barış Andlaşması ve Gelibolu	70
Gelibolu Yarımadası'nda Yabancı Mezarlıklar Sorunu.....	71
Bölüm IV: Gelibolu Vilayeti (Cumhuriyet Dönemi)	76
Salnamelerde Gelibolu Vilayeti	76
Gelibolu Vilayeti'nin İdari Taksimatı	76
Salnamelerde Vilayet Yöneticileri.....	77
Salnamelerde Yerel ve Kamusal Hizmetler.....	77

Gelibolu Vilayeti ve Uluslararası Antlaşmalar	78
Milletler Cemiyeti ve Gelibolu.....	78
Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Gelibolu	79
Gelibolu Vilayeti'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı	80
1927 Nüfus Yapısı ve Gelibolu	80
Sosyal Hayat ve Gelibolu	81
Sağlık, Hıfzıssıhha ve Gelibolu	83
Ekonomik Faaliyetler ve Gelibolu.....	84
Gelibolu Vilayeti'nin İlçeye Çevrilmesi	85
Bölüm V: Eğitim ve Kültür Politikaları	86
Eğitim Kurumları	86
Müslümanların Eğitim Kurumları	86
Sıbyan Mektebi ve Medreseler.....	86
İptidai Mektepleri	87
Rüştiye Mektepleri	88
İdadi Mektepleri	88
Gelibolu Mevlevihanesi	90
Gayrimüslim Eğitim Kurumları.....	92
Modern Eğitim Kurumları	93
Gelenek ve Görenekler.....	94
Batıl İnançlar.....	95
Bölüm VI: Cumhuriyet Aydını Celal Nuri (İleri) Bey	96

Hayatı.....	96
Fikir Dünyasını Etkileyen Düşünürler	98
Osmanlı'nın Çöküşü Hakkında Düşünceleri.....	101
Türk İnkılâbı Hakkında Fikirleri.....	102
Eğitime Dair Fikirleri.....	104
Türk Kadınına Bakışı.....	106
Gelibolu Milletvekilliği Dönemi ve TBMM Çalışmaları	107
Sonuç.....	114
Kaynakça.....	117
Ekler	137
Özgeçmiş.....	143

Kısaltmalar

ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
BCA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
BDH	: Birinci Dünya Harbi Kataloğu
BH	: Balkan Harbi Kataloğu
BOA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre
DH.EUM.AYŞ	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî
DH.MTV	: Dâhiliye Nezareti Mütenevvia
SAİD. d.	: Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dos.	: Dosya
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
F.	: Fihrist
h.	: Hicri

HR. İM	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HR. SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
İ	: İçtima
İ. AZN	: İrade Adliye ve Mezahib
İA	: İslam Ansiklopedisi
KA	: Kızılay Arşivi
Kls.	: Klasör
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğundaki Ahkâm Defterleri
MF. MKB	: Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif
MF. MKT	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
No.	: Numara
OHAC	: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi
Öğr.	: Öğretim
Ra	: Rebi-ül Evvel
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SNMU	: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye
ss.	: Sayfa Sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SVE	: Salname-i Vilayet-i Edirne

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TCDS	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnameleri
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİH	: Türk İstiklâl Harbi Kataloğu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay. Haz.	: Yayını Hazırlayan
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
yy.	: Yüzyıl
Yzb.	: Yüzbaşı

Bölüm I: Giriş

Giriş

Bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturan yıllarda Gelibolu Vilayeti; kuzeyde Tekirdağ ve Edirne, doğuda Marmara Denizi, güneyde Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi, batıda ise Saroz Körfezi ve Batı Trakya ile sınırlıdır. Gelibolu Yarımadası, Marmara Denizi ile Saroz Körfezi arasında dar bir biçimde güneybatı yönünde uzamış olup, uzunluğu 85 ve genişliği en geniş yerinde 27 kilometredir. Vilayetin yüzölçümü 6546 kilometre karedir. Gelibolu Vilayeti; Greenwich'e göre 26.40 derece doğu boylamı ve 40.34.30 derece kuzey enlemi arasındadır.

Günümüzde idari taksimatta il olarak adlandırdığımız yönetim birimi yakın geçmişte “vilayet” adıyla anılmaktadır. Günümüzde ilçe diye tabir ettiğimiz vilayetin bir alt birimi ise “kaza” olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı'nın son döneminde Edirne ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı sancak konumunda olan Mebusan Meclisi'ne Şakir (Kesebir) Bey'i ve Celal Nuri (İleri) Bey'i vekil olarak gönderen Gelibolu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Celal Nuri (İleri) Bey'i TBMM'ye vekil olarak göndermiştir.

Çalışma konusu yakın tarihi kapsamına rağmen, veri derleme aşamasında mevcut ilçe yönetiminin destekten uzak duruşu araştırmayı zorlaştırırsa da; devlet arşivleri, TBMM Zabıt Cerideleri, salnameler ve diğer resmi kayıtlar araştırmanın zenginliği bakımından büyük katkı sağlamıştır.

Toplam altı bölümden oluşacak olan araştırmanın birinci bölümünde, araştırma konusuna giriş yapılarak, konu özetlenip ve önemine vurgu yapılarak, araştırma yöntemi belirlenecektir.

İkinci bölümde; Gelibolu Vilayeti'nin tarihsel sürecini gözlemleyebilme fırsatı sunma açısından, Osmanlı Devleti döneminde Gelibolu'nun durumu ile ilgili bilgi verilecektir. Bu bölümde, Çimbi Kalesi'nin fethi sonucu Rumeli'ye geçişle Osmanlı Devleti için başlayan Gelibolu serüveni ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde; Gelibolu'nun vilayet görüntüsü çizdiği 1913 yılından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan gelişmeler aktarılacaktır. Kentin demografik yapısı, Şarköy-Mürefte Depremi, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Mondros Ateşkes Anlaşması, son Osmanlı Mebusan Meclisi dönemi siyasi gelişmeleri, Kuva-yı Milliye faaliyetleri, Mudanya Ateşkes Anlaşması, Celal Nuri (İleri) Bey'in faaliyetleri, Beyaz Ruslar ve Lozan Barış Andlaşması bu bölümün önemli başlıklarını oluşturmaktadır. Mondros'tan Mudanya'ya giden yolda Gelibolu'da Kuva-yı Milliye birliklerinin başta Akbaş Baskını olmak üzere tüm kahramanlıkları bu bölümde incelenecektir. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen Bolşevik İhtilali nedeniyle SSCB'den kaçan muhalif gruplardan biri olan Menşeviklerin oluşturduğu Beyaz Rusların Gelibolu serüveni de yine bu bölümün kapsamı içerisinde yer alacaktır. Lozan Barış Andlaşması da 24 Temmuz 1923'te imzalanmış olması nedeniyle kronolojik düzene uygun olarak yine bu bölümde ele alınacaktır.

Dördüncü bölümde salnamelerde geçen vilayet yöneticileri, Milletler Cemiyeti, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 1927 nüfus sayımı, sosyal hayat, sağlık, ekonomik faaliyetler ve Gelibolu'nun ilçeye çevrilmesi incelenecektir.

Beşinci bölümde vilayetin eğitime vurgu yapılarak, eğitim kurumları ve gelenek-görenekları üzerinde durulacaktır. Osmanlı Devleti'nin hoşgörü politikasının somut örneklerini göreceğimiz Gelibolu'da, vilayet döneminde de halen gayrimüslim okullarının ayakta olduğu veriler ışığında aktarılacaktır. Ayrıca okul sayısındaki artışlar, Cumhuriyet Dönemi'nde eğitime verilen önemi bir kez daha görmemizi sağlayacaktır.

Altıncı bölümde ise, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nin en büyük aydınlarından Celal Nuri (İleri) Bey incelenecektir. Gelibolu Vilayeti'nin TBMM'deki tek milletvekili olması ve Cumhuriyet döneminin önemli düşünürleri arasında yer alması nedeniyle Celal Nuri (İleri) Bey ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştır. Hukuk Fakültesi'nden,

gazeteciliğe, Malta sürgününden Meclis-i Mebusan'a, devamında TBMM'ye akan hayatı, Gelibolu'ya olan katkıları ve fikir dünyası açıklanacaktır.

Problem Durumu

Araştırma konusu oluşturan Gelibolu Vilayeti; Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ve Cumhuriyet Dönemi'nde de 1926'ya kadar Çanakkale'den bağımsız bir il olmasına rağmen bugüne kadar vilayetin kapsamlı bir araştırmasının yapılmaması sebebiyle özellikle TBMM Zabıt Cerideleri ve Vilayet Salnameleri ışığında vilayetin tarihçesini tüm yönleriyle ortaya koymak hedeflenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nin önemli aydınlarından olan Gelibolu Milletvekili Celal Nuri (İleri) Bey'in fikir dünyası ve cumhuriyetin ilanı sürecine ne gibi katkılar sağladığı da araştırmanın bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Araştırmamızda cevap arayacağımız başlıca problem soruları şunlardır:

Gelibolu Vilayeti'ni önemli kılan olaylar nelerdir?

Vilayetin idarecileri kimlerdir?

Vilayete bağlı kazalar nereleridir?

Vilayette hangi eğitim kurumları bulunmaktadır?

Celal Nuri (İleri) Bey kimdir?

Celal Nuri (İleri) Bey'in fikir dünyası nasıldır?

Amaç

Bu araştırmanın amacı; özellikle TBMM Zabıt Cerideleri ve Vilayet Salnameleri başta olmak üzere resmi kaynaklar ve ikincil kaynakların değerlendirilmesiyle Gelibolu'nun vilayet tarihini ortaya koymaktır. Bu sayede şu an Çanakkale'ye bağlı bir ilçe olan Gelibolu'nun yakın geçmişteki idari yapısı ve kurumları ortaya konmuş olacaktır. Ayrıca Gelibolu'nun Cumhuriyet Dönemi'nde vilayet olduğu sürecin tek milletvekili olan Celal Nuri (İleri) Bey'in

fikir dünyasını ve çalışmalarını kapsamlı bir şekilde tüm yönleriyle ortaya koymak da araştırmanın bir başka amacıdır.

Önem

Yerel tarih araştırmacılığının kısıtlı olduğu ölkemizde, bu alana katkı açısından da büyük önem taşıyan bu araştırma; özellikle şu an var olmayan bir vilayet konu edildiği için vilayetin tarihçesini kalıcı hale getireceği içinde ayrı bir önem taşımaktadır. Gelibolu Vilayeti (1913-1926) kapsamlı olarak ilk kez gündeme taşınmış olacaktır.

Varsayımlar ve Sayıltı

Ele alınan tarih aralığında Gelibolu Vilayeti'nde var olan tüm kurumlar, vilayet sınırlarındaki yaşam, vilayetin yöneticileri ve Celal Nuri (İleri) Bey'in hayatı kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Gelibolu'daki yaşama; arşiv belgeleri, resmi kayıtlar, salnameler, akademik makaleler, tezler, kitaplar, ansiklopediler ve yerel araştırmalar eşliğinde ışık tutmaya çalışılacaktır.

Gelibolu Vilayeti ile ilgili eldeki mevcut veriler peşinen doğru olarak kabul edilmiştir.

Tanımlar

İdadi: Kelime anlamı olarak hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri olarak kullanılır. Rüştiye denilen ortaokuldan sonra yüksekokullara hazırlayıcı okuldur (Develioğlu, 2006, s. 409).

Medrese: Arapça' da "Derase" kökünden gelen "Medrese" kelimesi, öğrencinin ders okuyup, ilim öğrendiği yer manasına gelmekle beraber, daha çok sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil müesseslerini ifade etmektedir (Kazıcı, 2004, s. 50).

Rüştiye: İlk zamanlarda sıbyan mektebi üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip eğitim-öğretim kurumudur (Kodaman, 1991, s. 91).

Sâlnâme: Yıllık belirli konulara dair yıldan yıla çıkarılan dergi, kitap (Develioğlu, 2006, s. 917).

Sancak: Tarihi terim olarak ülkenin idari taksimatından birine verilen isimdir. Liva olarak da bilinir (Pakalın, 1995, s. 116).

Sıbyan Mektebi: Beş-altı yaşlarındaki çocuklara okuyup yazma, bazı dinî bilgiler ve dört işlemden ibaret olan matematik derslerini veren ilköğretim kurumlarıdır (Kazıcı, 2004, s. 86).

Vilayet: Arapça “idare etme, icra” anlamındaki iyâle kelimesinden gelir (İnalçık, 1995, s. 548).

Yöntem

Bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Geçmişte var olan bir durumu olduğu şekilde betimlemeye çalışan tarama modeline göre; olayları değiştirmemek ve etkilememek öncelikli esastır. Bu sebeple vilayet tarihi ile ilgili bilgiler resmi kaynaklarda olduğu şekliyle kullanılmıştır. Tarama modelindeki tarihsel yöntemin kullanıldığı bu araştırmada nitel araştırma metodlarından olan doküman incelemesi de kullanılmıştır. Doküman incelemesi kapsamında dönemin Vilayet Salname kayıtları, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi belgeleri ve TBMM Zabıt Cerideleri gibi birincil kaynakların yanı sıra Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan ve internet ortamında taranan çeşitli ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Araştırma Modeli

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımları olup araştırmaya konusu olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme söz konusu olmaz. Bu nedenle literatürde Gelibolu tarihi ile ilgili kaynaklar taranmış ve 1913-1926 yılları arası Gelibolu Vilayeti’nin belgelerine ulaşılmış ve elde edilen veriler Gelibolu’daki kurumların yapısı araştırmanın alt amaçları doğrultusunda betimleyecek şekilde sentezlenecektir. Gelibolu Vilayeti’ndeki sıbyan, rüştiye, idadi, medrese, kütüphane ve diğer kurumlar

araştırılırken “benzer örnekler, benzer sonuçlar verir” düşüncesiyle ülke genelindeki vilayet ve sancaklarda örnekleme yöntemi kullanılacaktır. Böylece Gelibolu’daki kurumlar ile diğer istatistiki veriler ilişkilendirilerek değerlendirmeler yapılacaktır.

Tarama modelinde tarihsel yöntem kullanılarak yapılan bu araştırmada nitel araştırma metotlarından olan doküman incelemesi kapsamında o dönemle ilgili salname kayıtları ve arşiv belgeleri incelenmiştir. Bu nedenle İstanbul Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, Maarif, Devlet ve Vilayet Salnameleri, TBMM Zabıt Cerideleri ile Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Kütüphaneleri’nde bulunan ilgili telif eserlerden ve internet ortamında edinilen diğer kaynaklardan faydalanılacaktır.

Evren Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 1913–1926 yılları arasındaki Gelibolu Vilayeti; örneklemini ise vilayetin kazaları ve vilayetin tek milletvekili olan Celal Nuri (İleri) Bey oluşturmaktadır.

Veri Toplama Kaynakları

Araştırmanın temel kaynağı olan Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, Salnameler ile TBMM Zabıt Cerideleri incelenen dönem olan 1923-1926 yılları esas alınarak sınırlandırılmıştır. Konu ile ilgili olarak faydalanabilecek birincil-ikincil kaynaklar, kitap, makale, sözlük gibi kaynakların tespiti yapıp kaynaklardan elde edilen kurumsal bulgular ve bilimsel veriler bir araya getirilerek verilerin tasnifinden sonra Gelibolu Vilayeti ile ilgili somut bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Veri Toplama Teknikleri

Gelibolu Vilayeti (1913–1926), Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, Maarif, Devlet ve Vilayet Salnameleri, TBMM Zabıt Cerideleri tarama yöntemi ile araştırdıktan sonra, tezler, akademik makaleler, raporlar, günlüklerden ilgili bölümleri kayıtlanacaktır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırma alanı 1913-1926 yılları arasında Gelibolu Vilayeti'ni ve vilayet sınırlarında bulunan ilçelerini kapsamaktadır. Gelibolu Vilayeti'ne ait belgeler ışığında vilayet birçok açıdan ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ana kaynağını T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri ile Maarif, Devlet ve Vilayet Salnameleri oluşturmaktadır. Kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda bu tarihler arasında Gelibolu Vilayeti'nde mevcut tüm kurumlar ve kadroları belirtilecektir.

Bölüm II: Kavramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar

Kuramsal/Kavramsal Çerçeve

Karasi Beyliği'nin ilhakıyla Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasındaki topraklara sahip olan Osmanlı Beyliği'nin, ilk kez Orhan Bey zamanından itibaren, Bizans'a yardım maksadıyla Rumeli'ye geçtiği bilinmektedir. Bizans İmparatoru İoannes V. Paleologos ile taht mücadelesine giren Kantakuzen, başarı sağlayabilmek için müttefik arıyordu.

Orhan Bey ile ittifak kurabilmek için yoğun faaliyetlerde bulunarak, 1345 yılında kızı Theodora'yı Orhan Bey ile evlendirip amacına ulaştı. Bunun üzerine Orhan Bey, 6.000 kişilik bir kuvvetle Kantakuzen'e yardım edip, Edirne'yi almasına yardımcı oldu. Kurulan akrabalık bağı sonucunda gelişen ilişkiler nedeniyle Orhan Bey, kayınpederi Kantakuzen'i taht mücadelesinde desteklemeye devam etti. Bizans'ın taht mücadelelerinden yararlanmak isteyen Sırlar, Makedonya'ya doğru ilerledi, ancak Orhan Bey'in, oğlu Süleyman Paşa komutasında 20.000¹ kişilik yardımcı kuvvet göndermesiyle Selanik kuşatmadan kurtarıldı (Uzunçarşılı, 1988, s. 156). 1352 yılında bir kez daha yardım isteyen Kantakuzen, Gelibolu yakınlarındaki Çimbi Kalesi'ni, bu yardım karşılığında Orhan Bey'e vereceğini vaat etti (İnalçık, 2008, s. 17).

Gazi Süleyman Paşa, 10.000 askerden oluşan süvari birliği ile yanındaki Evrenos Bey, Hacı İlbeyi, Ece Bey ve Gazi Fazıl Bey'lerle birlikte Rumeli'ye geçerek, V. İoannes'in müttefikleri Sırp ve Bulgarları, Dimetoka civarında yenilgiye uğrattı (Tekindağ, 1979, s. 191). Bu sefer dönüşünde Süleyman Paşa, Çimbi Kalesi'nde bir miktar asker bırakarak Biga'ya geçti. Ancak Süleyman Paşa, kaleyi tamamen boşaltmak niyetinde değildi. Bunun üzerine Kantakuzen, Orhan Bey ile anlaşma yollarını arayarak, kaleyi boşaltma karşılığında 40.000 altın önerdi. Görüşmeler devam ederken 2 Mart 1354 tarihinde büyük bir depremle Gelibolu ve etrafındaki kaleler yıkıldı. Bu durumu fırsat bilerek hemen harekete geçen Süleyman Paşa,

---

¹ Şehabeddin Tekindağ ise, Osmanlı kuvvetlerinin 10.000 kişiden oluştuğunu söylemektedir. Bkz. Tekindağ, Ş. (1979). Süleyman Paşa. *İA, XI*, (ss. 190–194). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gelibolu'dan başlayarak Tekirdağ'a kadar olan bütün bölgeyi fethetti (İnalcık, 2008, s. 19). Yıkılan kale onarılıp, tahkim edildi ve iskân politikasına uygun olarak Anadolu'dan Türkmenler getirilip şehre yerleştirildi. Böylece, Gelibolu'da Türk hâkimiyeti başlamış oldu.

Fetihten sonra Gelibolu, Osmanlı'nın Trakya ve Balkanlar'a yönelik akınlarında önemli bir hareket üssü oldu. Balkanlar'daki ilerleyiş sırasında şehrin önemi daha da arttı. İlk paşa sancağının merkezi konumuna geldi (İnalcık, 2008, s. 24). Osmanlı'nın ilerleyişi sırasında çaresiz kalan Bizans, bu durumu durdurabilmek için ittifak aramaya başladı. Haçlı ordusu kurma teşebbüsünde başarısız olan Bizans, sadece Savoie Kontu Amadeo'dan yardım alabildi. "Yeşil Kont" adıyla şöhret yapan Amadeo, İmparator V. İoannes'in yakın akrabasıydı (Ostrogorsky, 1991, s. 495). 15 gemilik bir donanma ile Ağustos 1366'da Gelibolu'yu kuşattı ve iki gün süren kuşatma sonucunda Osmanlı'dan aldı (Demir, 2008, ss. 646-647). Amadeo, 14 Haziran 1367 tarihinde şehri Bizans hâkimiyetine bıraktı (Kurtoğlu, 1938, s. 41). Bu durum Osmanlı'nın Balkanlar ile bağlantısını kopardı. Ancak I. Murat, Bizans İmparatoru IV. Andronikos'a yaptığı baskılar sonucu 1376'da kaleyi geri aldı (Emecen, 1996, s. 1).

Gelibolu'nun hayati öneminin farkında olan I. Beyazıd, tamamen harap durumda bulunan hisarı yeniden inşa ettirdi ve üç sıra kürekli kadırgalar için uygun bir liman ortaya çıkardı (Dukas, 1956, s. 9). Aynı zamanda Saruca Paşa nezaretinde, Osmanlı'nın ilk muntazam tersanesi Gelibolu'da inşa edildi. Limana müdafaa amaçlı iki kule yapıldı ve gerekli durumlarda limanı kapatmak üzere üç katlı bir zincir koyuldu (Uzunçarşılı, 1988b, ss. 394-395). Boğazların Osmanlı'nın kontrolüne geçmesinden rahatsız olan Venedik, Fetret Devri'nde Osmanlı'nın düştüğü durumdan faydalanmaya çalıştı. Boğazdan serbest geçiş hakkı veren Musa Çelebi ile bir anlaşma yaptı, fakat Sultan Çelebi Mehmet döneminde Gelibolu, Osmanlı ile Venedik arasında büyük bir sorun oldu.

1415 yılında Gelibolu'da bulunan Osmanlı donanması, Ege'ye açılarak Venedik kolonilerine saldırdı. Buna karşılık Gelibolu'ya gelen Amiral Pietro Loredano komutasındaki Venedik donanması, 29 Mayıs 1416'da limandan çıkan Osmanlı donanmasına büyük kayıplar verdirdi. 1423 ve 1430 yıllarında ise Venedikliler, Gelibolu'ya tekrar saldırı düzenleseler de herhangi bir başarı elde edemediler. II. Murat ve amcası Mustafa arasında 1421 yılında yaşanan taht mücadelesinde Gelibolu önemli bir rol üstlendi. Mustafa, kendisine taraftar olanlar sayesinde Gelibolu'ya hâkim oldu. İttifak halinde bulunduğu Bizans'ın kendisinden şehri istemesine rağmen teslim etmedi. Ancak II. Murat, Ceneviz donanması yardımıyla Gelibolu'yu tekrar ele geçirdi (Emecen, 1996, s. 1).

Fatih Sultan Mehmet devrinde, Haliç'te bir tersane inşa edilmesine rağmen Gelibolu önemini kaybetmemiştir. Gerek Fatih, gerekse II. Beyazıd devrinde devletin ana tersanesi olma görevini sürdürdü ve donanma komutanı, Gelibolu Sancakbeyi olmaya devam etti

Yavuz Sultan Selim döneminde, Haliç Tersanesi'nin 1518 yılında genişletilmesiyle birlikte Gelibolu Tersanesi'nin önemi azaldı, ancak yine de donanma komutanlarına sancakbeyliği unvanı verilmeye devam edildi. 1533 yılına kadar Rumeli Beylerbeyliği'ne ait bir sancak merkezi olan Gelibolu, bu tarihte Barbaros Hayrettin Paşa'nın Donanma Komutanlığı'na ve Cezayir Beylerbeyliği'ne atanması sonucunda, bu beylerbeyliğine bağlandı (İnalçık, 2008, s. 26). Sonraki süreçte ise Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin merkezi konumuna geldi.

1644–1669 arasında 25 yıl süren Girit seferi ile Gelibolu, yeniden ön plana çıktı. Venediklilerin boğazda başlattığı ablukadan oldukça etkilendi. Ancak bu sefer sırasında, Boğaz'ın güvenliğini sağlamak amacıyla IV. Mehmet tarafından 1657'de yaptırılan Kumkale ve Seddülbahir Kaleleri'nin inşası ile boğaz savunmasındaki ana görevini yitirdi (Emecen, 1996, s. 2).

Gelibolu, I. Abdülhamit Devri'nde Boğaz Muhafızlığı'nın Çanakkale'ye taşınması üzerine gittikçe önemini kaybetti (Tuğlacı, 1985, s. 134). 1790'lardan itibaren Hafız Mustafa isminde bir ayanın nüfuzu altına giren şehirde bazı karışıklıklar yaşandı (Emecen, 1996, s. 2). Kırım Savaşı'na kadar sakin bir dönem yaşayan Gelibolu, bu harp ile birlikte yeniden tehdit altında kaldı. Rusların, boğazlar için tehdit oluşturması üzerine Osmanlı İmparatorluğu, Fransa ve İngiltere arasında bir ittifak oluşturuldu. Rus tehdidine karşı 53.000 kişiden oluşan Fransız ve İngiliz kuvveti Gelibolu'ya geldi ve savaş sonuna kadar burada kaldı. Ayrıca müttefikler bu sırada, ölen askerleri için Gelibolu'da bir mezarlık da oluşturdu.

93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rus ordusunun Edirne'yi işgal etmesinin ardından Osmanlı Devleti, Rusların Çanakkale Boğazı üzerinde tehdit oluşturması nedeniyle Bolayır istihkâmlarının kuvvetle tutulması için bazı tedbirler aldı. Bu amaçla, Mevrid-i Nusrat Vapuru ile İstanbul'dan beş piyade taburu gönderildiği gibi Süleyman Paşa komutasında Balkanlar'dan inerek Gümülcine'de toplanan kuvvetlerin de Karaağaç ve Kavala limanlarından vapurla Gelibolu'ya sevk edilmesine karar verildi. Süleyman Paşa da Bolayır Kumandanlığı'na tayin oldu (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 8). Savaş sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Gelibolu'daki Rus tehlikesi devam etti.

Antlaşma hükümlerine göre Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarına kavuşmuş, Doğu Rumeli ve Batı Trakya ile Makedonya'yı kapsayan Bulgaristan prensliği kurulmuştu (Özkan, 1985, s. 1369). Sonuç olarak gerek Balkanlar üzerinde Rus varlığının etkin bir şekilde hissedilmesi, gerekse Rusya'nın uzun yıllar boyunca dış politikasını şekillendiren sıcak denizlere inme düşüncesi kapsamında boğazlar üzerinde ciddi bir tehdit oluşturması, bölgede güçlü bir Rus etkisinin oluşmasını istemeyen İngiltere'nin rahatsız olmasına ve ortaya çıkan durumun düzeltilmesi amacıyla Berlin'de uluslararası bir konferans düzenlenmesine neden oldu. Konferans sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması, Rusların boğazlar üzerindeki emellerine ulaşmalarını engelledi.

İlgili Araştırmalar

Gelibolu; sahip olduğu tarihi, jeostratejik ve jeopolitik önemi nedeniyle tarih araştırmalarına sıkça konu olmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti dönemine ait Gelibolu araştırmaları bir hayli fazladır. Bu araştırmanın konusunu oluşturan Gelibolu Vilayeti konusundaki araştırmalar ise son derece kısıtlı kalmıştır.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnameleri ve TBMM Zabıt Cerideleri'ndeki resmi kayıtların yanı sıra, Gelibolu'nun vilayet dönemiyle ilgili hazırlanmış en önemli çalışma Doktor Fahri Cemal tarafından 1925 yılında hazırlanan “*Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası²: Gelibolu Vilayeti*” adlı rapordur. Doktor Fahri Cemal bu araştırmasında, vilayetin coğrafi konumu ve idari taksimatından başlayarak, eğitimi, sosyal hayatı, ekonomik faaliyetleri ve kültürüne varıncaya kadar birçok ayrıntıya dokunmuştur. Bu çalışma Mithat Atabay tarafından Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nın 95. Yıl Özel Sayısı'nda makale olarak yayınlanmış; ayrıca Şükrü Baştürk ve Ömer Düzbakar tarafından orijinal haliyle birlikte transkript edilerek Emin Yayınları'ndan kitap olarak çıkmıştır.

Vilayetle ilgili özel konulara hiç girmemekle birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında Gelibolu'yu ilgilendiren Mondros Ateşkesi, Mudanya Ateşkesi, Lozan Anlaşması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi gibi birçok önemli siyasi olayı konu edinen bir diğer önemli eser ise Fevzi Kurtoglu'nun 1938 yılında yayınlamış olduğu “*Gelibolu ve Yöresi Tarihi*”dir.

Gelibolu Vilayeti'nin eğitim kurumları ile ilgili bilgilere ise, Çanakkale ile ilgili hazırlanmış olan; Selçuk Uygun'un “*Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi*” adlı eser, Çanakkale Valiliği tarafından hazırlatılan “*Çanakkale İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*” adlı proje araştırması ve Nurhan Azkın Acar'ın yüksek lisans tezi olan “*Çanakkale'de Eğitim ve Eğitim Kurumları*” adlı araştırmasından edinilebilmektedir.

---

² 1922-1932 yılları arasında Sağlık Bakanlığı tarafından araştırmacı doktorlara “*Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*” adıyla 18 vilayet için rapor hazırlanmıştır.

Muhammet Erat tarafından hazırlanan “*TBMM’deki Çanakkale Milletvekilleri’nin Siyasi Faaliyetleri*” adlı eserde ise Gelibolu Milletvekili Celal Nuri (İleri) Bey’in I. ve II. TBMM döneminde meclis kayıtlarına geçen çalışmaları yer almaktadır. Hakkında birçok araştırma bulunan Celal Nuri (İleri) Bey ile ilgili en kapsamlı çalışma ise, Necmi Uyanık’ın doktora tezi olan “*Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri*” eseridir. Ayrıca, Musa Şaşmaz’ın Türk Tarih Kurumu tarafından 15 cilt olarak yayınlanan “*Türkiye’nin İdari Taksimatı*” adlı araştırmasının IV. cildinde kayda değer bir bilgi bulunmamasıyla birlikte Gelibolu Vilayeti başlığı altında tek sayfalık bilgiler yer almaktadır.

Doktor Fahri Cemal’in araştırmasının ardından Gelibolu Vilayeti adını taşıyan ikinci eser ise Umut Çevik’in yüksek lisans tezi olan “*Milli Mücadele ve Atatürk Döneminde Gelibolu*” adlı araştırmasından uyarladığı kitabıdır. Eser, “*Gelibolu Vilayeti (1923-1926)*” adını taşımasına karşın Gelibolu’nun genel tarihçesi, Milli Mücadele Dönemi, anlaşmalar ve Atatürk dönemi diğer siyasi konuların araştırmalarının ötesine geçememiştir.

Gelibolu ile ilgili en ilgi çeken araştırma konularından biri ise Beyaz Ruslar olmuştur. Konu ile ilgili Kezban Acar’ın “*Rusça Kaynaklarda Gelibolu ve Beyaz Ruslar*” isimli zengin görseller barındıran makalesinin yanı sıra; Aydın Süer’in Belleten’de yayınlanan “*Gelibolu’da Ruslar*” makalesi; Vedat Çalışkan ve Aydın İbrahimov’un birlikte hazırladığı çalışmalar; Adil Asiltürk’ün Orkun Dergisi’nde yayınlanan makalesi; Umut Karadoğan’ın makalesi; ayrıca Bülent Bakar’ın Tarihçi Kitabevi’nden yayınlanan “*Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*” eseri alanın en önemli kaynaklarını oluşturmaktadır.

Bünyesinde birçok önemli olayı barındıran Gelibolu, Birinci Dünya Savaşı’nın da en önemli figürlerinden biri olmuş ve Çanakkale Cephesi’nde Türk’ün en zor şartlarda bile neler yapabileceğini dünyaya duyurmuştur. Ayrıca Türk Telekom’un sponsorluğunda ve Mustafa Demir’in editörlüğünde hazırlanan altı ciltlik “*Çanakkale Tarihi*” adlı çalışma da alanın en önemli çalışmalarındandır. Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale’yi anlatan çok fazla eser

bulunmakla birlikte, alanın en önemli uzmanlarından olan Ahmet Esenkaya'nın "*Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu ve Civarı*" ile "*Çanakkale Muharebelerinde Eceabat*" adlı makaleleri ise vilayet sınırlarındaki olaylarla ilgili bilgi vermesi sebebiyle ayrıca bir öneme sahiptir.

Doktor Fahri Cemal'in raporunu yayınlayan isimlerden biri olan Mithat Atabay da yine Çanakkale kent tarihi araştırmalarının önemli isimlerinden biridir. Dr. Yzb. Sadi Bey'in Şarköy-Mürefte Depremi ile ilgili hazırlamış olduğu rapor da yine Atabay tarafından yayınlanmıştır. Mithat Atabay'ın Barış Borlat ile birlikte hazırladığı bu eser "*26-27 Temmuz 1328 Depremi ve Dr. Yzb. M. Sadi Bey*" adıyla yayınlanmıştır. Ayrıca Atabay'ın Balkanlar'da kaybedilen topraklardan göç eden Türkler ve nüfus mübadelesi ile ilgili de birçok çalışması bulunmaktadır.

2008'de gerçekleşen *Gelibolu Değerleri Sempozyumu* bildirileri, TDV İslam Ansiklopedisi'nin Feridun Emecen tarafından hazırlanan *Gelibolu* maddesi, Yurt Ansiklopedisi'nin ilgili maddesi ve yeni kurulan Çanakkale Savaşları ve Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'nın çalışmalarının yanı sıra, Çanakkale Savaşları Enstitüsü tarafından yayın hayatına yeni başlayan *Anafarta Dergisi*; Gelibolu hakkında önemli çalışmaların yer aldığı diğer kaynaklardır. Ayrıca Ahmet Altıntaş'ın "*Milli Mücadele Dönemi'nde Çanakkale*" ve Hüsamettin Öztürk'ün "*Milli Mücadele'de Çanakkale*" adlı eserlerinde de Gelibolu'daki Kuva-yı Milliye faaliyetleri kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

Bölüm III: Gelibolu Vilayeti (Osmanlı Dönemi)

Gelibolu'nun Jeo-statejik Yapısı

Gelibolu ve Bölgesinin Demografik Yapısı ve Göçler

Osmanlı Devleti döneminde Gelibolu'nun nüfus yapısı hakkındaki en detaylı bilgilere 15-16. yüzyılların tahrir defterlerinden ulaşılmaktadır. 1475 yılı tahrir defterine göre Gelibolu, 40 mahalleden oluşan büyük bir şehirdir. Bu mahallelerin 39'u Müslüman, biri ise Gayrimüslim mahallesiydi. Müslüman 40 mahallenin 34'ü cami, mescit, imaret ya da tekke adı taşımakta ve bunların etrafında gelişim göstermekteydi. 1475 yılında Müslüman nüfus 991 hane ve 85 muaftan ibaretti. Gayrimüslim nüfus ise yedi Ermeni hane ve Frenkler mahallesindeki beş haneden oluşmaktaydı. Ayrıca dış mahalle olarak kabul edilen Kozludere köyünde 34 hane daha bulunmaktaydı (Emecen, 1996, s. 2). Bütün bu ortaya çıkan rakamlara göre tahmini nüfus 1475 yılında 7800 civarındaydı. Bu rakamın 6000 kadarını siviller, 1700'ünü ise askeri hizmetle mükellef kişiler oluşturuyordu (Sezgin, 2008, s. 674). 1518 yılında ise Gelibolu nüfusunda bir artış gözlemlenmektedir. Müslüman mahalle sayısı 55'e yükselmiştir. Eski Gelibolu mevkiinde dört, Manyas'ta iki olmak üzere toplam altı gayrimüslim mahallesi mevcuttu. Müslüman 1100 hane, 250 mücerred (bekâr), gayrimüslim ise 206 hane, 56 mücerred, 55 bive (dul kadın) olmak üzere toplam sivil nüfus 7000 civarına ulaşmıştı. Ayrıca üç Latin hane ile iki Ermeni hane şehirde ikamet etmekteydi. Bu dönemde ilk kez 17 haneden oluşan bir Yahudi topluluğu ortaya çıkmıştı (Emecen, 1996, s. 3). 1530'da Müslüman nüfus Kozludere ile Bayır hariç 993 hane, 203 mücerred şekindeydi. Hıristiyan nüfus ise 231 hane, 34 mücerred, 35 biveden oluşmaktaydı (Kulu, 2004, s. 220). Şehrin tahmini nüfusu 7000 civarındaydı.

16. yüzyılın ikinci yarısında Gelibolu, demografik ve fiziksel açıdan önemli bir gelişim göstermekteydi. 1567 yılında 54'ü Müslüman, altısı Hıristiyan 60 mahalle bulunmaktaydı. Müslüman hane sayısı 1310'a, Hıristiyan haneler ise 351'e çıkmıştı. Bununla birlikte 48 hane de Yahudi şehirde yaşamaktaydı. Sivil nüfus bakımından şehir en kalabalık

dönemine ulaşmıştı. Buna göre toplam nüfus 8000'i aşmıştı. 17. yüzyılın ilk yarısında mahalle sayısında artış yaşanmasına rağmen nüfus oranında bir azalma görülmektedir. 1601'de dördü Hıristiyanlara ait olmak üzere 62 mahalle mevcuttu. Ancak Müslüman hane sayısı 659'a, Hıristiyan hane sayısı 245'e, Yahudi hane sayısı da 30'a düşmüştü. Toplam nüfus bu sonuçlara bağlı olarak 5000'e indi. 17. yüzyılın ikinci yarısına doğru ticari faaliyetlerin gelişmesi sonucu Gelibolu'nun demografik ve fiziksel gerilemesi durdu. 1645 yılında Gelibolu'da, 59 Müslüman, dört Rum, bir Ermeni ve bir Yahudi mahallesi olmak üzere 65 mahalle bulunmaktaydı. Bu mahallelerde ise; 1200 hane kadar Müslüman, 400 hane kadar Rum, 48 hane Ermeni ve 60'tan fazla hane de Yahudi yaşamaktaydı. Bu rakamlara göre toplam nüfus 7500–8000 civarına ulaşmıştı (Emecen, 1996, s. 4). 1659 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi ise, seyahatnamesinde Gelibolu'yu tasvir ederken kale içinde iki ve üç katlı 300 adet evin bulunduğunu, kale çevresindeki varoşların 63 mahalleden oluştuğunu ve bu mahallelerde 700–800 civarında evin mevcut olduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi, 1993, ss. 209-210).

1675 yılında nüfus 6000 dolayına düşmüştür. 1645 yılında 1700 civarında olan hane sayısı 1675 yılına gelindiğinde 1150'yi biraz aşmaktadır. Bu tarihte şehirde 850'ye yakın Müslüman, 240 kadar Rum, 35 Yahudi, 19 Ermeni hane bulunmaktadır. Gelibolu'nun 18. yüzyıldaki nüfus durumu ile ilgili bilgi aktaran kaynaklar yetersiz düzeydedir. En önemli kaynak Chevaleier D'Arvieux'a (1735) ait bilgilerdir. D'Arvieux, Gelibolu nüfusunun yarısından fazlasını Türk, geri kalanı da Rum ve Yahudi olmak üzere 20.000 kişi olarak aktarır (Khalaf, 2000, s. 28). 19. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Gelibolu, 40.000 nüfus ve 10.000 haneden oluşan büyük bir şehir görünümündedir (Raczyski, 1980, ss. 150-151).

Osmanlı Devleti'nde, II. Mahmut döneminde ilk defa 1831 yılında genel bir nüfus sayımı yapılmıştır. Buradaki amaç muhtemel askeri gücü belirlemektir. Bu nedenle gerçekleştirilen 1831 nüfus sayımında sadece erkekler sayılmış kadınlar ise göz ardı

edilmiştir. Ancak sayım sonucunda imparatorluk dâhilinde bulunan eyaletler, sancaklar ve kazalar hakkında ayrıntılı istatistikî bilgilere ulaşılmıştır³.

1831 sayımına göre Gelibolu sancağında 42.991 Müslüman, 37.272 Reaya ve 1.949 Çingene olmak üzere toplamda 82.312 erkek yaşamaktadır. Merkez kazanın nüfusu 10.792'dir. Bu rakamın 4.179 Müslüman, 6.613 de reayadan ibarettir (Karal, 1997, s. 31; Karpat, 2003, s. 149). Burada dikkat çeken nokta Gelibolu merkezde Müslüman nüfusun reaya nüfusundan az olmasıdır. Diğer bir önemli nokta ise, Hıristiyanların ırk, din ve dil esasına göre sınıflandırılmayıp tek bir çatı altında toplanarak, reaya olarak adlandırılmasıdır. Bulgarlar, Rumlar ve Ermeniler, reaya olarak tabir edilmiş, Hıristiyan Kıptilere de, Kıpti reaya denilmiştir. Yahudiler, bu sınıflandırılmanın dışında tutulmuştur (Karal, 1997, ss. 19-21).

1881–1882 nüfus sayımı çeşitli zorluklar nedeniyle uzun bir süre devam etmiş ve kesin kayıtlar 1893 yılında yürürlüğe girmiştir (Karpat, 2003, ss. 72-73). Bu sayımda ilk kez kadınlar da sayılmış ve gayrimüslimlerin bağlı olduğu tebaa belirtilmiştir. Buna göre Gelibolu sancağının toplam nüfusu 89.229'dur. Bu rakamın 46.596'sını erkekler, 42.633'ünü de kadınlar oluşturmaktadır. Sancak dâhilinde 25.665 Müslüman, 59.153 Rum, 1.080 Ermeni, 1.674 Bulgar, 1.604 Yahudi ve 113 kişi de yabancı uyruklu yaşamaktadır (Karpat, 2003, s. 164). 1894 yılı Edirne Vilayet Salnamesi'ne göre ise merkez kazanın nüfusu 29.034 kişidir. Bu sayının 14.970'i erkek, 14.064'ü de kadındır. 10.141 Müslüman'a karşılık, 15.805 Rum, 1.203 Ermeni, 1.859 Yahudi ve 26 yabancı uyruklu şehirde ikamet etmektedir.

1901 yılına gelindiğinde nüfus, 33.120'ye ulaşmakta ve nüfus artışının büyük bir kısmını gayrimüslimler oluşturmaktadır. Müslüman nüfus, çok az bir oranda artış göstermiştir. Buna göre şehrin nüfusu 10.226 Müslüman, 19.400 Rum, 2.127 Yahudi, 1.307

---

³ 1831 yılında gerçekleştirilen ilk Osmanlı nüfus sayımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. Z. Karal, (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Ermeni ve 60 yabancı uyrukludan ibarettir. Dört kaza, dokuz nahiye ve 152 köyden oluşan sancağın nüfusu 109.356'dır.

1906–1907 nüfus sayımında sancak nüfusu ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Merkez kazanın nüfusu hakkında bir bilgi mevcut değildir. 1901 tarihli salnameden edindiğimiz rakamlara göre bu sayımda sancak genelinde nüfusta bir azalma söz konusudur. 49.347 erkek, 46.475 kadın olmak üzere sancakta toplam 95.822 kişi yaşamaktadır. Bu sayının 25.955'i Müslüman, 64.604'ü Rum, 1.133'ü Ermeni, 1.674'ü Bulgar, 2.336'sı Yahudi ve 120'si yabancı uyruklulardan oluşmaktadır (Karpat, 2003, s. 204). 1914 yılında gerçekleştirilen son Osmanlı nüfus sayımında, sancak nüfusunun 1906–1907 sayımına göre önemli derecede artış gösterdiği gözlenmiştir.

1914 nüfus sayımına göre, Gelibolu'da 8.220 Müslüman, 16.137 Rum, 1.190 Ermeni, 2.576 Yahudi olmak üzere toplam 28.123 kişi; Keşan'da 15.221 Müslüman, 15.371 Rum, 51 Ermeni, bir Yahudi olmak üzere toplam 30.644 kişi; İpsala'da 11.296 Müslüman, 7.007 Rum olmak üzere toplam 18.803 kişi; Şarköy'de 5.604 Müslüman, 11.009 Rum olmak üzere toplam 16.613 kişi; Mürefte'de 2.730 Müslüman, 14.146 Rum olmak üzere 16.876 kişi; İnöz'de 5.523 Müslüman, 3.509 Rum, 234 Bulgar olmak üzere toplam 9.266 kişi; Eceabat'ta ise 7.391 Müslüman, 10.292 Rum, beş Ermeni, üç Yahudi, 21 Bulgar olmak üzere toplam 17.712 kişi yaşamaktadır. Böylece sancağın toplam nüfusu; 55.985 Müslüman, 77.471 Rum, 1.246 Ermeni, 2.580 Yahudi, 255 Bulgar olmak üzere 137.537 kişidir. (Karpat, 2003, ss. 205-210).

1914 sayım sonuçları analiz edildiğinde Rum nüfusunun önemli ölçüdeki artışı dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda çatışmaların başlamasıyla birlikte Rum nüfusunun bölgede güvenlik sorunu oluşturacağından hareketle büyük bir bölümünü Balıkesir ve daha iç bölgelere göndermiş Ermenileri de tehcire tabi tutmuştur. Bu sebeptir ki, 1917 yılında Bulgarların ve Yahudilerin dışında bölgede gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır.

93 Harbi olarak da bilinen 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rumeli'den Anadolu'ya göçlerin yaşanmasına neden oldu. Osmanlı kuvvetlerinin Ruslara yenilmesi ile birlikte Rus ordusu karşısında çaresiz kalan halk, büyük kitleler halinde Trakya ve Anadolu'ya doğru göç etti. Muhacirlerin kitleler halinde şehre gelmesi ve Rus ordusunun Edirne'ye yaklaşması üzerine halk korkuya kapılarak bölgeden göç etmeye başladı. Böylece Edirne ve çevresinden Tekirdağ, İstanbul, Gelibolu ve Selanik'e doğru ciddi oranda muhacir akını yaşandı (İpek, 1994, s. 28).

20 Ocak 1878 tarihinde Edirne'nin işgale uğraması ve Rusların Keşan'a ilerlemesi, Trakya'dan Gelibolu'ya yaşanan göçü arttırmış ve yerli halkın da paniğe kapılmasına neden olarak Lâpseki ve Çanakkale'ye göç etmesine neden olmuştur. Bu sebeptendir ki 20 Şubat 1878 tarihinde Gelibolu'da 10.000 Muhacir bulunmaktadır (Atabay, 2005, s. 93). Savaş sonucunda yaşanan büyük göç dalgasını sevk ve idare etmek ve göçmenlerin sorunları ile ilgilenmek amacıyla 1878 yılında İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu kuruldu ve bununla birlikte İdare-i Muhacirin İdaresi Talimatı yayınlandı. Buna göre Edirne ve Selanik'i, maddi ve manevi açıdan destekleyebilmek amacıyla göç edecek 160.000 kadar muhacirin Gelibolu, Edirne ve İstanbul arasında belirlenecek boş arazilere yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla Muhacirin Komisyonu'nun 1892 yılında hazırladığı, muhacir iskânına elverişli boş arazileri gösteren raporda Gelibolu'nun Keşan kazasında 600 dönümlük bir arazi tespit edildi ve tespit edilen bu boş arazilere altı yeni köy ve mahalleler kuruldu (İpek, 1994, ss. 167-180). Bu köyler; Hamidiye, Orhaniye, Mecidiye, Şükranıye, Sultaniye ve Mahmudiye'dir.

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yaşanan göç hareketi sonucunda 700.000'i aşkın muhacir, Trakya ve Anadolu'ya gelerek yerleşti. Bu rakamın içerisinde, tamamının Bulgaristan'dan geldiği 140 hanelik 754 kişi Gelibolu'da, Süleymaniye, Evreşe, Kalealtı ve Sadilli'ye yerleştirildi (Çanakkale İl Yıllığı, 1967, s. 48). Bu kapsamda, bir

haneden oluşan üç kişi Süleymaniye’de, 75 hanelik 500 kişi Evreşe’de, 14 hanelik 56 kişi Kalealtı’nda ve 50 haneden 195 kişi ise Sadilli’de iskân edildi.

1912- 1913 Balkan Savaşları sonucu Osmanlı Devleti’nin uğradığı ağır yenilgi de, 93 Harbi sonrası yaşanan büyük göç dalgasının bir benzerini yeniden ortaya çıkardı. Bulgarların ilerleyişi ve yerel gayrimüslim çetecilerin yaşattıkları zulüm karşısında Müslüman nüfus göç etmek zorunda kaldı. Bulgar kuvvetlerinin Çatalca’ya doğru ilerlemeye başlaması sonucu Dimetoka, Havza, Lüleburgaz ve Pavlu ahalisi Keşan’a göç etmeye başladı. Ancak bu büyük göç dalgası karşısında paniğe kapılan Keşan halkı da gelen göçmenler ile birlikte Gelibolu’ya doğru harekete geçti (Halaçoğlu, 1995, ss. 48-49). Bulgar ilerleyişi karşısında, birçok Rum aile de Türklerle birlikte Gelibolu’ya göç etti. Bunların bir kısmı daha sonra Bandırma, Çanakkale ve İstanbul’a gönderildi. Bu kapsamda çoğu Rumlardan oluşan 75 aile, Osmanlı Devleti’ne ait Trigalya Vapuru ile İstanbul’a götürüldü.

Balkan Savaşları sonrasında göçmenlerin ihtiyaçlarını belirlemek, yapılacak yardımların herhangi bir aksaklık yaşanmadan gerçekleşmesini sağlamak ve iskân işlemini tamamlamak için Dâhiliye Nezareti’ne bağlı Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi⁴ kuruldu. Bu amaçla Merkez-i Umumi azası Adnan Bey, Gelibolu’ya gönderildi. Adnan Bey, 200 çuval peksimet, 20 çuval patates gibi pek çok erzakla beraber 1000 adet battaniye, 3000 çift çorabın Gelibolu’ya ulaşmasını sağladı. Ayrıca Adnan Bey, 200 Osmanlı lirasının da yardım olarak Gelibolu’daki muhacirlere dağıtılmasına öncülük etti. Bunların dışında Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Gelibolu, Selanik ve Dedeğaç’ta toplanan ve Anadolu’ya geçen muhacirlere çeşitli yardımlar yapıldı (Halaçoğlu, 1995, s. 84).

Balkan Savaşları’nın neden olduğu göç hareketi sonucunda, çoğunluğunu Bulgaristan göçmenlerinin oluşturduğu, 65 hanelik 503 kişi, Gelibolu’ya gelerek yerleşti. Bulgar göçmen sayısı 64 hanelik 499 kişiden ibaret olup, Bolayır, Bayramiç ve Adilhan’da ikamet ettirildi

---

⁴ Muhacirin Komisyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. V. Marttin, (2011). Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Y:2, S:5, ss. 14-30.

(Atabay, 2005, s. 97). Buna göre, 137 kişinin içinde bulunduğu 16 hane Bolayır'a, 44 hanelik 242 kişi Bayramiç'e ve dört haneden oluşan 19 kişi Adilhan'a iskân edildi. Aynı zamanda Sırbistan göçmeni bir haneli beş kişi ise, yine Bayramiç'e yerleştirildi.

8-9 Ağustos 1912 Şarköy/Mürefte Depremi ve Gelibolu

8/9 Ağustos 1912 tarihinde merkez üssü Şarköy/Mürefte olan ve Edirne, Çorlu, Gelibolu, Dedeoğaç, Çanakkale gibi yerlerde de etkili olan 7,4 şiddetinde şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Tam da Balkan Savaşları öncesine denk gelen bu depremde, ikinci dereceden deprem bölgesi olsa da, Gelibolu'da da birçok ev yıkılmış ve birde buna savaş sonrası göçmenler eklenince sıkıntılar had safhaya ulaşmıştır.

Depremi etkisiyle Bolayır da bulunan Süleyman Paşa ve Namık Kemal Türbeleri de hasar görmüştür. Deprem bölgesine hemen ulaşan ve günlerce orada kalan Doktor Yüzbaşı M. Sadi Bey⁵ depremin gece saat üçte meydana geldiğini aktarmaktadır. Depremde hayatını kaybedenlerin sayısı ise 1.115'tir. Sadi Bey, depremin yaz mevsiminde yaşanması, insanların tarlalarda işleniyor olması nedeniyle can kaybını azaltmıştır, şeklinde aktarsa da depremin gece üçte gerçekleşmiş olması nedeniyle bu tespitin çok da doğru olmadığını ortaya koyar. Depremde enkaz altından kurtarılan insanlar olduğu gibi, günler sonra sağ kurtarılan hayvanlar da olmuştur (Dr. Yzb. M. Sadi Bey, 1328, s. 11). Dönemin gazetelerinden Genç Türk ve yine Sadi Bey'in aktardıklarına baktığımızda, depremin ardından tsunami korkusu da yaşanmıştır.

Telgraf direkleri yıkıldığı için haberleşmenin sağlanamadığı deprem bölgesinde, güvenlik sorunu da ortaya çıktığı için sıkıyönetim ilan edilerek bölgeye jandarmanın takviyesi yapılmıştır⁶. Ayrıca en önemli sorunlardan biri de, suyollarının hasar görmesi nedeniyle su ihtiyacı olmuştur.

⁵ Dr. Yzb. M. Sadi Bey Şarköy/Mürefte Depremi sonrası gözlemlerini 46 sayfalık bir risale şeklinde "*Marmara Havalisi 26-27 Temmuz 1328 Harekât-ı Arzi*" adıyla yayınlamıştır.

⁶ BOA, DH.MTV. 16-2/14-16.

Depremzedeler için İane (Yardım) Komisyonu⁷ kurulmuş ve başkanlığına Şehzade Abdülmecid getirilmiştir. Yardımın her kesimden gelmesi için komisyona Ermeni Patrikhanesi ve Hahambaşılık'tan da temsilci alınmıştır. Ayrıca Ziraat Bankası tarafından halka vergi ve kredi kolaylığı da sağlanmıştır⁸.

Depremin yarattığı hasar merkez üssü olan Şarköy ve Mürefte'de daha fazla olsa da, konumuzun dışına çıkmamak adına Gelibolu'daki hasar aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 1

1912 Şarköy/Mürefte Depremi Gelibolu Hasarat Cetveli

Karye	Hane Sayısı	Nüfus	Ölü	Ağır Yaralı	Yıkılan Hane
Gelibolu	2.344	13.127	5	16	802
Cedid	592	2.604	8	21	252
Fındıklı	466	1.914	-	20	92
Kavaklı	42	214	-	-	14
Cevizli	35	160	-	3	31
Bayır	340	1.609	1	8	307
Galata	288	1.287	-	-	7
Cumalı	29	120	2	3	27
Burhanlı	45	217	-	3	47
Pazarlı	36	150	-	4	38
Tayfur	359	1.490	-	-	5
Burgaz	220	825	-	9	47
Bolayır	467	2.113	5	20	257
Eksamil	232	1.208	-	22	104
Evreşe	214	1.373	1	5	174
Adilhan	84	320	-	1	78
Kavak	147	609	7	4	150
Bayramiç	127	517	-	-	121

⁷ BOA, DH.MTV. 16-2/59-60.

⁸ BOA, DH. MTV. 16-2/90.

Yülüce	97	447	-	-	75
Kiliseli	80	356	-	-	62
Şadıllı	109	447	-	-	51
Çokal	60	311	2	1	45
Kalealtı	29	132	-	-	17
Karaçalı	50	205	2	2	47
Muarız	107	468	-	-	25
TOPLAM	6.699	32.263	33	142	2.890

Gelibolu ve Savaş

Balkan Muharebeleri ve Gelibolu

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran olaylardan biri de Rumeli topraklarının kaybedildiği Balkan Savaşları'dır. Osmanlı Devleti bu savaşta kendisinden ayrılarak kurulan; Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'a karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Balkan tehdidinin ortaya çıkmasıyla Uşi Anlaşması'nı imzalayıp Trablusgarp'tan çekilen Osmanlı Devleti, böylece Kuzey Afrika topraklarını tamamen kaybetmiş oluyordu. Aynı şekilde Balkan devletlerine de karşı koyamayan Osmanlı Devleti, Rumeli'de ise Gelibolu Yarımadası'na kadar çekilmek zorunda kalıyordu.

7 Ekim 1912 tarihinde ise Karadağ'ın saldırısı ile başlayan Birinci Balkan Harbi'nde, Osmanlı ordusunun Bulgar kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayarak Çatalca'ya kadar çekilmesi sonucu, Bulgar ordusunun bir kolu Gelibolu yönüne doğru ilerlemekteydi. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti gerekli tedbirleri aldı ve ilk olarak Müretteb Kolordu kurularak başına Fahri Paşa, Kurmay Başkanlığı'na Ali Fethi Bey ve Hareket Şubesi Müdürlüğü'ne ise Mustafa Kemal Bey getirildi (Bayur, 1963, s. 53). Daha sonra ise üç alaydan oluşan bir kuvvet Gelibolu yöresine gelerek, Şarköy-Kavak-Bolayır-Gelibolu hattına yerleştirildi. Ancak, Bulgarların ileri harekâta başlaması bu hatta bir çözüme meydana getirdi. Böylece, Bulgar kuvvetleri Süleymaniye ve Evreşe bölgesine kadar ilerledi. Bu hattan

da devam edilerek Ekzamil işgal edildi. Bulgar ordusu karşısında gerekli mukavemeti gösteremeyen Osmanlı kuvvetleri, Gelibolu'ya çekilmek zorunda kaldı. 17 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması'na kadar bu durum muhafaza edildi (Kurtoğlu, 1938, ss. 74-75).

Çanakkale Boğazı'nın güvenliği açısından Bolayır jeostratejik önem taşıyan yerlerden biridir. Bu yüzden Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgar kuvvetlerinin bölgeye gerçekleştirebilecekleri bir saldırı tehdidine karşı geçici görevlendirilen 10. Kolordu Komutanlığı'nı Hurşit Paşa, Hareket Kurmay Başkanlığı'nı Ali Fethi Bey, Hareket Şube Müdürlüğü'nü ise Mustafa Kemal Bey üstlenmiştir⁹. Mustafa Kemal Bey doğduğu yer olan Selanik'in kaybedilmiş olması nedeniyle, Trablusgarp'tan döndüğü gibi Balkan Savaşları'nda görev almak istemiştir. Bab-ı Âli yakınındaki Meserret (Neşe) Kırathanesi'nde arkadaşı Salih (Bozok) Bey ile buluşan Mustafa Kemal Bey kendini tutamayarak: “*Selanik'i, o güzel memleketimizi nasıl bırakıp, düşmana emanet edip, buraya geldiniz?*” diye haykırmıştır (Mango, 2004, s. 144). Bu durum onun Balkan Savaşları'na ne derece duygusal yaklaştığını ortaya koyar nitelikte olsa da, o Bolayır'a geldiğinde Birinci Balkan Savaşı neredeyse sona ermek üzereydi ve düşman Çatalca'ya kadar ilerlemişti.

Türk ordusunun Birinci Balkan Savaşı'nda Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kalması hükümeti harekete geçirmiş ve 3 Aralık 1912 tarihinde Kamil Paşa Hükümeti'nin çabalarıyla Çatalca'da ateşkes imzalanmıştır. Bunun üzerine Londra'da barış görüşmeleri başlamış, ancak 23 Ocak 1913 tarihinde İttihat ve Terakki'nin Bab-ı Âli Baskını ile hükümeti devirmesi nedeniyle sonuç alınamaması üzerine 4 Şubat 1913 tarihinde Bulgar ordusu Çatalca hattı boyunca harekete geçmiştir. 13 gün süren bu çatışmalarda ağır kayıplar veren Bulgar ordusu Çatalca hattını aşamaması nedeniyle (Balkaya, 2005, s. 22), Bolayır ve Şarköy'e saldırıyı planlamıştır.

⁹ ATASE, BH, Kls:266, Dos: 130-322, Dolap: 4-306-15.

Bulgarların Kavak suyunu zayıf bir ordu ile geçtiğini gören Ali Fethi Bey, düşmanın geri çekilmesinin de zor olacağından dolayı burada karşı taarruza geçmeyi uygun görmüş ve durumu Müretteb Kolordu Komutanı Fahri Paşa'ya bildirmiştir. Karşı taarruz planının uygun görülmesi üzerine 27. Tümen 5/6 Şubat 1913'te her an harekete hazır hale getirilmiştir (Ersü, 1988, ss. 61-62). Ali Fethi Bey, Bolayır Muharebesi ile ilgili o anlarda kaleme aldığı yazının sekizinci sayfasında, düşmanın zayıflığının uzun sürmeyeceği ve bölgede ilerledikçe takviye kuvvetlerin gelebileceği düşüncesini aktarmıştır. Nitekim durum onun düşündüğü gibi olmuş ve 8 Şubat 1913 tarihinde Bulgar kuvvetlerine bir piyade alayı ve 14 bataryalık topçu katılmıştır (Okyar, 1914, s. 8). Bu durum üzerine ise 10. Kolordu ve 31. Tümen derhal bölgeye hareket etmiştir. Bolayır tarafındaki çarpışmalar tüm hızıyla sürerken, Şarköy'e gitmesi gereken takviye birliklerin gecikmesinden dolayı ciddi kayıplar verilmiştir¹⁰. Bölgeye gelen Enver Paşa, Şarköy'e taarruz etmek istemiş¹¹ ancak Fahri Paşa, Ali Fethi Bey ve Mustafa Kemal Bey bu fikre sıcak bakmamış, başkomutanlık makamı da bu isteği reddetmiştir.

Cepheyi idare edecek olan komuta kademesinin bir türlü fikir birliğine varamaması Bolayır'da 6.000, Şarköy'de ise 1.000'in üzerinde şehit vermemize neden olmuştur. Yenilginin ardından Müretteb Kolordu ise 17 Şubat 1913 tarihinde Bolayır Kolordusuna dönüştürülmüştür.

30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması sonucu Bulgaristan, topraklarını Ege Denizi'ne kadar genişletmiş ve Osmanlı Devleti Edirne dâhil, Midye-Enez Hattı'nın batısındaki tüm topraklarını kaybetmişti. Bu durum, Yunanistan ve Sırbistan'ın tepkisine yol açtı ve nihayetinde 29 Haziran 1913'te Bulgaristan'ın, Sırbistan ve Yunanistan'a savaş ilan etmesi ile birlikte İkinci Balkan Savaşı başladı. Balkan devletleri arasında yaşanan bu savaşta Osmanlı Devleti, Trakya'daki kaybettiği toprakları alabilmek için 30 Haziran 1913

¹⁰ ATASE, BH, Kls:86, Dos:53, Dolap:302-1

¹¹ ATASE, BH, Kls:136, Dos:64, Dolap:304-13.

tarihinde ileri harekâta başladı. Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler, darbe ile göreve gelen Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya muhtıra göndermiştir. Muhtırayı kaleme alan Mustafa Kemal Bey, Edirne'yi kurtarmak için taarruza geçmemize izin verilmesi halinde Mahmut Şevket Paşa'nın iddia ettiği gibi darbenin memleketin iyiliği için yapıldığı konusunda olumlu bir adım atmış olacağını ifade etmiştir (Mango, 2004, s. 148). Bu olay üzerine harekete geçen Türk ordusu, Bulgar ordusunun her cephede zor durumda bulunması nedeniyle güçlü bir mukavemet ile karşılaşmadı.

Gelibolu ve Bolayır'da bulunan 2. Kolordu, ileri harekâta başarı göstererek 10 Temmuz 1913'te Edirne İstihkâmlarını ele geçirdi. Bolayır Kolordusu'nun sevk ve idaresini Kurmay Başkanı Binbaşı Mustafa Kemal Paşa yapmaktaydı (Kurtoğlu, 1938, ss. 75-76). Böylece Şarköy ve Bolayır'da başarısız olan Türk ordusu, İkinci Balkan Savaşı'nda Balkan devletlerinin birbirine düşmesini fırsat bilerek; Hurşit Paşa, Enver Paşa ve Mustafa Kemal Bey'in gayretleriyle 21 Temmuz 1913 tarihinde Edirne'yi geri almıştır.

İttihatçı subaylar arasında çekişmelerin yaşandığı Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri sonucunda Ali Fuat Bey 14 Eylül 1913'te askerlikten istifa etmiş, Enver Paşa da Kurmay Başkanlığı'ndan ayrılmıştır. Mustafa Kemal Bey ise bu olay ve sonrasında İttihatçılarla yaşadığı fikir ayrılıkları nedeniyle 27 Ekim 1913'te Sofya Ateşemiliterliğine atanmıştır.

1913 yılında Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarması ile ilgili tartışma yaratan "*Balkan Harbinde Askeri Mağlubiyetimizin Esbabı*¹²" adlı, yazarı belli olmayan bir eser kaleme alınmış, bu duruma çok üzülen Ali Fethi Bey ise 26 sayfalık cevap niteliğinde bir yazı kaleme almıştır (Balkaya, 2013, s. 98). Bu yazısında Ali Fethi Bey, yenilginin sebebi olarak 10. Kolordu'nun taarruza çıkmakta gecikmesini göstermiştir.

---

¹² 10. Kolordu Hareket Şube Müdürü Ali İhsan Sabis kapağında adının baş harfi olan, "Elif" harfi bulunan bu eseri kendisinin yazdığını açıklamıştır.

Balkan Savaşları sırasında işgal tehlikesi ile karşılaşan Gelibolu, 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'nda, jeostratejik konumu nedeniyle çok önemli bir görev üstlendi. I. Dünya Savaşı'nın en önemlileri cephelerinden birini Çanakkale Cephesi oluşturmaktaydı. Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı ordusu, 5. Ordu olarak Alman Mareşal Liman Von Sanders komutasında idi. Ordu karargâhı Gelibolu'da kuruldu. Aynı zamanda, Esat Paşa komutası altındaki 3. Kolordu karargâhı da burada bulunmaktaydı. Liman Von Sanders, müttefik kuvvetlerin Saros bölgesine çıkartma yapacağını düşünerek ordunun büyük bir kısmını bu bölgede toplamıştı. Bu nedenle herhangi bir çıkartma karşısında cephe hattına yakın olabilmek ve gerekli müdahaleleri acilen yapabilmek için karargâhını Gelibolu'ya kurdu. Çıkarmanın bu bölgeye yapılacağına emin olan Liman von Sanders, tedbir olarak 7. Tümeni Gelibolu'da topladı ve daha sonra bu tümeni Bolayır'a sevk etti. 5. Tümen de Yeniköy hattında mevzi almıştı. Güneyli köyündeki Koyun Limanı'na da Gelibolu Jandarma Taburu yerleştirildi. Müttefik kuvvetlerin Saros bölgesine yaptığı çıkartmanın şaşkırtma amaçlı olduğunun anlaşılması üzerine buradaki Türk kuvvetleri Arıburnu cephesine aktarıldı. 25 Nisan 1915 tarihinde başlayıp, 9 Ocak 1916'da müttefik kuvvetlerin yarımada'yı tamamen boşaltmasına kadar devam eden muharebeler sırasında Gelibolu büyük yara aldı. Müttefik donanmasının Saros Körfezi'nden yaptığı aşkırtma top atışları ile şehir merkezi harabeye döndü. Ana kale tamamen yıkıldı ve kale burcu önemli derecede hasara uğradı.

Birinci Dünya Savaşı ve Gelibolu

Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti, bir taraftan İtilaf Devletleri, diğer taraftan ise İttifak Devletleri ile temas halinde olsa da, savaşta tarafsız kalmaktan yanaydı. Fakat İttihat ve Terakki üyelerinin Alman hayranlığı üzerine, birde İngilizlerin zor durumdaki Çarlık Rusya'sına yardım götürme isteği eklenince durum birden tersine dönmüştü. Alman Amiral Souchon komutasındaki Goben ve Breslav'ın Rus limanlarını bombalaması ile Osmanlı Devleti kendisini birden savaşın ortasında bulmuştu. Gemilerin satın alınıp, isimlerinin de Yavuz ve Midilli olarak değiştirildiği açıklaması yerli olmamış, zaten Ruslara

yardım götürme düşüncesindeki İngiltere aradığı fırsatı bulmuştu. Kara çıkarması ile vakit kaybetmek istemeyen İngilizler, denizden harekete geçerek 19 ve 25 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı'na saldırdı. Bu saldırıda Kumkale ve Seddülbahir Tabyaları tahrip edilse de, Türk savunmasıyla karşılaşan İtilaf Devletleri geri çekilmek zorunda kaldı (Milli Müdafaa Vekâleti, 1957, s. 7). Boğazı geçmek için denizden saldırılarını sürdüren İtilaf Devletleri, son girişimi olan 18 Mart 1915'te de başarısız olup, büyük kayıplar vererek geri çekilmiştir.

İtilaf Devletleri bu başarısızlığın ardından artık kara harekâtın karar vermişti. Lord Kitchener, General Hamilton'ı ise bu harekâtın kumandanı olarak belirlemişti (Hamilton, 2012, s. 7). Kara harekâtında en önemli hedef, Kilitbahir'e hâkim olarak, donanmanın boğazı geçişini kolaylaştırmaktı (Oglander, 1939, s. 7). Nisan 1915'te başlayan bu çıkarma hareketi ve sıcak çatışma dönemi, Ocak 1916'daki çekilmeye kadar devam edecekti.

3. Kolordu dâhilinde yeni oluşturulan 19. Tümen Komutanlığı'na Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal Bey 18 Ocak 1915'te Talat Paşa'nın imzasıyla atanmış¹³, 19. Tümen Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey yönetiminde Tekirdağ'da seferberliğini tamamlamış ve 25 Şubat 1915'te Eceabat'a gelmiştir. 19. Tümen, 57 alay ve iki depo alayından oluşmaktaydı (Çaycı, 1993, s. 59). Ayrıca 5. Ordu'ya verilen emirle, 28 Nisan 1915 günü Gelibolu civarındaki 5. Tümen'in Maydos (Eceabat)'a kaydırılması kararlaştırılmıştır¹⁴. Bu sırada 9. Tümen'in 26 ve 27. Alayları da yine Mustafa Kemal Bey'in emrine verilerek, Maydos ve Seddülbahir hattının savunmasında görevlendirilmiştir.

16 Nisan 1915'te Maydos, İtilaf donanması tarafından bombalanmış, 29 Nisan'da ise donanma bombardımanının tekrarı yaşanmıştı. 22 Nisan 1915 günü düşman uçakları tarafından Eceabat'a atılan bombalar 50 kişiyi öldürmüştü, 29 Nisan'da ise düşman 73 mermi ile Eceabat'ı yakmış ve Barbaros Hayrettin Muharebe Gemisi buna sadece sekiz mermi ile karşılık verebilmişti (Esenkaya, 2008, ss. 123-124).

¹³ BOA, HR. MA, 1118/4.

¹⁴ ATASE, BDH, No. 4/8747, Kls. 3474, Dos. H-4, F. 1-10.

Kara çıkarması hazırlıkları başladığında Liman Paşa düşmanın Saroz Körfezi'ne yani Bolayır tarafına çıkarma yapacağını düşünmekteydi. Ancak, General Hamilton'un düşüncesi Seddülbahir ve Kabatepe hattıydı. Kumkale'ye çıkacak olan Fransız birliğinin görevi ise hedef şaşırtmak olacaktı. 25 Nisan günü başlayan kara harekâtında Anzak Kolordusu kolayca Arıburnu'na çıkmıştır. 9. Tümen Komutanı Halil Sami Bey'in 19. Tümen'den bir tabur yardım istemesi üzerine, Mustafa Kemal Bey düşmanın hedefinin Conkbayırı ve Kocaçimen Tepe olduğunu anlar ve 57. Alay ile beraber yola koyulur. Conkbayırı'na ulaştığında düşmandan kaçan mermisi bitmiş bir grup askere süngü hücumunu emrederek, o tarihi sözleri söyler:

“Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek olan zaman zarfında, yerlerimize yeni kumandanlar ve yeni kuvvetler kaim olabilir (Ünaydın, 1981, s. 98).”

27 Nisan 1915 günü, Kabatepe açıklarında düşmanın en büyük savaş gemisi olan Queen Elizabeth balon gözetlemesiyle Eceabat İskelesi'ne bağlı olan Üsküdar yolcu vapurunu bombardıman ederek batırdı, ancak vapurun boş olması nedeniyle can kaybı yaşanmadı¹⁵. 29 Nisan 1915 gününde öğleden sonraki mevzi olaylarından biriside, düşman filosunun Eceabat üzerine yaptığı bombardımanlardı. Hastanedeki yaralı ve hastalardan 30 kadarı şehit olmuştu. Ayrıca 3000 çuval peksimette ambarlarda yanmış ve bu yangın neticesinde kasabada sağlam bina kalmamıştı¹⁶. Ayrıca İngiliz gemilerininin 23 top atışı neticesinde, 1 Mayıs 1915 günü Eceabat'ta 2500 yaralıyı barındırmakta olan hastane yıkılmıştı (Esenkaya, 2008, s. 125). 22 Mayıs'ta ise Gelibolu üzerinde keşif uçuşları yapılmış ve Maydos bu kez de havadan ateş altında kalmıştır. İngilizler kadın ve çocukları dahi katletmiş, Maydos'ta sağlam bir duvar bile kalmamıştı. Bolayır, Gelibolu ve Maydos civarındaki halkın bir kısmı ise Kilye'ye tahliye edilmişti (von Sanders, 2012, ss. 69-70). Çatışmaların hızlanmasıyla yarımadanın tamamına

¹⁵ BOA, HR. SYS, 2323/1.

¹⁶ BOA, HR. SYS, 2409/21.

yakınının askeri bölge ilan edilmesiyle, halkın Lâpseki, Çardak ve Biga'ya nakli için 5. Ordu Komutanlığı tarafından çalışma başlatılmıştı.

Güvenlik endişesinin yanı sıra, ulaşımda yaşanan sıkıntılar nedeniyle zaten ordunun ihtiyaçları zor karşılanıyorken, birde halkın ihtiyaçlarıyla ilgilenilecek vaziyet yoktu. Çatışmalar sonucu hayatını kaybedenlerin yanı sıra salgın hastalıklar da iki tarafta da ciddi şekilde ölümlere neden oluyordu (Esenkaya, 2010, s. 53). Ayrıca, kış aylarının gelmesiyle hastalanmalar artıyor ve ilaç sıkıntıları baş gösteriyordu.

İnsan hastalıklarının yanı sıra, bu sırada birde büyükbaş hayvanlarda da veba salgınının görülmesi şartları iyice zorlaştırıyordu. Gelibolu Yarımadası'ndaki 80.000 hayvanın bakımı için 5. Ordu Müfettişliği tarafından Nisan 1915'te Münip Bey Çiftliği'nde 5. Ordu Hayvan Hastanesi açılmıştır (Erickson, 2012, s. 300). Jandarmalar ve ilgili memurlar sık sık köylerde gezerek, salgın vakalarını kaydetmişlerdir. Hayvan kayıplarının artmasıyla Ilgardere ve Suluca'da da hayvan hastanesi açılmıştır.

Savaş başladığında Eceabat'ta fırınlar çalışmaktaydı. Ayrıca Tekirdağ, Karabiga ve Gelibolu un fabrikaları da aktif durumda olduğu için yiyecek konusunda zorluk çekilmiyordu. Gelibolu Yarımadası'nda düşman donanmasının ateşine maruz kalabilecek olan Kilye, Eceabat ve Çanakkale'ye deniz yoluyla ikmal yapılması mümkün değildi. Bu nedenle boşaltma genelde geceleri yapıldığından Akbaş'ta bir menzil ambarı kurulmuştu. 5. Ordu'nun giyim ihtiyacını ise; Akbaş, Kilye ve Lapseki'deki eşya ambarları sağlamaktaydı (Esenkaya, 2008, s. 127).

Esat Paşa komutasındaki 3. Kolordu Tekirdağ'daydı. Ancak cephede düşman saldırılarının başlamasıyla Gelibolu'ya nakledildi. 3. Kolordu'nun buradaki görevi, boğazı çevreleyen yerlere gerçekleştirilecek kara çıkarmalarını engellemektir. Çanakkale Cephesi'nde savaşa komuta etmek üzere, Mareşal Liman von Sanders, 5. Ordu Komutanlığı'na

atanmıştır¹⁷. Gelibolu'daki Fransız Konsolosluk binası ise karargâh ve makam olarak kendisine tahsis edilmiştir¹⁸. 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Liman Paşa, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir¹⁹. Liman Paşa'nın cepheye geldiği günden itibaren aldığı önlemler, onun İngiliz kara çıkarmalarını, Saros Körfezi'yle Anadolu kıyılarından beklediğini kanıtlamıştır.

Bunların dışında; ordu komutanı Goltz Paşa, karargâhını Gelibolu'da kurmuştur²⁰. Ayrıca; 19. Tümen Bando, 2. Hafif Erzak Kolu, 3. Hafif Erzak Kolu, 2. Ağır Erzak Kolu, 3. Ağır Erzak Kolu, cephane deposu, Seyyar Hastane, 3. Kolordu'nun ambar ve imalathanelerinin bir bölümü Gelibolu'dadır²¹. 5. Ordu'nun ihtiyaçlarının karşılanması için 27 Mart 1915 tarihinde ise Gelibolu'da 5. Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur²².

Gemilerle taşınan birliklerin sıcak yemek alabilmeleri için Gelibolu'da bir İlaş Merkezi kurulmuştur. Harbiye Nezareti, 5. Ordu'nun Mayıs ayında 211 ton ete ihtiyacı olduğunu 3 Mayıs'ta Gelibolu Mutasarrıflığı'na bildirmiştir (Esenkaya, 2010, s. 43). Mutasarrıflık ise cevap olarak, bu ihtiyacın karşılanabileceğini, ancak Haziran ayında yardım gönderilemeyeceğini ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak ise Gelibolu'daki gayrimüslimlerin savaş nedeniyle başka yerlere nakledilmesi sonucu nüfusun azalması gösterilmiştir. 7 Temmuz 1915 tarihine gelindiğinde ise, Saros, Şarköy ve Gelibolu yörelerinde 30.000 kişi için 37 günlük ekmeçlik ve 23 günlük erzak bulunmaktaydı²³. Ayrıca 15.000 hayvan içinde sadece üç günlük yem vardı²⁴.

Gelibolu Askeri Hastanesi 250 yataktan 1000 yatağa çıkarılmıştır²⁵. Fransız Mektebi de 200 yataklı bir Kızılay Hastanesi'ne dönüştürülmüştür²⁶. Ayrıca birde 150 yataklı harp

¹⁷ ATASE, BDH, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5.

¹⁸ ATASE, BDH, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-6; BOA, HR.SYS, 2109/11

¹⁹ ATASE, BDH, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-10, F. 1-16.

²⁰ ATASE, BDH, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-16, F. 2-25.

²¹ ATASE, BDH, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16.

²² ATASE, BDH, No: 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2.

²³ ATASE, BDH, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 29.

²⁴ ATASE, BDH, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 29.

²⁵ ATASE, BDH, Kls. 2422, Dos. 45, F. 4.

²⁶ ATASE, BDH, Kls. 2422, Dos. 45, F. 4.

hastanesi açılmıştır²⁷. Sürekli artmakta olan yaralıların bakımı için İstanbul'daki hastanelerde çalışan Tıbbiyeli öğrenciler, Sungurlu Taburu birlikte Nisan 1915'te Reşit Paşa Vapur'uyla Çanakkale'ye getirilmiştir. Buradan ise Gayret-i Vataniye Muhribi himayesinde Gelibolu'ya nakledilmiş ve hastanelere dağıtılmışlardır.

Anzakların Arıburnu'ndaki ilk işgal denemesi devam etmekteydi. Bu sırada 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, Gelibolu'dan deniz yoluyla gelerek, Kilye iskelesinden Maltepe'ye çıkan 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa ile görüştü. Bu görüşmede, daha önce tümenin bütün gücüyle Arıburnu'ndaki Anzakları denize dökmek için izin verilmesiyle ilgili orduya yaptığı önerilerinin karşılıksız kaldığını belirterek, bu durumdan yakınmıştır (Esenkaya, 2010, s. 50). 5. Ordu Komutanlığı'nın 30 Nisan 1915'te Başkomutanlık karargâhına ivedi notuyla geçtiği şifredeki: “*Gelibolu'ya uçaktan bomba atılmış, bir er şehit, bir kadın ölü ve bir kadın ağır yaralıdır*” notunun yer aldığı telgrafı ile cephede hava saldırılarının da başladığı ortaya çıkmıştır (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1969, ss. 42-43).

2 Mayıs 1915 günü İtilaf güçlerine ait bir savaş gemisi, Gelibolu kasabasını bombardıman etti. 500 yataklı Gelibolu Hastanesi'deki tüm yataklar doluydu. Hatta çoğu yatakta iki kişi yatıyordu. Hastanenin hedef noktası olarak belirlendiği aşıkârdı. Taşınabilecek durumdaki hasta ve yaralılar Tekirdağ'a nakledildi. Ayrıca; buradaki erzak ve cephane depoları Akbaş, Nara ve Lâpseki'ye kaydırıldı. Bu sırada Agamemnon Zırhlısı, Bolayır'a aşırma top atışlarıyla bombardıman etmekteydi. Ancak, dört mermi isabeti sonucu atışa devam edemeyip geri çekilmiştir²⁸. 19 Mayıs'a kadar devam eden çatışmalarda Türk ordusu geçit vermez ve Mustafa Kemal Bey 1 Haziran 1915'te, henüz savaş alanındayken albaylığa terfi eder. Daha sonra ise Liman von Sanders tarafından Anafartalar Grup Komutanı olarak atanır. Bir türlü sonuç alamayan İngiliz General Hamilton ise bu gelişmeler karşısında 16 Ekim

²⁷ ATASE, BDH, Kls. 2422, Dos. 45, F. 4.

²⁸ BOA, HR. MA, 1125/44.

1915'te görevden alınmıştır (Çaycı, 1993, s. 62). Böylece Gelibolu Yarımadası, Mustafa Kemal Bey'in hayatında bir dönüm noktası olmuştur.

Yaralı ve gazileri nakledildikleri hastanelerde yerel yetkililer ve bölge halkının ziyaret edip hediyeler verdikleri haberleri, Çanakkale Savaşı'nın halk için ne kadar önem taşıdığına kanıttır (Ahenk, 20 Mayıs 1915). Pek çok yetkili ve gönüllü gibi Enver Paşa'da, Gelibolu'da yaralanıp İstanbul'da tedavi altında olan askerleri ziyaret etmiş ve madalyalar vermiştir.

Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastaneleri

Osmanlı Devleti'ni çöküş sürecindeki bir devlet görüntüsüyle başladığı 20. yüzyılda da çok parlak günler beklemiyordu. Önce Trablusgarp Savaşı ile Kuzey Afrika topraklarını, sonra da Birinci Balkan Savaşı ile Rumeli topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı ile topraklarının tamamen paylaşılma sürecine girildiği bir dönem yaşıyor, bir yandan da ciddi kayıplar vermeye devam ediyordu. Bu süreçte Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) toplantılar yaparak ihtiyaçları karşılamaya çalışıyordu. Salgın hastalık yayılmaya başlaması ile yabancı ülkelerin Hilâl-i Ahmer Cemiyetleri ve Salib-i Ahmer Cemiyetleri (Kızılhaç) de yardım heyetleri göndermeye başlıyordu. Ayrıca bölgede ihtiyaç duyulan sağlık hizmetleri için hastaneler hızla hizmete geçirilmeye başlıyordu.

Bölgede ilk olarak hizmete giren hastanelerden olan Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastanesi, İstanbul'dan sağlık ekibinin ve gerekli ihtiyaçların gönderilmesiyle 19 Ocak 1913 tarihinde hizmete giriyordu (Atabay, 2011, s. 73). Gelibolu İnas Mektebi binasında 50 yataklı olarak kurulan bu hastaneye, eczane ve ameliyathane de kurulmuştu. Ayrıca hastanenin karşısında bulunan han ise doktor ve memurlara lojman olarak tahsis edilmişti.

Hastaneye çok sayıda yaralı gelmesi nedeniyle hastanenin kapasitesi gelen yaralı sayısını karşılayamıyordu. Bunun üzerine Fransız İnas Mektebi ile Fransız Zükur Mektebi de hastaneye dâhil edilerek kapasite 120 yatağa çıkarılmıştır. Ayrıca ilginç bir anekdot olarak, Fransız okullarındaki dört rahip ile üç rahibe bu hastanede gönüllü hastabakıcı olarak görev

yapmıştır (Atabay, 2011, s. 73). Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin çalışan kadrosu²⁹: Baştabip Rasim Ferit Bey, Uzman Dr. Sedat İhsan Bey, Operatör Muavini Behçet Sabit Bey, Tabip Muavini İhsan Arif Bey, Eczacı Eflatun Bey, İdare Memuru Tahsin Bey, Depo Memuru ve Vekilharç Hamit Efendi'den oluşmaktadır. Ayrıca hastanede altı da hastabakıcı mevcuttur³⁰.

Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin ihtiyacı karşılamaması ve cepheden yaralı taşımanın vakit alması üzerine Askeri Sağlık Teşkilatı'nın isteğiyle 10. Kolordu'yu takip etmek üzere 11 Ocak 1913 tarihinde Gelibolu Seyyar Hilal-i Ahmer Hastanesi kuruldu (Atabay, 2011, s. 76). İngiltere'den alınan çadır ve sağlık malzemeleriyle birlikte 100 yataklı olarak kurulan seyyar hastanenin sağlık ekibi tecrübeli doktor ve personellerden seçilmişti³¹. Ayrıca Osmanlı Seyr-i Sefâin İdaresi tarafından hasta sevkîyatında kullanılmak üzere bir de Cambridge Vapuru tahsis edilmişti. Bu vapur, 20 Şubat 1913 tarihinde sevk edilmişti³². Geçici olarak Ermeni Mektebi'ne yerleşen Gelibolu Seyyar Hilâl-i Ahmer Hastanesi, bu sırada Ermeni hastaları tedavi ederek, herkesin takdirini toplamıştır³³.

Gelibolu Seyyar Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin çalışan kadrosu³⁴: Baştabip Hüseyin Fehmi Bey, Operatör Yardımcısı Ertuğrul Bey, Uzman Dr. Recep Hayri Efendi, Uzman Dr. Mustafa Kâzım Efendi, Eczacı Mehmet Efendi, İdare Memuru Şevket Bey, Kâtip İbrahim Hakkı Efendi'den oluşmaktadır. Ayrıca bir asistan, yedi hasta bakıcı ve 10 hademe görev yapmaktadır.

Sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyacın artmasıyla Cambridge Hilal-i Ahmer Vapuru'nda ihtiyacı karşılamak için iyileştirme yapılarak vapur 350 kapasiteli olarak

²⁹ KA, 128/1, 5 Kanun-ı Sani 1328.

³⁰ Gelibolu Fransız Katolik Mektebi rahiplerinden Ruhban Heyeti Başkanı Per Kaleman, Rahip Petborsi ve Rahip Berten; Rahibe Kızlar Mektebi Müdüresi Felixis, Rahibe Stefan, Rahibe Beatris ve Serpaşazade Elektrik Mühendisi Kamran Bey ise bu altı kişinin haricinde gönüllü olarak hastabakıcılık yapmışlardır.

³¹ KA, 10/03, 1 Şubat 1328; KA,128/7, 17 Şubat 1328.

³² KA, 129/146, 22.5.1913.

³³ KA, 128/3, 10 Şubat 1328.

³⁴ OHAC 1329, s. 156-157.

yenilenmişti. 8 Şubat 1913 Cuma günü İstanbul'dan Gelibolu'nun Şarköy Kazası'na hareket eden vapur, ilk seferinde 198 yaralıyı İstanbul'a götürmüştü³⁵. Cambridge Vapuru'nun sağlık çalışanı kadrosu ise³⁶: Baştabip Şevket Bey, Operatör Akif Tevfik Bey, Eczacı Yavr Efendi, İdare Memuru Cevdet Efendi, Kâtip Ali Efendi'den oluşmaktadır. Ayrıca vapurda 15 hasta bakıcı görev yapmıştır.

Mondros Ateşkes Antlaşması ve Gelibolu

Çanakkale Cephesi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden bir tanesidir. İtilaf Devletleri'nin başarıları için en kestirme çözüm yolunun başkent İstanbul'u ele geçirmek, Rusya ile buluşup, bahar ayının sonlarında Almanya'yı yenip; dünya savaşını en kısa sürede bitirip, az maliyetli ve çok şöhretli konumu sürekli devam ettirmektir. Çanakkale Zaferi, Boğaz'da ve karada İtilafları durduran ve yenenlerin topyekûn mücadeledir. Lakin Çanakkale'de büyük bir savunma gerçekleşmesine rağmen Mondros Ateşkes Anlaşma müzakerelerinin yaşandığı Ekim 1918'e gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin siyaseten güçsüz durumda olması, masa başında elini kolunu bağlamıştır.

Yeni hükümeti kuran Tevfik Paşa; Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, Yarbay Sadullah Bey ve Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey'den oluşan heyeti 26 Ekim 1918 tarihinde Limni Adası'nın Mondros Limanı'na gönderdi. 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalandı.

Gelibolu ve çevresi ile ilgili işgaller mütarekenin birinci ve yedinci maddelerine dayanarak gerçekleşmiştir. Mütarekenin farklı sekiz maddesi Anadolu'ya yapılacak işgalleri dolaylı yoldan meşru kılmaya yönelik olduğu görülmektedir. Aslında bir ateşkes anlaşması olmasına rağmen; işgalleri meşrulaştırmayı hedefleyen maddelerin Gelibolu ve çevresinin işgalini ilgilendiren kısımları şu şekildedir:

³⁵ KA, 12/91, 1 Mart 1329.

³⁶ OHAC 1329, s. 162.

“Madde 1- Çanakkale ve Karadeniz Boğazları açılacak ve Karadeniz’e geçiş sağlanacak, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları ile kaleler müttefiklerce işgal edilecektir.

Madde 2- Türk sularındaki tüm mayın tarlalarının, torpido kovanlarının ve öteki engellerin yerleri gösterilecek ve bunların taranması ya da kaldırılması için istenildiği takdirde yardımda bulunulacaktır.

Madde 5- Sınırların denetlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askeri birliklerin dışında, Türk ordusu gecikmeksizin terhis edilecektir.

Madde 6- Türk karasularında ya da Türkiye’nin işgalindeki sularda bulunan tüm savaş gemileri teslim edilecek; Türk karasularında kolluk ya da benzeri amaçlar için gerekli görülebilecek belirli küçük gemiler dışında, anılan gemilerin gösterilecek Türk limanında ya da limanlarında gözetim altında tutulacaktır.

Madde 7- Müttefiklerin kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir noktayı işgal etme hakkı bulunacaktır.

Madde 8- Türk işgali altında bulunan tüm limanlar ve barınaklar müttefik gemilerince özgürce kullanılacak ve düşman tarafından kullanılması önlenecektir. Benzer şartlar, ticaret ve ordunun terhisi amaçları için Türk sularında bulunan Türk ticaret gemilerine de uygulanacaktır.

Madde 9- Tüm Türk limanlarında ve tersanelerinde her türlü gemi onarımı kolaylıklarından yararlanılacaktır.

Madde 12- Türk makamlarının haberleşmeleri dışında, tüm telsiz, telgraf ve kablo istasyonları, müttefiklerce denetim altına alınacaktır.

Madde 13- Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ilişkin her türlü gerecin yok edilmesi önlenecektir.

Madde 20- Beşinci madde uyarınca terhis edilecek Türk ordusunun, taşıtlarıyla birlikte, araç ve gereçlerinin, silahlarının ve cephanesinin, kullanılış biçimi konusunda verilecek buyruklar yerine getirilecektir.”

Mütarekenin birinci maddesi gereğince boğazların işgal edilmesi, Doğu Trakya'nın Anadolu ile olan bağlantısını koparıyordu. Bu nedenle, Meriç Nehri civarında yaşanacak herhangi bir saldırı karşısında Bolayır'ı savunmak için 5. Ordu, Gelibolu Yarımadası üzerinde üç ve Anadolu yakasında bir tümen ile gerekli tedbirleri alarak, Saroz Körfezi'nin kuzeyindeki birliklerle iletişime geçmişti. Yeni savunma tertibatına göre Kasım 1918'de 5. Ordu karargâhı Gelibolu'ya taşınmıştı. Bunun yanı sıra, 6. Ordu'ya bağlı 14. Kolordu (Çanakkale Grubu Komutanlığı), karargâhı ile birlikte Yahşiköy'ün güneyindeki çiftlikte; 49. Tümenin 153, 154 ve 155. Piyade Alayları ile 49. Topçu alayı Yahşiköy civarında; 185, 186 ve 187. Tümenler ile 60. Topçu alayından oluşan 60. Tümen Bayat'ta; 61. Tümenin 188, 189. ve 190. Piyade Alayları ile 61. Topçu Alayı Anadolu yakası Pınarbaşı köyü kuzeyinde bulunan çiftlikte; karargâhı Gelibolu'da bulunan 1. Ordu da, 55. Tümen'in 168, 170 ve 171. Piyade Alayları ile 55. Topçu Alayı, Atıfbey Çiftliği (Gelibolu)'nde konuşlanmıştı. Ayrıca destek amaçlı, Bolayır'ın kuzeyinden Meriç-Ergene yol kavşağına kadar, Saros Körfezi'ni ve Meriç boyunu tutan İnöz ve İpsala müfrezeleri de bulunmaktaydı (Bıyıklıoğlu, 1999a, s. 160).

Ateşkes imzalandığı sırada Çanakkale ve Karadeniz Müstahkem Mevki Komutanlıkları, başında Alman Koramiral Usedom Paşa'nın bulunduğu Boğazlar Umum Komutanlığı'na bağlıydı. Bu komutanlığın üstünde de Alman Tümamiral Merten Paşa komutasında Çanakkale Boğaz Komutanlığı bulunmaktaydı. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın, iki taburu Çanakkale'de, dört taburlu 3. Ağır Topçu Alayı ile üç taburlu 5. Ağır Topçu Tugayı Gelibolu Yarımadası'nda, iki taburlu 4. Ağır Topçu Alayı ile iki taburlu 11. Ağır Topçu Alayı'ndan oluşan 7. Ağır Topçu Tugayı ve 12. Müstakil Topçu Taburu ile

358. Kıyı Astsubay Okulu Gelibolu'da, ayrıca Erenköy-Kumkale bölgesinde dört tümenli bir kuvveti bulunmaktaydı (Erat, 2008, ss. 3093-3094).

Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasında da çeşitli çapta 2.273 top, 11 mayın hattı, 403 mayın, iki denizaltı mânia ağı ve üç kovanlı bir torpido bataryası ile 16 ışıldak bulunmaktaydı. Boğaz Komutanı Amiral Merten Paşa, mütareke görüşmeleri sürerken çektiği telgrafta, anlaşmanın sağlanması halinde 21 kişiden oluşan Çanakkale'deki askeri heyetin bölgeden ayrılması gerektiği yönünde görüş belirtti. Bu amaçla Merten Paşa, Alman subay ve erlerine şehri boşaltmak için hazır bulunmalarını emretmiş ve Almanların idaresinde bulunan Türk birlik ve tesislerinin Türklere teslim edilmesi için gerekli tedbirleri alınmasını istemişti. Sonuç olarak Alman Askeri Heyeti, anlaşmanın imzalanması üzerine 31 Ekim 1918 tarihinde Çanakkale'den ayrıldı.

Mütarekenin imzalanmasının ardından 1 Kasım'da Sadrazam ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa tarafından verilen emirde, İngiliz subaylarının Çanakkale tahkimatlarının işgali için inceleme yapmak üzere, 2 Kasım günü saat 09.00'da Seddülbahir'e çıkacakları bildiriliyor ve gerekli yardımların yapılabilmesi için birkaç subayın heyete eşlik etmesi isteniyordu. Aynı gün 5. Ordu vasıtasıyla Müstahkem Mevki Komutanlığı'na ulaşan telgrafta da, İngilizlerin 1 Kasım 1918 günü Bozcaada'dan Çanakkale Boğazı'nın giriş kısmına kadar olan bölgedeki mayınları, ikinci ve üçüncü günlerde de boğaz giriş kısmındaki mayınları toplamaya başlayacakları ve yardımcı olunması bildiriliyordu (Erat, 2008, s. 3095). 2 Kasım 1918 günü saat 09.00'da, deniz albayı idaresinde beş İngiliz askerinden oluşan heyet Seddülbahir'e çıkarak incelemelerine başladı. Ancak Erkan-ı Harbiye'den beklenen subayın gelmemesi üzerine İngiliz askeri heyeti, Müstahkem Mevki Komutanı Albay Selahattin Adil Bey ile görüşmek için Çanakkale'ye gitti. Albay Selahattin Adil Bey, Çanakkale'nin genel durumu heyete ilettili, ancak beklenen delegenin gelmemesi nedeniyle kesin bir cevap verilemedi.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den Çanakkale Boğazı'nın tahkimat ve savunma planları ile birlikte gönderilen Deniz Yüzbaşı Şevket Bey, 3 Kasım 1918 günü Çanakkale'ye ulaştı. Şevket Bey, yanında Müstahkem Mevki Birinci Şube Müdürü Kurmay Yüzbaşı Şakir Muzaffer Bey ile birlikte, tahkimat ve mayın hatları konusunda İngilizlerle görüşmek için Mondros'a gitti. Superb Savaş Gemisi'nde yapılan toplantıya Amiral Calthorpe ile birlikte Fransız Deniz Kuvvetleri'nden bir albay da katıldı ve toplantı sonucunda Müstahkem Mevkii'nin boşaltılıp, müttefikler tarafından işgalini öngören bir protokol imzalandı (Okur, 2008, ss. 3222-3223). 6 Kasım 1918 tarihinde protokolün imzalandığını öğrenen Osmanlı Erkan-ı Harbiye'si, protokolün uygulanması için Cevat Paşa vasıtasıyla 5. Ordu'ya gönderdiği emirde; 5. Ordu'nun, 14. Kolordu kıtalarını süratle Müstahkem Mevki bölgesinden uzaklaştırarak Gelibolu mıntikasında toplamasını, 61. Tümen'in Biga-Gönen bölgesinde ordunun uygun bulacağı bir yere çekilmesini istemekteydi. Ayrıca ordunun bu yeni mevkilerine yerleşmesi sırasında Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın kara ve deniz taşıtları ile her türlü yardımda bulunacağını da belirtmişti.

Protokolün imzalanmasından sonra Çanakkale'ye gelen, 28. İngiliz Tümeni'nden General Fuller idaresindeki İngiliz Heyeti ile Müstahkem Mevki Komutanı Albay Selahattin Adil Bey arasında boğazın boşaltılması ve İngilizlerin işgali amacıyla, 6 Kasım 1918 tarihinde şu hususlar kararlaştırılmıştır (Öztürk, 2001, ss. 17-19):

“1- İşgal 8 Kasım 1918 günü başlayacak. İlk gün 5. ve 11. Alay, ikinci gün de 3. ve 4. Alay bölgeleri işgal edilecek. Tabyalarda, onda bir nispetinde er ve bir subay bırakılacak, geri kalan Türk erleri, 9 Kasım 1918 Cumartesi sabahına kadar Bigalı-Nara çizgisinin kuzeydoğusuna çekilmiş olacaktır.

2- İşgal, boğazın uygun görülecek iskelelerine çıkarılacak İngiliz birlikleriyle Türk birlik subayları arasında, senet ve protokolle yapılacak. İngilizler, tabyaları teslim aldıktan

sonra her top başına, top ve cephaneyi muhafaza için, ikişer er bırakılacak. Geri kalan erler ve subaylar, Akbaş ve Karacaören’de toplanacaktır.

3- Çanakkale’de bir “Osmanlı Komisyonu” bırakılacaktır. Bir başkan ve altı subaydan kurulacak komisyon, Çanakkale’de kalacak Türk erlerinin beslenme, yerleşim ve yönetimi ile cephane, depo ve malzeme ambarlarını muhafaza işleriyle görevlendirilecektir.

4- Çanakkale’de genel olarak aşağıda belirtilen Türk erleri kalacaktır:

- a) Top ve cephanelerin koruması için, her top başına iki topçu eri bulunacaktır.
- b) Muharebe şebekesinin korunması için dört alayın her birinden onar telefon eri görev yapacaktır.
- c) Cevat Paşa, Karanfilburnu, Seddülbahir ve Kumkale ışıldakları için ikişer subayla altışar er, diğer ışıldaklar için ikişer er hazır bulunacaktır.
- d) Komisyon idaresindeki depo ve ambarların muhafazası ve umumi hizmetler için 50 er ile gerekli taşıtlar.
- e) Çıkarılacak şamandıra, mayın, mânia, vb. talep halinde komisyonca teslim alınarak İstanbul’a gönderilecektir.
- f) Ağır hastalar iyileşinceye kadar hastanede kalacaktır.
- g) Çanakkale değirmeninden işgal kuvvetleri de faydalanacaktır.
- h) Astsubay Okulu öğrencileri, vapurlara bindirilinceye kadar yerlerinde kalacaktır.
- i) Fazla un, saman vs. İngilizlerce satın alınacaktır.”

General Fuller Paşa ile Albay Selahattin Adil Bey arasında varılan anlaşma ile sadece 500 Türk askeri, Çanakkale bölgesinde kalacaktır. Diğer tüm birlikler, İstanbul’a taşınacaktır. Sonuç olarak Erkan-ı Harbiye tarafından jandarma olarak istihdam edilmek üzere, Çanakkale sancağı komutasına verilen 501, 502 ve 505. Kıyı Gözetleme Taburları dışında kalan erler, İstanbul’a gönderilecektir (Erat, 2008, s. 3098). Karargâhı Gelibolu’da bulunan 5. Ordu’nun, Mondros Ateşkesi’nin imzalandığı günlerde I. Kolordu, karargâhı ve 49. Tümeni ile birlikte

Malkara'da; 55. Tümeni Keşan'da; XIV. Kolordu, komuta merkezi ile beraber Gelibolu'da, 60. Tümeni Eceabat'ta ve 61. Tümeni de Ayvacık'ta bulunuyordu.

Osmanlı Harbiye Nezareti'nden 5. Ordu'ya gelen emir üzerine, Gelibolu Yarımadası'ndaki birliklerden 14. Tümen Karargâhı (Kazım Karabekir Paşa) ile 55. Tümen (Yarbay Alaaddin) Tekirdağ'a, 49. Tümen (Albay Şükrü Naili) Kırklareli'ne, 60. Tümen (Albay Kazım) Keşan'a yerleşti (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 197). 49, 55 ve 60. Tümen'lerin, Gelibolu Yarımadası'ndan yeni bölgelerine yerleşmeleriyle birlikte mütareke şartlarına göre yedek subaylar ile erlerin çoğu terhis edildi. Ancak iç hizmetlere yetecek kadar her piyade taburunda 80 er, işgal birliklerine hizmet için görevlendirilmek üzere bırakıldı. Silah ve cephanelerde mütareke kapsamında azaltıldı. Tümenlerin 2000 tüfek ve sekiz top kaması bulundurmasına onay verildi. İngilizler tarafından diğer topların kamaları ile tüfeklerin mekanizmaları ve cephaneleri el konularak Edirne, Uzunköprü, Çorlu, Lüleburgaz, Keşan, Tekirdağ, Akbaş, Şarköy ve Hadımköy'deki depolara konuldu (Bıyıklıoğlu, 1999a, s. 169). Gelibolu, Akbaş ve Çatalca depoları, müttefik devletlerin kontrolü altında bulunması kolorduya ait olduğu halde el konulan; silah, cephane, sürgü kolu, makineli tüfek kapakları ve top kamalarının çoğu Akbaş ve Gelibolu depolarında tutuluyordu.

Gelibolu'daki depoda, 276.552 muhtelif cins piyade tüfeği sürgü kolu, 72 makineli tüfek namı takımı ile 930 top kaması; Akbaş deposunda ise, 138.711 Alman piyade fişeği, beş buçuk milyon mavzer fişeği, 14 milyon Rus tüfeği fişeği, 7.331 sahra top mermisi mevcuttu. Ayrıca Akbaş'a bağlı Gaziler deposunda, 1.778 on buçukluk sahra obüs mermisi bulunmaktaydı (Bıyıklıoğlu, 1992, ss. 198-199). Boğazlar ve çevresinde Türk askerlerinin tahliye edilmesi ve ordunun elindeki silah ve cephanenin toplanmasından sonra İngilizler, mayın toplama çalışmalarına altı motor gambot ve on arama tarama gemisi ile başladı. Bu çalışmalara Osmanlı Donanması'ndan Nusrat Mayın Gemisi de katıldı. Mayın tarama işlemi bitirilip boğazın temizlenmesinin ardından İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden

oluşan müttefik donanma, İstanbul'a hareket ederek mütarekenin boğazlar ile ilgili hükümlerini uygulamaya soktu.

Mütareke kapsamında işgal, İngilizlerin 200 kişilik bir kuvveti Seddülbahir'e, 400 kişilik oluşan diğer bir kuvveti de Kumkale'ye çıkarmaları ile birlikte, 9 Kasım 1918 tarihinde resmen başladı (Okur, 2008, s. 3226). Bu sırada Osmanlı Devleti, anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirerek, İngilizlerin işgal sırasında kullanmaları amacıyla iki römorkör ve beş mavnaya tahsis etti. Seddülbahir'e asker çıkarılmasından sonra hızlı hareket eden İngilizler, Kilitbahir ve Eceabat'ı da işgal etti. Ancak bu bölgeyi işgal eden 28. Tümen'in 84. Piyade Alayı, 21 Kasım 1918 tarihinde yerini Fransızlara bıraktı. Fransızların Kilitbahir'e hâkim olmasından sonra bölge halkına zulmettiği görülmektedir (Erat, 2008, s. 3099). Komisyon Başkanı Kaymakam Kemal Bey, Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, işgal başladıktan üç gün sonra Fransızların zorla evlere girdiklerini ve Müslümanları evlerinden dışarı attıklarını, halkın elindeki erzakı almaya çalıştıklarını ve halkı göçe zorladıklarını bildirmiştir.

Eceabat'ta yerlerini Fransızlara bırakan İngiliz birlikleri buradan hareketle Gelibolu'ya doğru yöneldi. Bölgedeki Alibey ve Maydos cephaneye depoları ile Bigalı silah deposu ve tamirhanesi işgal edildi. Gelibolu yönünde ileri harekâtını devam ettiren İngiliz birlikleri, tehdit unsuru olarak gördükleri mevcut Türk birliklerinin, bölge dışına çıkarılmasını Osmanlı Erkan-ı Harbiye'sinden talep etti. Bunun neticesinde Osmanlı'dan gerekli teminatları alan İngiliz birlikleri, 30 Kasım 1918'de Gelibolu'yu işgal etti. Önemli görülen mevkilere İngilizler tarafından derhal el konuldu (Öztürk, 2001, s. 31). Bu sebeple Gelibolu İskelesi'nde Sevkiyat ve Nokta Kumandanlığı Dairesi ile eski Hükümet Dairesi ve içindeki eşyalar müsadere edildi.

Gelibolu'da yaşayan Ermeni, Yahudi ve özellikle Rumlar arasında büyük bir sevinç ile kutlanan işgal karşısında sükûnetini koruyan Türk halkı, İngiliz ve Fransız birliklerinin

yaptığı bazı hukuksuzluklar sebebiyle oldukça rahatsız olmaktaydı. Artan şikâyetler karşısında Harbiye Nazırı nâmına Albay Kazım imzasıyla 14. Kolordu ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na, mevcut sorunların çözümünde takip edilecek yöntemleri belirten bir genelge gönderildi (Öztürk, 2001, s. 32). Bu genelgeye göre 14. Kolordu, kendi işlerini takip edebilmek için Gelibolu'da bir komisyon bırakacaktı. Komisyonun, 28. İtilaf Fırkası Komutanlığı ile devamlı surette irtibat halinde bulunacak ve var olan sorunların çözümünde başarısızlık gösterilmesi halinde kolordu ve Müstahkem Mevkii'ye müracaat edecekti. Burada da sorun çözüm üretilmediği takdirde, nezarete malumat verilecekti.

14. Kolordu tarafından Gelibolu'da tesis edilen komisyon, Gelibolu ve yöresinde halka karşı gerçekleştirilecek birtakım yolsuzluk, gasp ve zulüm durumunda, 28. İtilaf Fırka Komutanlığı ile irtibata geçilmesi ve mevcut sorunların müzakere edilmesi konusunda, İstanbul'daki Trakya ve Boğazlar Müttefik Devletler Komutanı General Wilson ile gerekli anlaşmaya vardı (Öztürk, 2001, ss. 33-34). İşgal sahasını İngilizlerden devralan Fransızlar, Türk birliklerinin bölgeyi hemen terk etmelerini istemekteydi. İşgal edilen yerlerde sadece bir miktar Türk askerinin kalmasına izin veriliyordu. Bu konu ile ilgili Osmanlı ve Fransız hükümetleri arasında varılan anlaşma gereğince; "Ali Bey Çiftliği'nde iki depoda, bir küçük subay ve üç asker; Alçıtepe'nin 2,5 mil (4,02 km) kuzeydoğusundaki bir depoda, bir küçük subay ve üç asker; Kumköy batısındaki bir depoda, bir küçük subay ile 5 asker; Maydos sahasında Kumköy'ün 800 yard (731,52 metre) güneybatısında bir depoda bir subay, bir küçük subay ve beş asker; Bigalı Kalesi'nde bir depoda, bir subay ve üç asker; Akbaş liman sahasında beş depoda bir subay, üç küçük subay ve 15 asker; Gelibolu'da bir depoda beş asker; Ayvacık Hasanoba'da iki depoda, dört subay, beş küçük subay ve 23 asker kalacaktı (Erat, 2008, s. 3100). Türk birliklerinin, yarımada üzerinde sayıca azaltılarak etkisiz hale getirilmesi ile birlikte, Fransız ve İngiliz birlikleri bölgeye tam anlamıyla hâkim oldu.

1 Ocak 1919'da Fransızların dört taburdan oluşan 84. Liva Komutanlığı Eceabat'ta, bir taburlu 45. Alay Komutanlığı Kilitbahir'de, bir taburları Kilitbahir ve Seddülbahir arasında bulunurken, bir taburları da Seddülbahir'de yerleşmişti (Öztürk, 2001, s. 22). İngilizlerin sorumlu olduğu alan ise, Boğaz'ın Anadolu yakasıydı. Buna rağmen İngilizler, Gelibolu'yu terk etmemişlerdi. Örneğin, Gelibolu Müstahkem Mevki Komutanlığı 14 Ocak 1919 tarihinde 500 İngiliz askerinin Gelibolu'ya geldiğini bildirmişti. Bununla birlikte en ufak bir askeri varlıktan dahi çekinen İngilizler, Çanakkale Hastanesi ile Gelibolu Yarımadası'ndaki jandarma dâhil bütün subay ve askerin, 10 Şubat 1919 tarihine kadar bölgeyi terk etmesini istemekteydi (Öztürk, 2001, s. 35). I. Dünya Savaşı başlamadan önce Osmanlı İmparatorluğu, Gelibolu ve çevresinde yaşayan Ermeni ve Rumların büyük bir kısmını, boğazın güvenliğini göz önünde bulundurarak tehciye tabi tutmuştu. Ermeniler ve Rumlar bu kapsamda, Anadolu'nun iç bölgelerine sürgün edildi. Az miktarda Ermeni ve Rum bölgede yaşamını sürdürmekteydi. Ancak Gelibolu Sancağı'nda kalanların bir kısmı da mütareke imzalanmadan önce Malkara'ya gönderildi³⁷.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte sürgün edilen Rum ve Ermeniler'in bir kısmına Gelibolu'ya geri dönmeleri için izin verildi³⁸. Bölgenin müttefiklerce işgalinden sonra Rumlar, bu devletlerin koruyuculuğu altında Türklere karşı her türlü taşkınlığı yapıyordu. Eceabat'ı işgal eden Fransızlar, Rum halkının sürekli olarak silahlanmasına göz yumuyordu. Bu silahlar, Yunanistan'dan kaçak olarak getiriliyor ve Rumlara dağıtılıyordu. Böyle bir kaçakçılık olayında, Yalova Köyü'nden olup kaçakçılık yapan bir Rum kayıkçı ile Eceabat Rumları arasında ortaya çıkan ücret tartışması sonucu kayıkçı öldürülmüştü (Öztürk, 2001, s. 38). Yaşanan asayiş problemi sadece Rumlarla sınırlı kalmıyor, Fransız askerleri de Türklere zulmediyordu. Gelibolu'daki Senegalli üç Fransız asker, sarhoş bir şekilde hadise çıkarmış, bununla birlikte Haydar Efendi adında bir şahsa ait olan, bakkala girerek hiçbir

³⁷ BCA, 272.0.0.74/ 66.27.9, 20 Mayıs 1918.

³⁸ BCA, 272.0.0.74/68.41.1, 12 Haziran 1919.

bedel ödemededen zorla mal alıp, ayrılıp gitmişlerdi. Olaydan sonra Haydar Efendi, Gelibolu Fransız Kumandanlığı nezdinde şikâyette bulunmuştu³⁹. İlgili mercilere yaşanan olumsuzluklar nedeniyle gerekli müracaatlar yapılsa da, Fransız askerlerin uygunsuz davranışları devam ediyordu. Eceabat'ta bir Fransız kumandan, Müslüman bir kızın bekâretini bozduğu gerekçesiyle Türk makamlarına şikâyet edilmişti. Ancak Fransız Fevkalade Komiserliği tarafından, böyle bir durumun söz konusu olmadığı belirtilerek, olay yalanlandı. Bununla birlikte Dâhiliye Nezareti, benzer olaylar karşısında üst düzey makamlara müracaat edilebilmesi için bu tür olayların Hariciye Nezareti'ne acilen bildirilmesini kararlaştırdı⁴⁰.

Başka bir olayda da sarhoş iki İngiliz askeri, kahvehanelerde silah arama bahanesiyle Müslümanlığa, Türk milletinin haysiyetine ve askeri mercilere hakaret etmiş ve bazı Rumlar da, bu iki İngiliz askerine yardım etmişti⁴¹. Bunun yanı sıra, Yazıcızade Mehmet Efendi Türbedarı Tefvîk Efendi, İngiliz askerleri tarafından darp edilmiş ve silah aramak maksadıyla ile zorla evine girilerek arama yapılmıştı⁴². Yine bir başka olayda, Mayıs 1919'da bayram dolayısıyla Gelibolu Limanı'nda bulunan Osmanlı gemilerine bayrak çekilmişti. Gemilere çekilen bu bayraklar, İngiliz İşgal Kumandanlığı'nın emri ile indirilmişti⁴³.

18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda Batı Trakya'nın ve Gelibolu'nun Yunan Devleti'ne bırakılma ihtimali doğmuştu. Yunanistan'ın kurtuluşunu kutlamak amacıyla, 23 Mart 1919 günü Rumların ellerinde büyük Yunan bayraklarıyla Gelibolu'nun bütün sokaklarını dolaştıkları, hükümet dairesinin önüne gelerek, burada birtakım faaliyetlerde bulunduktan sonra İngiliz Karargâhı'na gittikleri, Gelibolu Mevki Kumandanlığı tarafından, Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmişti⁴⁴. Buna karşın Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, Edirne Valiliği'ne yazılan bir yazıda, Gelibolu ve çevresinin

³⁹ BOA, DH. EUM. AYŞ, 42\23, 21 Haziran 336.

⁴⁰ BOA, DH. EUM. AYŞ, 18\103, 20 Ağustos 335.

⁴¹ BOA, DH. EUM. AYŞ, 14\104, 22 Haziran 335.

⁴² BOA, DH. EUM. AYŞ, 31\26, 11 Ağustos 335.

⁴³ BOA, DH. EUM. AYŞ, 25\53, 5 Mayıs 335.

⁴⁴ BOA, DH. EUM. AYŞ, 12\10, 25 Mart 335.

Yunanistan'a ilhak edileceği yönünde, Hıristiyan halkın yapmış olduğu taşkınlıkların önlenmesi amacıyla İtilaf Devletleri'nin Fevkalade Komiserlikleri nezdinde gerekli girişimlerin yapıldığı ve bundan sonra bölgede vuku bulacak bu tarz faaliyetlere izin verilmemesi isteniyordu⁴⁵. Ancak bir Yunan Torpidosu'nun 30 Mart'ta Gelibolu'ya gelmesi üzerine, Rumların faaliyetleri daha da artmıştı. İskeleyle kadar gelip torpidoyu karşılayarak sevinç gösterilerinde bulunan Rumlar, Müslüman halk ile Türk askerlerine hakaret etmişlerdi⁴⁶.

Rumların artan taşkınlıkları nedeniyle Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı gönderen Edirne Valisi, Gelibolu Rumlarının silahlandığını ve Müslüman halka karşı bir saldırıda bulunma ihtimalleri olduğunu belirterek, bu konuda ne gibi tedbirler alınması gerektiğini soruyordu⁴⁷. Yine valinin, Dâhiliye Nezareti'ne çektiği şifreli bir telgrafta, Gelibolu'ya Yunan askerlerinin çıkartma yapacağı yönünde bir istihbarat bulunduğunu ve Yunanlıların bu amaçla bölge Rumlarını, asker elbisesi giydirek askeri kuvvetlerine kattıklarını bildiriyordu⁴⁸.

Rumlar, özellikle Akbaş Baskını'nın yaşanmasından sonra büyük endişeye kapılmıştı. Bu baskından ele geçirilen silahların Gelibolu'daki Müslümanlara dağıtıldığı yönünde dedikodular yayılması üzerine, Fransız İşgal Kumandanlığı'nın büyük yardımları ile bölgedeki Rumlar silahlandırıldı. Rumlar silahlandırılırken, Müslümanların elindeki bütün silahlar alındı. Böylece Müslüman halk yaşanacak bir taşkınlıkta tamamen savunmasız bırakıldı⁴⁹. İstanbul'dan İzmir'e hareket eden ve içi Yunan ordusuna katılmak için gönüllü Rum gençler ile dolu olan bir vapur, 30 Haziran 1920 tarihinde Gelibolu'ya geldi. Karaya inmeyen bu Rum gençleri, gemiden "Zito (Yaşasın)" diye bağıyordu.

Rumlar, Yunan zaferinden o kadar emindiler ki, 4 Temmuz 1920 tarihinde Cülus-u Hümayun'un yıldönümü olması nedeniyle düzenlenen merasimlere Gelibolu Rum

⁴⁵ BOA, DH. EUM. AYŞ, 6\13, 29 Mart 335.

⁴⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ, 5\93, 30 Mart 335.

⁴⁷ BOA, DH. EUM. AYŞ, 35\22, 15 Mayıs 335.

⁴⁸ BOA, DH. EUM. AYŞ, 52-2\27, 9 Haziran 335.

⁴⁹ BOA, DH. EUM. AYŞ, 35\5, 3 Mart 336.

Metropoliti, davet gönderilmesine rağmen katılmıyordu⁵⁰. Ayrıca, İngiliz vapuru ile Gelibolu'ya gelen elli beş Yunan askeri, sandallarla karaya çıkmak istemiş, ancak limanda bulunan Fransız askerleri tarafından engellenerek vapura geri gönderilmişlerdi⁵¹. Bununla birlikte Yunanlılar, Kilitbahir ve civarındaki halkı zorla askere alma teşebbüsünde de bulunmuşlardı. Yunanlıların, bu teşebbüsü Fransız Kumandanlığı emriyle bölgeye gönderilen dört Fransız jandarması tarafından takibat altına alınmıştı⁵². Bu sırada işgalin şartlarının kesin olarak belirlendiği San-Remo Konferansı kararları, 11 Mayıs 1920'de eski sadrazamlardan Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Heyeti'ne Versay'da tebliğ edildi.

Fransa Başbakanı A. Mitterand'ın başkanlığında tebliğ edilen San-Remo Konferansı kararları, Sevr Antlaşması'nın bir ön hazırlığı niteliğindedir (Tansel, 1973, s. 136). Konferans kararlarınının 84 ile 87. maddelerinde Marmara Adaları, Gelibolu ve Edirne'nin Yunanistan'a terk edilmesi ve ilhaki konusunda uygulamanın nasıl olacağı izah ediliyordu (Kurtoğlu, 1938, s. 91). Tüm bunlar neticesinde Yunanistan Başbakanı Venizelos, bir taraftan Karadeniz'e ulaşan, diğer taraftan da Marmara'nın kuzey ve Ege'nin doğu kıyılarına hâkim büyük bir Yunanistan kurmuş olmaktan son derece memnundu. 27 Temmuz'da Şarköy ve İpsala, 28 Temmuz'da İnöz, 30 Temmuz'da Keşan ve 4 Ağustos'ta Gelibolu işgal edildi. 6 Ağustos'ta da Saray'ın alınması ile birlikte Gelibolu ve çevresi ile Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgal süreci tamamlanmış oldu.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Yunanistan, Batı ve Doğu Trakya ile Gökçeada ve Bozcaada'nın ilhaki amacıyla Yunan Meclisi'nden bir kanun geçirerek, bu bölgeleri umumi bir valinin idaresine vermişti. Bu sırada Yunan ve Yunan hayranı yabancı basına göre, bütün bu bölgeler Yunan kılığına girmişti. Mağazalara Yunanca levhalar asılmış, Yunan hizmetinde kalan memurların da feslerine, zor kullanılarak Yunan arması takılmıştı. Bununla birlikte Yunan Hükümeti, belediye seçimlerinde, Trakya belediye başkanlarını

⁵⁰ BOA, DH. EUM. AYŞ, 59-1\46, 14 Temmuz 336.

⁵¹ BOA, DH. EUM. AYŞ, 44\71, 1 Ağustos 336.

⁵² BOA, DH. EUM. AYŞ, 60-1\84, 29 Mart 337.

kendisi atamıştı. Merkezi Edirne olan “Trakya Umumi Valiliği” ile beraber Doğu ve Batı Trakya’da yeni bir idari teşkilat kurulmuştu. Böylece Yunan Hükümeti, Trakya’da kendi hâkimiyetini kurarak bölgeyi Yunanistan’a bağlayacaktı. Trakya Umumi Valiliği; Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu, Dedeağaç ve Gümölcine olmak üzere altı sancak şeklinde yapılandırıldı. Trakya Umumi Valiliği vasıtasıyla Yunan hâkimiyeti altına giren Gelibolu Sancağı, yeni idari yapıya göre dört kazadan meydana gelmekteydi. Merkez kaza Gelibolu olmak üzere Şarköy, Keşan ve Eceabat sancağın kazalarını oluşturuyordu.

Son Meclis-i Mebusan, Celal Nuri (İleri) Bey ve Mehmet Şakir (Kesebir) Bey

Osmanlı hâkimiyetine geçtiği günden itibaren birbirinden farklı idari yapılarda sancak olan Gelibolu, 1913 yılında ise Edirne Sancağı’na bağlı Edirne, Kırkkilise, Tekirdağ ile birlikte dört sancaktan biri oldu. 1920 yılına kadar devam eden bu idari taksimattaki sancaklar, daha önceki sancak yapısından farklı olarak vilayet yetkisindeydi. Cumhuriyet’in ilanı ile ise sancak idari birimleri kaldırılarak, tüm sancaklar vileyete dönüştürülmüştür. Bu dönemde meclise mebus da gönderen Gelibolu’yu; II. Meşrutiyet Dönemi I. Osmanlı Mebusan Meclisi’nde İstafani Narlı Efendi⁵³, II. Meşrutiyet Dönemi II. Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Hafız Hüseyin Ulvi Bey⁵⁴, son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde ise Celal Nuri (İleri) Bey ve Mehmet Şakir (Kesebir) Bey temsil etmiştir.

Osmanlı Meclis-i Mebusan’da IV. Dönem’de Gelibolu adına mebusluk yapan Mehmet Şakir Bey, 1889 Köprülü doğumludur. Mülkiye mezunu olan Mehmet Şakir Bey, uzun yıllar ülkenin dört bir yanında kaymakamlık ve milletvekilliği görevlerinin yanı sıra İktisat ve Ziraat Bakanlığı gibi üst düzey görevleri de başarıyla üstlenmiştir.

Önemli bir vatanperver olan Mehmet Şakir Bey, Milli Mücadele Dönemi’nde Trakya-Paşaeli Cemiyeti’nde aktif görevler üstlenmiş, hatta Büyük Edirne Kongresi’nde Heyet-i

⁵³ Rum olan İstafani Narlı Efendi, 1860 Maydos doğumlu ve Atina’da tıp eğitimi almış bir doktordur.

⁵⁴ 1866 Gelibolu doğumlu olan Hüseyin Ulvi Bey; işgal yıllarında İngilizler tarafından Çanakkale’de, Yunanlar tarafından ise Atina’da hapsedilmiştir. Gelibolu’da mebusluğun yanı sıra belediye başkanlığı da yapmıştır.

Merkeziye'ye seçilmiştir (Erdeha, 1975, ss. 422-452). Ayrıca 31 Mart-2 Nisan 1920 tarihlerinde gerçekleşen Lüleburgaz Kongresi onun başkanlığında, 67 delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir.

İktisat Bakanlığı dönemine denk gelen 1929 Ekonomik Buhranı'na önlem almak amacıyla oluşturulan Âli İktisadi Meclisi'ne öclülük öden Kesebir, ayrıca ülkemizin ilk iktisadi çalışma planı olan Şakir Kesebir Planı'nı hazırlamış ve bu alandaki çalışmalara öncülük etmiştir (İlkin ve Tekeli, 1976, s. 6). Tarım Bakanı; Ekonomi Bakanı; Gelibolu, Çatalca, Edirne ve Tekirdağ Milletvekili; ayrıca Edirne Valisi olarak Türk siyasetinde önemli bir rol üstlenen Mehmet Şakir Kesebir, 6 Nisan 1966 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

Altıncı bölümde detaylı bir şekilde incelenmiş olan "Cumhuriyet Aydını" Celal Nuri (İleri) Bey'in siyasi hayatı ise 22 Kasım 1919'da son Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Gelibolu Mebusluğu ile başlamıştır. 1920-1935 yılları arasında ise TBMM'nin ilk dört döneminde de milletvekili olarak meclise giren Celal Nuri (İleri) Bey, iki dönem Gelibolu, iki dönem de Tekirdağ milletvekili olarak görev yapmıştır.

Gelibolu ve İstiklali

Milli Mücadele ve Gelibolu

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti için sona erdiğinin işareti olan Mondros Ateşkes Anlaşması 30 Ekim 1918'de imzalanmıştır. Bu ateşkesin özellikle 7 ve 24. maddelerine göre Osmanlı toprakları, İtilaf devletlerinin işgal tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak yapılan işgaller, kısa sürede ülke genelinde tepkilere yol açmıştır. İşgaller bir taraftan mitingler ile protesto ediliyor, diğer bir taraftan ise Kuva-yı Milliye birlikleri kurularak silahlı direniş mücadelesi veriliyordu. Ayrıca ülke genelinde Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri kuruluyordu.

9 Kasım 1918'de Mondros'un 7. maddesine dayanarak Gelibolu Yarımadası'nı da işgale başlayan İngilizler, kısa sürede Kilitbahir ve Eceabat'ı işgal etmiş, ancak 21 Kasım'da bölgeyi Fransızlara bırakmıştır. Halkın şikâyetlerini bir telgrafla Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na bildiren Kaymakam Kemal Bey, Fransızların Kilitbahir halkına zulmettiğini

ve hatta evlerini yağmaladığını ifade etmiştir⁵⁵. Buraları Fransızlara bıraktıktan sonra Gelibolu'ya hareket eden İngilizler, Gelibolu'nun işgalini ise 30 Kasım 1918'de tamamlamışlardır. Türkleri büyük bir yasa boğan bu durum, başta Rumlar olmak üzere bölgedeki diğer azınlıklar olan Ermeni ve Yahudileri ise mutlu etmiştir. İşgal altında zaten ezilmekte olan halk, birde Türk ve azınlık çetelerin yağmalamalarına maruz kalmaktaydı. Özellikle Tahir çetesi, Gelibolu'da faaliyet gösteren en meşhur çeteydi.

Düşman işgallerine ve çetecilere karşı Balıkesir'de kurulan Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından, 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Bey'in önderliğinde 27 Haziran 1919 ve 26 Temmuz 1919 tarihlerinde kongreler düzenlendi. Kongre neticesinde Biga yöresinde de milli bir teşkilat kurulması gerekiyordu. Ancak bölgede çetecilik faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yaşanması ve Kaymakam Sakıp Bey'in kararsız tutumu, teşkilatın kurulmasını geciktirmekteydi. Milli bir teşkilatın bir an önce kurulması amacıyla Albay Kazım Bey ve Mustafa Kemal Paşa tarafından kaymakama gönderilen telgraflar sonucunda 10 Eylül 1919'da Koca Müftü Mehmet Hamdi başkanlığında, Biga Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu (Altıntaş, 2007, ss. 119-121).

Edremit'ten yeni atanan kaymakam Hamdi Bey'in görevi, bölgede uzun süredir devam eden çetecilik faaliyetlerine son vermek, Kuva-yı Milliye idaresini hâkim kılmak ve bu amaçla asker temin etmektir (Erat, 2008, s. 3105). En önemli görevi ise, bu dönemde yaşanan silah ve cephane sıkıntısını gidermektir. Çünkü Mondros Mütarekesi hükümleri gereği silah depolarına İtilaf Devletleri tarafından el konulmuştu. Ülke genelinde bulunan depolardaki silahların sürgü kolları ve topların kamaları sökülerek İstanbul ve Gelibolu Yarımadası'nda oluşturulan merkez depolarda gözetim altında tutuluyordu.

Akbaş Baskını

Akbaş Silah Deposu, Gelibolu Yarımadası'nda bulunan en büyük cephanelikti. Bu cephanelikte Kafkas Cephesi'nde Ruslardan kazanılmış olan silah ve mühimmatlar

⁵⁵ ATASE, TİH, Klasör: 432, Dosya: (15)-4, Belge:73.

bulunuyordu. Akbaş'ta bu sırada 8.000 tüfek, 137.771 Alman piyade kurşunu, 14 milyon Rus tüfeği cephanesi, 7.331 sahra top mermisi, 104 adet 15'lik Skoda top mermisi, 398 adet on buçukluk sahra obs mermisi mevcuttu (Kozanoğlu, 1976, s. 77). İtilaf Devletleri, Akbaş'ta el koydukları cephaneyi, Rusya'da Bolşeviklere karşı savaşan Wrangel Ordusu'na göndermeyi planlıyordu. Bu nedenle Rus nakliye gemileri Gelibolu açıklarına kadar gelmişti. Akbaş Cephaneliği'nde bulunan mühimmatın Wrangel Ordusu'na verileceği haberi duyulunca Albay Kazım Bey, Hamdi Bey ile gerekli temasları kurarak buradaki cephanenin Wrangel Ordusu'na verilmeden önce, hemen Anadolu'ya nakledilmesi hususunda karara vardı.

Hamdi Bey, Biga'daki Kara Hasan etesi'ni etkisiz hale getirip bölgede Kuva-yı Milliye'yi hâkim kıldıktan sonra baskın için gerekli hazırlıklara başladı. Bu amaçla baskın için Dramalı Ali Rıza Bey'i görevlendirdi. Ali Rıza Bey, kendisine verilen emir gereği Biga'dan hareketle, tanınmamak için kıyafet değiştirerek Umurbey'e gitti. Burada, Nahiye Müdürü Reşadettin Bey ile görüştü.

Gelibolu Yarımadası'nda bulunduğu bir haftalık zaman zarfında Ali Rıza Bey, Akbaş depoları etrafında oban kıyafetiyle gözlemlerde bulunup, çevredeki bazı köylüler ile tanıştı. Depo muhafızlarının mevkilerini ve durumlarını, nöbetçilerin adedini ve ne şekilde nöbet değiştirdiklerini, Akbaş'ın Çanakkale ve Gelibolu ile bağlantısını sağlayan telefon hatlarını, cephane cinsini ve miktarını, depolardan iskele civarına gelen yolları ve sahilde kayıkların yanaşabileceği yerleri öğrendi. Yalova Köyü'nde ikamet ettiği sırada bölgenin etecilerinden olan Tahir'i ikna ederek baskında görev almasını sağladı. Tahir, baskın için yanındaki on beş arkadaşı ile birlikte yardıma geleceğini ifade etti. Ayrıca Yalova Heyeti de civar köylerden toplayacağı 200 kişiye Tahir'in emrine verecekti (Kozanoğlu, 1976, s. 82). Ali Rıza Bey, Gelibolu'da Müstahkem Mevki Kumandanı Halit Bey ile de görüşerek baskın sırasında kendilerine yardımcı olmasını sağladı. Baskının gerçekleştirilebilmesi için gerekli bilgileri

topladıktan sonra Biga'ya döndü ve mevcut bilgileri Hamdi Bey'e aktardı. Daha sonra bu bilgiler, Balıkesir'de bulunan 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Bey'e iletildi.

Kazım Bey, baskın için gerekli keşiflerin yapıldığı sırada o dönemde İstanbul'da Boğaz Komutanı olan Galatalı Şevket Bey'e, 14. Kolordu Komutan Vekili sıfatıyla bir telgraf göndererek, Lâpseki ve Karabiga civarında bulunan askeri malzemenin Bandırma'ya taşınması amacıyla bir motor gönderilmesini istedi. İstanbul'dan gelecek motor kaptanına talimat verecek kişi Köprülülü Hamdi Bey olarak belirlemişti (Özalp, 1971, s. 90). Bu vapur, gerçekte Akbaş Baskınında ele geçirilecek cephanenin Anadolu yakasında taşınmasında kullanılacaktı. Bu sırada Hamdi Bey de, baskın için gerekli hazırlıkları yapmaya devam ediyordu. Biga'dan dikkat çekmeden ayrılmak için fırsat kollayan Hamdi Bey, henüz ele geçirilemeyen Kara Hasan Çetesi'ne mensup Kürt Mehmet Çavuş, Abdullah, Göktepelî Şaban ve Yeniçiftlikli Mestan gibi çetecileri yakalamak bahanesi ile Biga'dan ayrılarak 18 Ocak 1920 tarihinde Lâpseki'ye geldi (Öztürk, 2001, s. 116). Bölgenin önde gelen Kuva-yı Milliyecileri'nden Hacı Lütfü Bey ve İbrahim Ağa ile tanıştı. Bu kişiler sayesinde Lâpseki, Çardak, Gelibolu ve Umurbey İskelesi'nde ne kadar kayık, mavna ve motor varsa hepsini toplayarak Umurbey iskelesine sevk ettirdi (Güven, 1965, s. 35). Bir taraftan da Çan'dan Lâpseki'ye kadar olan bölgede bulunan köylerden at, eşek, katır gibi yük hayvanlarını cephaneyi taşımak üzere Umurbey'e getirtti. Bunun yanı sıra Hamdi Bey, uzun süredir yanında çalışan henüz yirmi yaşındaki Burhaniyeli Mahmut ve onun arkadaşı İbrahim'i asker kaçağı gibi göstererek, Lâpseki Jandarma Komutanı ve Askerlik Şubesi Başkanı vasıtası ile Gelibolu Müstahkem Mevki Komutanı Halit Bey'e teslim ettirdi (Öztürk, 2001, ss. 118-119). Halit Bey de, Hamdi Bey'in bu iki adamını Akbaş Cephaneliğine yerleştirdi. Ayrıca kendisi ile irtibat sağlayacak olan Yüzbaşı Davut Bey'in de, Akbaş'taki Türk Muhafızlığına atanmasını sağlandı. Dramalı Rıza Bey de, Ilgar Dere ve Yalova köylerinden cephane taşınmasına yardım edecek insanları tespit etmişti. Daha önceden anlaşmaya varılan Tahir

Çetesi de on beş kişi ile bu sevkiyata katılacaktı. Son hazırlıkların bitmesi ile birlikte Lâpseki-Umurbey ve Lâpseki-Çanakkale arasındaki telefon ve telgraf hatlarına el konuldu. Büyük bir gizlilik içerisinde cephane ve silahların taşınması için bir araya getirilen hayvan ve taşıtlar hazırlandı.

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra baskın için görevlendirilen Dramalı Ali Rıza Bey harekete geçti. 26 Ocak 1920 akşamı Ali Rıza Bey, yanında Reşadettin Bey ve Şerif Efe, Kalkandereli gibi 30'a yakın adamı olduğu halde kayıkla Akbaş yakınlarında karaya çıktı. Karaya çıktıktan sonra adamlarına gerekli talimatları vererek, birkaç adamı ile birlikte Yalova Köyü'ne gitti. Ali Rıza Bey, burada Tahir Çetesi vasıtası ile çevredeki köylülere gerekli emirleri vererek, köylülerin yardım için cephanelik bölgesinde gösterilen yerde ve zamanda bulunmalarını istedi. Depodaki askerlerin bu saatte yatıyor ve depoda sadece nöbetçilerin kalıyor olması nedeniyle hareket saati akşam dokuz olarak belirlenmişti.

Ali Rıza Bey, tedbir olarak Akbaş'ta görevli Osmanlı Hükümeti yanlısı Binbaşı Bahri Bey'i de etkisiz hale getirdi (Altıntaş, 2007, s. 133). Bahri Bey, baskının gerçekleştirileceği gün Gelibolu'ya gitmiş ve akşam dönecekti. Kara Mustafa ile Süleyman Çavuş, Yüzbaşı Davut Bey tarafından Bahri Bey'in ele geçirilmesi için görevlendirildi. Gelibolu'dan dönen Bahri Bey, kurulan pusu sonucu etkisiz hale getirildi.

Kararlaştırılan saatte harekete geçen Ali Rıza Bey, adamlarıyla birlikte ilk olarak telefon hatlarını kesti ve daha sonra cephaneliği basarak nöbetçileri etkisiz hale getirdi. Daha sonra içerisinde 19 Senegalli⁵⁶ ve bir Fransız'ın bulunduğu koğuşları basıp, hiçbir çatışmaya meydan vermeden subay ve askerleri teslim aldı (Altıntaş, 2007, s. 134). Depoya el konulması ile birlikte karşı kıyıda bulunan askerlerin bir kısmı ile 20 Hint askeri bir Rus vapuru ile İstanbul'a sevk edildi. Bu sevkten ardından Anadolu yakasında bekleyen Hamdi Bey'e ateş yakılarak haber verildi. Bolayır Vapuru ve kayıklar hemen hareket ettirilerek cephaneleri

⁵⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ, 31\78, 4 Şubat 336.

almak için gönderildi. Başarılı bir çalışmayla köylüler ve Ali Rıza Bey'in adamları vasıtasıyla silahlar ve cephaneler, sahilde bekleyen Bolayır Vapuruna ve kayıklara yüklenildi (Öztürk, 2001, ss. 123-125). Silah ve cephaneye yüklü araçlar, bir süre Lâpseki yolunda ilerledikten sonra, bu yoldan saparak Beybaş ve Hacıgelenler köylerini geçip yüklerini Balcılar Köyü'ne boşalttı. Bu silahlar ve cephaneye son olarak Yörükler tarafından Çan'a ve oradan da Yenice'ye taşındı (Su, 1984, s. 151). Yenice'ye gelen cephaneye burada Ali Rıza Bey sorumluluğunda bir grup vatanperverin muhafazasına bırakıldı.

Baskının başarılı ile gerçekleştirilip, ele geçirilen silah ve cephaneye güvenli bir şekilde sevk edildikten sonra, Bolayır Vapuru ile Umurbey iskelesine getirilen Senegalli Fransız askerler ve Binbaşı Bahri, Teğmen Hulusi ve Osman Bey'den oluşan Türk askerleri bir sandalla tekrar geri gönderildi. Kafile Akbaş'a geri dönerken yanlarına iki günlük yiyecekleri (Özalp, 1971, s. 91) ile beraber, Hamdi Bey tarafından yazılmış bir pusula Fransız İşgal Komutanı'na iletmesi amacıyla Binbaşı Bahri Bey'e verilmişti. Türkçe olarak yazılmış pusulada şöyle yazmaktaydı:

“Muhafazanız altında bulunan silahlar aslen bizimdir ve bize lazımdır. Cephaneliği 200 kişi ile ben bastım. İçindekileri ben aldım. Askerlerinizin hiçbir kabahati yoktur. Kendilerinden aldığım bütün teçhizatı iade ederek onları nezdinize gönderiyorum. Hamdi (Kozanoğlu, 1976, s. 90).”

Başarılı şekilde sonuçlanan Akbaş Baskını'nın haberini 61. Fırka Komutanı Kazım Bey'den alan Mustafa Kemal Paşa, bunun üzerine 29 Ocak'ta:

“Köprülülü Hamdi Bey'in fedakârâne ve cesurane hareketle elde eylediği şayan-ı gıpta muvaffakiyetten mütehassıl teşekküratımızın mumaileyhe tebliğine delâlet buyurulmasını rica eder, böyle azim bir muvaffakiyete saik olan zatı biraderlerini tebrike şitap eyleriz (Atatürk, 1981, ss. 1209-1210).”

cevabını vermiştir. Daha sonra ise Mustafa Kemal Paşa, bu mutlu haberi tüm heyet-i merkezîyelere ve askeri makamlara bir tamim ile duyurmuştur.

İtilaf Devletleri baskına büyük tepki göstererek, İstanbul Hükümeti'ni baskı altına aldı ve sorumluların derhal bulunması istedi. Ayrıca İngilizler, baskını bahane ederek 1 Şubat 1920 tarihinde iki bölük askerle Bandırma'yı işgal etti. Bununla birlikte 14. Tümen'e verdikleri bir nota ile Akbaş Baskınının İngiltere Hükümeti aleyhine bir hareket olarak kabul edildiğini, bütün silah ve cephanenin ayın 12'sinden 29'una kadar ve olaydan sorumlu olan şahısların da ayın 15'ine kadar kendilerine teslim edilmesini bildirildi (Altıntaş, 2007, ss. 140-141). Akbaş sorumlularının bulunulmaması üzerine ise İtilaf Devletleri, yöre halkından olayla ilgisi oluşunu düşündükleri pek çok insanı tutukladı. Gelibolu'da 5 Şubat 1920'de savcı, posta müdürü, belediye başkan yardımcısı ve devlet memurlarından dört beş kişi, İngilizler tarafından tutuklanarak iki takım süngülü asker ve araba üzerinde ateş etmeye hazır iki makineli tüfek eşliğinde, çarşı ve pazarda toplanmış halk arasından geçirilerek limanda bulunan istimbota bindirilmişlerdi. Bununla birlikte bir İngiliz subayı, refakatinde bir makineli tüfek taşıyan asker ile Mutasarrıflık Dairesi'ne gelip, Mutasarrıfı da gözaltına almıştı. Süngülü askerler gözetiminde liman ağzına kadar birikmiş Rum ve Müslüman halkın arasından geçerek limanda beklemekte olan istimbota zor kullanarak Mutasarrıfı da bindirmişlerdi. Gelibolu halkının bu duruma tepki gösterebileceği ihtimaline karşılık, limanda bulunan Gümrük Dairesi'nin kapısına, halkın üzerine her an ateş etmeye hazır iki makineli tüfek yerleştirildi.

Gelibolu'dan tutuklanarak Çanakkale'ye getirilen kişiler bir süre gözetim altında tutulmuş, hatta onlardan haber dahi alınamamıştı. Fakat İngilizlerin bu tutumu, Edirne'de bulunan İngiliz Askeri Temsilciliği katında ilgili makamlarca protesto edildi ve gerçekleştirilen teşebbüsler sonucunda tutuklular serbest bırakıldı (Tansel, 1973, s. 24). Hamdi Bey bu sıralarda Kuva-yı Milliye'ye destek için Biga'da yardım toplamaktaydı. Ancak

halktan bazı kişiler bu durumu Anzavur Ahmed'e şikâyet etmişti. Halkın bir bölümünün Kuva-yı Milliye adına yapılan uygulamalardan rahatsız olduğunu gören Anzavur, böylece cesaret bularak ikinci ayaklanmasını başlatıyordu.

Gidişattan tedirgin olan Hamdi Bey, Yenice'deki cephaneyi korumak için arkadaşlarıyla yola koyulmaya karar vermiştir. Ancak, Biga Çayı'nı geçtikten sonra İnova civarında tanınan Hamdi Bey, Anzavur'un adamlarının eline düştü. Araba arkasında sürüklenerek Biga'ya götürülmek istenen Hamdi Bey, son bir direnç gösterince kurşuna dizilmiş ve bu şekilde şehit edilerek sürüklenmeye devam edilmiştir (Öztürk, 2001, ss. 172-173). 17 Şubat 1920'de Köprülü Hamdi Bey'in şehadetinin ardından Anzavur, onun belediye binasındaki odasına yerleşmiştir. Dersten çıktığı sırada bu olaya şahit olup, Hamdi Bey'in parçalanmış vücudunu gören öğretmen Uluğ İğdemir (1973, ss. 11-12), bu ânı: "*bu derece yeisi ömrümde görmedim*" sözleriyle ifade etmiştir. Beş gün sokakta kalan Hamdi Bey'in cenazesi, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın girişimiyle hükümet yakınındaki cami bahçesine defnedilmiştir.

Akbaş Cephaneliğinin Yenice'ye taşındığının da bu sırada duyulmasıyla birlikte, Gâvur İmam ve Anzavur'un adamları yola koyulmuştur. Yeterli desteği göremediği için kalabalık Anzavur çetesi karşısında panikleyen Dramalı Rıza Bey cephaneliği havaya uçurmuştur (Özalp, 1971, ss. 98-99). Bölgedeki Kuva-yı Milliye faaliyetlerine yön veren 61. Fırka Komutanı Kazım Bey, Dramalı Rıza Bey'e yaptığı cezasının idam olacağını aktarmış, ancak Rıza Bey'in: "*bırakın gidip Damat Ferit'i öldürüp kendimi affettireyim*" teklifi üzerine onu serbest bırakmıştır (Güven, 1965, s. 51). Ancak yola koyulan Dramalı Rıza Bey, İstanbul'da yakalanarak İstanbul Hükümeti adamları tarafından Galata Köprüsü'nde idam edilmiştir. Böylece Anzavur Ahmet bölgenin hâkimi olurken, bir kahramanlık destanı olan Akbaş Baskını'da hazin bir şekilde sona ermiştir.

Gelibolu'daki Diğer Kuva-yı Milliye Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan Bulgaristan'ın da yenik ayrılması üzerine, İtilaf Devletleri ve Bulgaristan arasında 27 Kasım 1919 tarihinde Neuilly Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın 48. maddesine göre, Osmanlı Devleti tarafından Bulgaristan'a verilen Edirne etrafındaki bölgenin geleceği, müttefik devletlere bırakılıyordu.

1918 Eylül'ün sonlarında, Berlin dönüşünde Talat Paşa, Trakya'nın geleceği hakkında kaygı uyandıran ifadelerde bulunmuş ve halkın teşkilatlanmasını istemiştir (Bıyıklıoğlu, 1999b, ss. 340-341). Bu gelişmeler sonucunda Edirne Mebusu Faik Bey, Edirne Belediye Reisi Şevket Bey ve Avukat Şeref Bey ile tüccarlardan Yolgeldili Kasım Efendi ve bunlara katılan bazı Edirneliler tarafından 2 Kasım 1918'de, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlaştırıldı. 7 Kasım 1918'da bu isim değiştirilerek Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniye Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin amacı, Edirne Vilayeti (Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu ve çevresi) ile Batı Trakya'yı oluşturan halkı, Yunan işgaline karşı savunmaktır. Cemiyetin kuruluş aşamasında Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Gelibolu olmak üzere, her sancak adına ikişer üyeden sekiz kişilik bir merkez heyeti vardı. Ayrıca bu asil sekiz üyenin yanı sıra altı yedek üye bulunmaktaydı (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 134). Cemiyet, işgallere karşı tepkilerini mitingler düzenleyerek yasal yollardan dile getiriyordu. Bu amaçla İstanbul'un Müttefik Devletler tarafından işgal edilmesini protesto ve Trakya'nın Yunanlılara verileceği söylentilerinin yayılması üzerine 31 Mart 1920'de 67 delegenin katılımıyla Lüleburgaz Kongresi düzenlendi.

Gelibolu Mebusu Şakir Bey'in başkanlığında toplanan kongrede Merkez Heyeti için yapılan seçimlerde Gelibolu'da Fen Memuru olarak görev yapan Ekrem Bey, asil delege seçilerek yönetime girdi (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 136). Kongre sonucunda, Trakya'nın her ne şekilde olursa olsun işgal edilmesine ve iç ihtilal hareketlerine karşı, savunma ve mukavemet kararı alındı. Bununla birlikte cemiyetin, Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti'nden bağımsız olarak çalışmalarına devam edeceği belirtildi.

Tehlikenin artmasıyla kendisini Trakya'nın savunmasından sorumlu ve savunma ile ilgili her türlü tedbiri almaya yetkili, en büyük siyasi otorite olarak gören Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trakya'nın geleceğini kararlaştırmak üzere 9 Mayıs 1920'de Büyük Edirne Kongresi'ni topladı (Bıyıklıoğlu, 1999, s. 249). 236 delegenin katılımı ile başlayan kongre, 13 Mayıs 1920'de kadar çalışmalarını sürdürdü. Yeni bir merkez heyeti seçiminin ardından faaliyetine son verilen kongrede, Gelibolu'yu temsilen Şakir (Kesebir) Bey, Ekrem (Demiray) Bey ve Eczacı Bahaeddin Bey merkez heyetine seçildi.

Kongrede alınan kararlar neticesinde, Trakya'nın büyük bir çoğunluğunun Türk ve Müslüman olduğu, bu nedenle Yunanistan'a verilmesinin kesin olarak reddedileceği belirtildi. Ayrıca Trakya'nın Yunan işgaline uğraması durumunda veya bu amaçla yapılacak her türlü teşebbüse karşı mukavemet gösterileceği de vurgulandı.

Bu dönemde yaşanan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, bütün yurttaki gibi Gelibolu'da da tepkilere yol açtı ve işgal sadrazamlığına çekilen telgraflar ile protesto edildi. 16 Mayıs 1919 tarihinde Gelibolu halkı adına Müftü Ali Vasfi tarafından sadrazamlığına çekilen telgrafta:

Zannetmiyoruz ki insaniyet hamileri bulunan Düvel-i Mü'telifе akan kanları kâfi görmemiş olsunlar. Zannetmiyoruz ki ağlamaktan şişen gözlerin sigaralarında inleyen ihtiyarların, sararan yavruların manzarasından müteessir olmasınlar. Çünkü Müslüman ve Türküm diye bağırان İzmir'imizin tarih ve ırkımızın düşmanı olarak işgali bu faciayı istemek demektir. Beşeriyetin bir uzvu bulunan biz Türkler hakkımızı muhafaza etmek için Avrupa'ya bu manzarayı göstermeye azm ettik. (Selvi, 2007, s. 128)

Şeklinde tepkiler dile getiriliyordu.

İşgale karşı Gelibolu'da oluşan tepkiler, gün geçtikçe artıyordu. 19 Mayıs 1919'da Gelibolu Belediye Başkanı Mehmed Emin vasıtasıyla yine sadrazamlığına çekilen telgrafta ise:

Avrupa medeniyeti takdir ve kabul etmekte olduğu bir sırada yine bu medeniyet namına Türklerin mukaddesatına hücum ediliyor. Wilson prensiplerine sadakatimizi ilan ettik. Hâlbuki Yunanlıların mukaddes İzmir'imize tasallutunu haber alıyoruz. Bütün âlem-i medeniyet ve insaniyete hitap ediyoruz, İzmir'in vaziyet-i hazırası devam ettikçe dünya rahat yüzü görmeyecektir, hak bizimdir ve hakkımızı muhafaza edecek kadar kaviyiz, bütün Gelibolu ahalisi buna ahd ve peyman eylemiştir. (Selvi, 2007, s. 128)

Denilerek bu haksız işgalin sona erdirilmesi için Gelibolu halkının, gerekli mücadeleyi göstermekte kararlı olduğu belirtiliyordu.

Belediye Başkanı Mehmed Emin tarafından 22 Mayıs'ta çekilen ikinci bir telgrafta ise çoğunluğunu Müslüman ve Türklerin oluşturduğu İzmir'in yanı sıra Urla, Çeşme, Foça ve Seferihisar'da Yunan askerlerinin ve yerli Rumların yaptıkları taşkınlıklar ile sert bir dille kınanıyordu. Bu telgraf metni ise:

Ahalinin yüzde seksen beşi Müslüman ve Türk olduğu bütün dünyaca anlaşılan İzmir'in hin-i işgalinde Yunan asakariyle yerli Rumlar tarafından gözünüzün önünde taarruz edilmedik hiçbir Müslüman müessese ve hanesi ve hetk edilmedik İslam ırzı kalmadığını haber aldık. Bilhassa yerli Rumlarla birlikte Yunanlılar tarafından bilcümle Müslüman köyleri katliam edilmiş ve Urla, Çeşme, Foça, Seferihisar havalisindeki taarruzat-ı vahşiyane sabır ve tahammülün fevkinde ve tüyler ürpertecek bir raddeyi bulmuştur. Kemal-i sükünetle sulhün inikadına ve İtilaf Hükümetleri'nin karar-ı adilalesine muntazır iken gözlerinizin önünde adaletle kat-ı ümid ettirdiği gibi sabır ve tahammülümüz de tükenmiştir. Yunan işgal-i askerisinin temadisi ile fezaht ve kıtal gibi hadisat-ı vakı-aya karşı ahalinin galeyanını teskin mümkün olamayarak daha feci ahvalin zuhur etmesi mezhuldur. Yunan Hükümeti tarafından vatanımızın hiçbir kısmının işgaline bir Türk bile tahammül edemez. Keyfiyet-i işgal

masumiyetimizin İtilaf Hükümetleri nezdinde sabit bulunduğu hakkında kanaatimizin tezelzülünü ve Müslüman olmaktan başka hiçbir kabahati olmadığı hissi artmaya başlamıştır. Hiçbir vechle tahammül edemeyeceğimiz Yunan işgal-i askerisine hemen hatime verilmesini hükümet-i metbuanıza tebliğ için sizi tavassut ve Yunanlıların irtikab ettiği cinayeti protesto ile canilerin tecziyesini talep ederiz. (Selvi, 2007, s. 129)

Şeklinde idi.

Mudanya Mütarekesi ve Gelibolu

İnönü Zaferleri'nin ardından Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nde yara almasına rağmen Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Sakarya Meydan Muharebesi'nde toparlanmayı bilen Türk ordusu, bütün hazırlıkların bitmesi ile birlikte, 26 Ağustos 1922'de Afyonkarahisar Cephesi'nde taarruza geçti. 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile Yunan ordusu imha edildi ve Yunan Başkumandanı General Trikopis esir edildi. İlerleyişine devam Türk kuvvetleri, 9 Eylül'de İzmir'i Yunan işgalinden kurtardı.

18 Eylül 1922 tarihinde Anadolu'da artık hiçbir Yunan kuvveti kalmamıştı. Ancak İstanbul ve Edirne'yi işgalden kurtarmakta kararlı olan Mustafa Kemal Paşa, elde edilen bu zaferler karşısında Türk ordusunun ilerleyişi durmamıştı. Orduya boğazlar bölgesine ilerleme emri verdi. Türk ordusunun boğazlara ilerlemesi tarihte "Çanak Krizi (Çanakkale Olayı)" olarak tarihe mâl olan bir süreç yaşandı.

Yaşanan bu büyük kriz sonucunda İtilaf Devletleri, Türk Hükümeti'ne mütareke teklifinde bulundu ve 30 Eylül 1922'de Mudanya'da toplanılması kararlaştırıldı. Mudanya'da Türk delegesi İsmet Paşa, İngiliz delegesi General Harrington, Fransa delegesi General Charpy ve İtalya delegesi General Mombelli 3 Ekim'de bir araya geldi. Yunan delegeleri General Mazarakis ile Miralay Sariyannis, karaya çıkmalarına müsaade edilmediği için neticeyi gemide beklemek zorunda kaldılar (Kurtoğlu, 1938, s. 95). Bir hafta süren görüşmeler sonucunda 11 Ekim 1922 tarihinde, İtilaf Devletleri ile Mudanya Mütarekesi

imzalandı. Aynı bölgelerle ilgili yeni hükümler ortaya koyması nedeniyle Mudanya Mütarekesi, Birinci Dünya Savaşı'nda yenik çıkmış Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı Mondros Mütarekesi'ni hükümsüz hale getiriyor ve bunun yerine geçiyordu.

Mudanya Mütarekesi gereğince Trakya'nın TBMM Hükümeti'ne teslimi, Yunan tahliyesinin bitmesinin ardından 30 Ekim 1922'de başlayacaktı. Bölgede yaşayan halk, bir an önce milli idarenin kurulmasını istiyordu. Bu nedenle Refet (Bele) Paşa⁵⁷, 23 Ekim 1922 tarihinde İtilaf generalleri ile yaptığı görüşmede, idari boşluğun giderilmesi için bölgede bir an önce TBMM Hükümeti idaresinin kurulmasını istedi. General Harrington, Refet (Bele) Paşa'nın bu isteğinin erken olduğu belirterek geri çevirdi. Ancak bölgenin teslimi için bir program yapıldı. Buna göre, Çorlu, Saray, Silivri 30 Ekim; Vize 31 Ekim; Demirköy 1 Kasım; Lüleburgaz, Kırklareli, Babaeski, Pınarhisar 8 Kasım; Tekirdağ, Hayrabolu, Malkara 14 Kasım; Edirne dâhil geri kalan tüm Trakya 15–20 Kasım tarihleri arası Türk idaresine devredilecekti.

Refet (Bele) Paşa, devir teslimin başlaması ile beraber doğabilecek sorunları engellemek amacıyla 14 Kasım'da İtilaf generalleriyle yeni bir görüşmede bulundu. Bu görüşmede Trakya'nın geri kalan bölgelerinin teslim tarihleri belirlendi. Uzunköprü, Keşan ve Şarköy 18 Kasım; İpsala 19 Kasım; Edirne, Mustafapaşa ve Gelibolu 25 Kasım günlerinde devir teslim edilecekti. Ayrıca toplantıda Gelibolu'nun durumu tartışıldı. Çünkü İtilaf Devletleri, Gelibolu'da işgal devam ettiği için buranın teslim edilmesini geciktirmek istiyordu. Uzun süren müzakereler sonucunda, Gelibolu'daki Fransız Karargâhı nezdinde bir Türk irtibat subayı bulundurulması ve buradaki asayişin gayet iyi temin edilmesi nedeniyle, pek az sayıda jandarma çıkarılması yönünde karar alındı. Konu ile ilgili olarak 14 Kasım'da yeni toplantı yapıldı. Gelibolu ve çevresinin 22–25 Kasım tarihlerinde devir teslim edilmesi kararlaştırıldı.

---

⁵⁷ TBMM Hükümeti adına, "Trakya Fevkalade Komiseri" olarak tayin edilen Refet (Bele) Paşa Trakya'yı teslim almak için görevlendirilmiştir.

Edirne Valiliği, Gelibolu'yu 22 Kasım'da teslim alma düşüncesinde olduğu için hazırlıklarını bu yönde yapıyordu. Fakat adı geçen tarihte havanın birden bozması, memur ve jandarma sevkiyatını engelledi ve teslim 25 Kasım'a ertelendi. Refet (Bele) Paşa, durum karşısında endişelenerek hemen müdahale etti. Çünkü Gelibolu'nun boğaza hâkim olması nedeni ile önemi çok büyüktü. Edirne Valiliği ve Jandarma Mıntıka Müfettişliği'ne bir telgraf çekerek, 25 Kasım'da Gelibolu'ya ulaşılmasını ve aynı gün teslim alınacak şekilde tedbirli olunmasını istedi.

28 Kasım'da Türk Jandarma Birlikleri'nin sınırları kontrol altına almasıyla bütün Trakya, TBMM Hükümeti idaresine geçti. Devir teslim işlemlerinin tamamlanmasının ardından Edirne Valisi Şakir Bey, 29 Kasım'da Refet (Bele) Paşa'ya, Doğu Trakya'nın her tarafının Türk idaresine alındığını bildirdi. Bunun üzerine Refet (Bele) Paşa, Trakya'nın devir teslim işlemlerinin tamamlanması üzerine 1 Aralık 1922'de İcra Vekilleri Riyaseti'ne bir telgraf çekti. İlgili telgraf şöyleydi:

Lalapaşa, Havza, Gelibolu kazalarının teslimi ikmal edilmiş ve teknil Şark-i Trakya'da Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresi tesis olunmuştur. Gerek bir aydan beri devam eden devir teslim muamelesinde ve gerekse tesis-i idare-i hükümette memurin-i mülkiye ve jandarmamızın ibraz ettiği gayret ve liyakat ile der-dest-i hareket her türlü takdirin fevkindedir. Bu sebeple Edirne Valisi Şakir Bey Efendi ile jandarma mıntıka müfettişliklerinin ve teknil memurin-i mülkiye ile jandarma zabitan ve efradının hidemat ve mesai-yi mahsusalarını kemal-i takdir ve şükran ile niyad ederim.⁵⁸

Beyaz Ruslar ve Gelibolu

Çarlık Rusya'sında çıkan iç savaşta Kızıl orduya karşı verdikleri mücadeleyi kaybeden Beyaz Rus ordusu 1919 yılı sonundan itibaren işgal altındaki Osmanlı topraklarına göç

⁵⁸ BCA, 30.10.0.0/204.393.28, 1 Aralık 1922.

etmeye başlamıştı. Wrangel ordusunun bir kısmı İstanbul'a yerleşirken, bir kısmı da Fransızlar tarafından Gelibolu'ya yerleştirilmişti. 1919 sonlarında başlayan bu serüven, azalarak da olsa 1923 sonlarına kadar sürecekti. Bu olayların yaşanmasının nedeni ise, 1917 Ekim Devrimi ile birlikte Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle başlayan iç savaşı. Bolşeviklere karşı mücadele veren Beyaz Ordu birliklerinin Sibirsk, Kazan ve Ufa şehirlerini işgal ederek Trans-Sibirya demiryolunu denetim altına alması, iç savaşı başlattı (Batmaz, 2008, s. 3155). Rusya'nın güney ve güneydoğu bölgelerinde etkin bir rol oynayan Beyaz Ordu'nun, Volga Nehri üzerinde Samara ve Uralların doğusunda bulunan Omsk şehri olmak üzere iki merkezi bulunmaktaydı (Şahiner, 2001, s. 26). Müttefik Devletlerin yardımıyla Kızıl Ordu karşısında tutunamayan Amiral Kolçak öldürüldü, General Denikin ise Fransa'ya iltica etti.

General Wrangel, Denikin'in ilticasından sonra Kırım'a çekilen kuvvetlerden güçlü bir ordu kurmayı başardı. Wrangel Ordu'sunun Cayma, Aleksandrovska, Oreha ve Berdiansk şehirlerini ele geçirmesiyle birlikte 6 Ocak 1920'de Bolşevikler ile savaş yeniden başladı. 26 Ekim 1920'de karşı saldırıya geçen General Frunze komutasındaki Bolşevikler karşısında tutunamayan Wrangel kuvvetleri, Kırım'a çekilmek zorunda kaldı (Batmaz, 2008, s. 3155). General Wrangel, 7 Haziran 1920'de burada yaptığı açıklamada, kuvvetler arasında bulunan dengesizlik nedeniyle savaşa devam etmenin anlamsız olduğunu ifade ederek, Kırım'ı boşaltma ve ülkeyi terk etme kararı aldığını belirtti (Süer, 1987, s. 316). General Wrangel'in, ülkeyi terk etme kararını almasının ardından orduya bağlı asker ve sivil yüzden fazla gemi ile 15-23 Kasım 1920 tarihleri arasında İstanbul ve çevre illere göç etti.

Wrangel Ordusu'nun İstanbul'a gelişi parça parça oldu ve nihayetinde General Wrangel de, 17 Kasım 1920'de İstanbul'a geldi (Şahiner, 2001, s. 39). General Wrangel karargâhının verilerine göre Kırım'dan ayrılanların ve taşıma araçlarının sayısı, 126 taşıma aracı ve 135.000 kişiden ibaretti. Bu rakamın 70.000'ni asker, geri kalanını siviller

oluşturmaktaydı (Süer, 1987, s. 316). İstanbul'a 17 Kasım 1920 tarihinde gelen General Wrangel, karargâhını "Lukull" adlı bir yatta kurmuştu. Kurmay heyetiyle 19 Kasım'da yaptığı toplantı sonucunda ordusunu üç tugaya ayırma kararı aldı. General A. P. Kutepov ve yardımcısı General B. A. Steyfon'un komutasında yaklaşık olarak 26.000 kişiden oluşan bir tugayı Gelibolu'da bulunan Fransız askeri kampına yerleştirilmesini kabul etti.

Kasım 1920'den itibaren kalabalık gruplar halinde Kırım'dan Gelibolu'ya Beyaz Rus tahliyeleri başlamıştı. Farklı kaynaklarda birbirinden farklı rakamların bulunmasıyla beraber, Gelibolu'ya Kırım'dan gelen birlikler arasında Birinci Ordu'nun Kornilovski, Morkovski ve Drozdov Bölükleri'nden oluşan 5.500 kişilik 1. Alayı; 13 ve 34. Piyade Birliği, Mürettep Muhafız Piyade Birliği ve Alman Birliği'nden oluşan 2.000 kişilik 2. Alayı ve 1. ve 2. Kafkas Bölüğü, Kafkas Birliği, Atlı Birlikler ve Muhafız Birlikleri dâhil 3.500 kişilik Üçüncü Alayı bulunmaktadır. 18 Mayıs 1921 tarihinde Kızıl Ordu İstihbaratının verilerine göre Gelibolu'da; 8.000'i sivil, 25.000'i asker olmak üzere 33.000 kişi bulunmaktaydı (Acar, 2016, s. 7). Rus Komutanlığı'nın 16 Kasım 1921 tarihli raporuna göreyse Gelibolu'da; 16.759 erkek sivil, 372 kadın sivil, 36 sivil çocuğu, 8.126 erkek asker, 982 asker ya da asker eşi kadın, 210 asker çocuğu olmak üzere toplam 28.183 kişi bulunmaktaydı. Ayrıca bu kişilerin tamamı Rus olmamakla beraber aralarında Gürcü, Letonyalı, Litvanyalı, Ukraynalı, Polonyalı ve Romenler de vardı.

Türkiye'nin Avrupa toprakları ise bu dönemde Fransa ve İngiltere'nin denetimi altındaydı. Gelibolu'yu Anadolu yakasından ayıran Çanakkale Boğazı'nı ise özel bir komisyon kontrol ediliyordu. Bu komisyon, boğazların silahsızlandırılması ile yükümlüydü. İngiltere ve Fransa'nın denetimindeki Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale Boğazı, Wrangel Ordusu'nun güvenliği ve yerleşmesi için yasal bir zemin oluşturmaktaydı (Batmaz, 2008, s. 3158). Bu amaçla, General Kutepov komutasındaki I. Kolordu, 21 Kasım'da "Saratov" ve "Herson" adlı gemiler ile Gelibolu'ya doğru hareket etti (Çalışkan ve İbrahimov, 2008a, s.

10). 22 Kasım 1920 tarihinde Herson ve Saratov Gemileri'nin Gelibolu Limanı'na ulaşmaları ile birlikte Wrangel Ordusu'nun Gelibolu'daki yaşam serüveni başlamış oldu. General Wrangel, Aralık 1923'te yazdığı anılarında bölgeye gelenlerin sayısını, 145.639 olarak vermektedir (Asiltürk, 2002, ss. 38-40). Göç yaşandığı sırada şehirde, 1912 Mürefte Depremi, Balkan Savaşları ve Çanakkale Savaşları nedeniyle birçok yer harabe durumdaydı.

Çok verimli topraklar bulunmasına rağmen ancak dördte biri ekili durumdaydı. Tarımda ilkel yöntemler kullanılmakta, modern tarım araçlarına halk ilgi göstermemektedir. Sebzeçilik ve bahçecilik, uygun koşullar bulunmasına karşın gelişmemiştir. Otlakların bol olmasına rağmen büyükbaş hayvancılık yok denecek kadar azdır. Küçükbaş hayvancılık ise kısmen yapılmaktadır. Döneme ait Rus kaynaklarına göre tüm bunların genel sebebi Türk halkının ilgisizliği idi (Acar, 2016, s. 8). Kentte son derece durgun bir ticari yaşam bulunmaktaydı. Kent ticaretini, genellikle Museviler yürütmektedir. Türkler daha çok balıkçılık, çeşitli sanat dalları ve işçilikle geçimini sağlamaktaydı.

Gelibolu, bu dönemde işgal altındaydı ve kozmopolit bir yapıya sahipti. Türklerden başka şehirde Rumlar, Ermeniler ve Museviler de yaşamaktaydı. Ayrıca 800 kadarda Senegalli Fransız askeri vardı. Rum idaresi verilerine göre şehir nüfusu, 3.942 Rum, 2.537 Türk, 908 Musevi ve 608 Ermeni'den oluşmaktaydı (Batmaz, 2008, s. 3159). Bu nüfusa, Beyaz Ruslar'ın Gelibolu'ya yerleşmeleri ile beraber, 1.100 kadın ve 320 çocuğu içerisinde bulunduğu 25.868 kişi daha eklenmiş oldu (Çalışkan ve İbrahimov, 2006, s. 149). Fransız İşgal Komutanı Veyler ile gerçekleştirilen görüşme sonucunda Beyaz Rus birlikleri komutanı General Kupetov, ancak ordusunun üçte birinin kent merkezine yerleşebilmesi için izin alabildi. Zaten kent merkezindeki boş evlerin çoğunu çatısı ve duvarları çökmüş vaziyetteydi. Bu sebeple ordunun geri kalan kısmı ise, Gelibolu'ya sekiz kilometre uzaklıkta bulunan, içindeki nehrin kıyıları gül çalılıkları ile çevrili bir vadiye yerleştirildi. Daha sonra bu vadiye Beyaz Ruslarca, “*galoye pole (çıplak kıy)*” ve “*gül ve ölüm vadisi*” yakıştırması yapılacaktı.

Burada konaklamaları için Beyaz Ruslara Amerikan Kızıl Haçı tarafından 100 adet çadır verilmişti.

Kornilov Askeri Okulu'nun kent merkezinde yarı yıkık bir tekkeye; Sergiyev Topçu Okulu'nun ise kent dışında bulunan Senegal Kışlalarının ahırlarına yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Diğer askeri okullar da terk edilmiş binalara sığınmak zorunda kaldı. Wrangel ordusunun en güçlü birliği olan I. Kolordu, General Kupetov'un emrinde bulunmaktaydı. I. Kolordu, Yönetim Karargâhı, I. Piyade Tümeni, Atlı Tümen ve Teknik Alay şeklinde düzenlenmişti. Ekim 1921'de, I. Kolordu içerisinde Gelibolu'da kurulmuş olan altı askeri okul bulunmaktaydı (Süer, 1987, ss. 327-328). Bunlar; Konstantinov Askeri Okulu, Aleksandrov Askeri Okulu, General Kornilov Askeri Okulu, Nikolaevsko-Alekseev Mühendislik Okulu, Sergiyev Topçu Okulu ve Nikolayev Süvari Okulu'ydu. Tüm olumsuz şartlara rağmen umutla mücadele eden Beyaz Ruslar, adeta kendilerine modern bir yaşam alanı oluşturmuş, hatta ulaşım güçlüğünü ortadan kaldırmak amacıyla demiryolu hatları dahi kurmuştu.

Beyaz Ruslar'ın Gelibolu'ya gelmesi ile birlikte nüfus önemli oranda artış göstermişti. Bu da kentte bazı iâşe sorunlarına yol açtı. Ruslar, genelde yiyecek sıkıntısı çekiyordu. Her ne kadar Fransızlar, Kızıl Haç aracılığı ile yardımda bulunsa da yetersiz kalıyordu. İlk başlarda Fransızlar yiyecek yardımı konusunda bonkör davransa da, bu bolluk kısa sürdü. Özellikle ekmek, yağ ve şeker çok yetersizdi. Bu nedenle Ruslar, kendi fırınlarını kurdu. Bu fırınlarda 350 kişi çalışarak günde 15.000 kilogram ekmek pişiriyordu. Kuzukulağı otundan ve kaplumbağadan çorba, balıkçılık ve tavşan avı yaşam mücadelesinin bir sonucu olarak Beyaz Ruslar tarafından zorunlu olarak çare olmuştu (Acar, 2016, s. 16). Beslenme yetersizliğinden dolayı kansızlık ve verem gibi hastalıklar artmaya başlamıştı. Çocuklar, hastalar ve sağlığı yerinde olmayanlar için beslenme merkezleri kuruldu. Fransızlar ve Amerikan Kızıl Haçı, bu merkezlere yiyecek yardımında bulunuyordu. Fransızlar, Gelibolu'ya 7.800 adet battaniye

getirerek dağıtmışlardı. Ayrıca iç çamaşırı, bot, giyim eşyası ve diğer gerekli eşyaların dağıtımını da yapıyordu.

Salgın hastalıkların kentte hızla yayılması üzerine, tam teşekküllü tek sağlık kurumu olan IV. Kızıl Haç Hastanesi, 14 Kasım'da hasta kabulüne başladı. Fransız ve Yunan Hükümetlerinin yardımları ile VII. Kızıl Haç Öncü Birliği ve Beyaz Haç Hastanesi, 29 Kasım 1920'de faaliyete geçti. Bir süre sonra Yunan Kızıl Haç, 50 yataklı bir hastane kurdu. Burada tedavi edilenlerin sayısı, bir ay içinde 2.000'e ulaştı (Süer, 1987, ss. 319-321). Kurulan bu hastaneler dışında, "Runıyantsev" adlı hastane gemisi de kente gelerek hasta kabulüne başlamıştı (Batmaz, 2008, s. 3163). Artan nüfus karşısında su da yetersiz kalıyordu. Bunun üzerine Rus Kolordusu'nun teknik alayı, 50'den fazla kuyu açarak ve mevcut su tesisatını yenileyerek hem kentin hem de Rus halkının su ihtiyacını giderdi. Yeterli suyun sağlanması ile birlikte şehirde iki hamam hazırlandı. Bunlardan biri dezenfeksiyon amacıyla kullanıldı. Kurulan bu hamamlarda günde 700 kişi ılık su ile yıkanabiliyordu (Batmaz, 2008, s. 3163). Dini vazifelerini yerine getirebilmek amacıyla Metropolit Kostantin'e başvurmaları sonucu, büyük tapınaktan yararlanmaları sağlandı.

Kampta yaşayan birlikler, yedi büyük çadırda ibadet yeri oluşturdu. Ayrıca her birlik kendi kilise korosunu kurdu. Kentte ise tüm dini faaliyetlerin merkezi "*Garnizon*" ibadet yeri, yani Yunan Tapınağı idi. Büyük bayramlarda Rumlar ve Ruslar, Metropolit Konstantin'in başkanlığında toplanıyordu. Ermeni ruhanileri de, bu konuda Ruslara her türlü yardımda bulunuyordu (Süer, 1987, s. 333). Ruslar, Gelibolu'da "Ogni" adında bir gazete çıkardı ve bu gazete iki ay süreyle hayatına devam etti. Gazete yayınlarının durdurulması ile birlikte kolordu bünyesinde bulunan gazetecilerin girişimleri sonucu, "Sözlü Gazete" yayını başladı. Toplam 180 adet düzenlenen Sözlü Gazete seanslarında, 500'den fazla haber ve yorum okundu. Bu seansların 105'i kentte, 55'i kampta ve 20'si de askeri okulda gerçekleştirildi⁵⁹.

---

⁵⁹ BCA, 30.18.1.1/13.25.13, 29 Nisan 1925.

Sözlü Gazete'nin yanı sıra dergicilik de ön plana çıktı. İlk basılan dergi, tek sayı olarak basılabilen “Eşafot” adlı bir mizah dergisiydi. 48 nüsha yayınlandı. 1921 yılı ortalarında kolordu bünyesinde, düzensiz de olsa 10'dan fazla dergi çıkıyordu. Bunun yanında kitaba olan ihtiyaç gün gittikçe artmaktaydı. Bu ihtiyacı gidermek için İstanbul'da bulunan Rus Toplumsal Örgütü, 800 kitap gönderdi ve 14 Mart 1921'de bir kütüphane açıldı (Süer, 1987, s. 336). Bütün bu faaliyetlerin yanında Markov alayı tarafından kabare karakterinde, küçük bir tiyatro grubu oluşturulmuştu. Bu grup, kısa süre içerisinde büyük ilgi topladı. 30 kadar amatör ve profesyonel bir kadroya ulaştı. Oyunları sahnelemek amacıyla 1000 kişilik bir kent tiyatrosu ve 2500 kişilik kamp tiyatrosu kuruldu. Kolordu tiyatrosu Gelibolu'da 80'den fazla oyun sahneye koydu. Ayrıca, her alay ve askeri okullarda korolar oluşturdu. Gelibolu'daki ilk konser, Kornilov Alay Korosu tarafından Ermeni Kilisesi'nde Gelibolu'ya gelişlerinin üçüncü günü düzenledikleri dini konserdi. Türk ve Rum halkı da bu konseri izlemişti (Süer, 1987, s. 339). Beyaz Ruslar ayrıca Gelibolu'da askerlerin kişisel gelişimleri için İngilizce dil kursu da açmışlardı. Dil kursu dışında askerleri sivil hayata adapte edebilmek ve sivil yöneticilik yapabilmeleri için de çeşitli kurslar verilmiştir.

Beyaz Ruslar, Gelibolu'da bulunduğu sırada ölümlerini de unutmamıştır. Ölen asker ve siviller için iki mezarlık yapılmış ve iki de anıt dikilmiştir. 9 Mayıs 1920 tarihinde yapımına başlanan Büyük Rus Anıtı, 16 Temmuz'da bitirilerek törenle açıldı (Batmaz, 2008, s. 3165). Törende hazır bulunan bir Türk müftüsü yaptığı konuşmada; *‘Müslüman bir kişi için her mezarlığın kutsal olduğunu, fakat yurtları için savaşan askerlerin mezarlıklarının, hangi dinden olursa olsunlar, özellikle kutsal olduğunu...’* belirtiyordu (Süer, 1987, s. 333). Anıtın üzerinde Türkçe, Fransızca, Rusça ve Yunanca olarak, *“Tanrı ölülerimizin ruhlarını huzura kavuştursun, 1920-1921'de yabancı ülkelerde ülkesinin onuru uğruna sonsuzluğa göçen I. Kolordu'ya mensup asker kardeşlerimiz ve 1854-1855'de Türk esaretinde ölen Zoporej atalarımızın hatırasına”* şeklinde bir ifade bulunmaktaydı. Anıtın ön yüzünde bulunan bu

yazı ve Rusların sembolü olan Kartal arması, İhsan Tahcı adlı bir Gelibolulu tarafından yapılmıştı. Tahcı'ya mezarlığa bakması ve koruması için belirli bir ücret ödenmekteydi ve mezarlık olarak kullanılmayan kısmı işleme amacıyla izin verilmişti (Batmaz, 2008, s. 3165). Kente yakın olan bu Büyük Rus Mezarlığı'nda, bazı kaynaklara göre 255 (Çalışkan ve İbrahimov, 2008a, s. 12), kolordunun hazırladığı mezarlık şemasına göre 263, yine başka bir listeye göre de 342 kişinin gömülü olduğu belirtilmiştir (Batmaz, 2008, s. 3166). Büyük Rus Mezarlığı'nın yanı sıra, Kurt Deresi ve Koca Dere'yi birbirinden ayıran Katrancı Sırtı'nın Münipbey Çiftliği'ne bakan yamacının üzerine, burada bulunan Rus kampı tarafından bir anıt daha dikildi. Bu anıtın bulunduğu mezarlıkta piyade alayından 24, süvari alayından ise 14 kişi gömülmüştü (Çalışkan ve İbrahimov, 2008b, ss. 150-151). Ruslar Gelibolu'dan ayrılırken ise, mezarlığa bekçilik yapmak amacıyla Gelibolulu İsmail İsan'ı görevlendirdi ve bu görev 1939 yılına kadar devam etti.

Gelibolu'ya geldikleri ilk günden itibaren buradan bir an önce ayrılmayı düşünen Beyaz Ruslara, ciddi olarak ilk ayrılık haberi 2 Mayıs 1921'de kolordu aracılığıyla bildirildi. Süvari Birliği'nin bir bölümünün "410" adlı gemi ile Selanik'e doğru yola çıkması üzerine, boşaltma işlemi başlamış oldu. Bu gemi, birliğin diğer bir bölümünü almak için daha sonra geri döndü.

Birliğin son bölümü ise, "Giresun" adlı gemi ile nakledildi. Kampın en büyük kısmını oluşturan piyadeler de, 31 Ağustos'ta "Reşit Paşa" adındaki yolcu gemisi ile Varna'ya gönderildi. Taşıma işlemlerine uzun bir süre ara verildi. Ancak 23 Kasım'da ordu mensupları Giresun, Reşit Paşa ve Akdeniz gemilerinin Gelibolu'ya gelmekte olduğunu ve Bulgaristan'a taşınma işleminin yapılacağını öğrendi. Kasım'ın son haftasında gerçekleştirilen sevkiyat sonucunda ordunun geriye kalan kısmının hemen hemen tamamı, Bulgaristan'a taşındı. 7 Aralık'ta Giresun gemisi geri dönerek, ertesi gün Selanik'e doğru yola çıktı. 14 Aralık'ta da Akdeniz Gemisi, kolordu karargâhını alarak şehirden ayrıldı (Süer, 1987, s. 335). 5 Mayıs

1923 tarihinde, General Martinev komutasında bulunan 200 kişilik bir askeri heyetin, şehirden ayrılması ile birlikte Beyaz Ruslar'ın Gelibolu serüveni sonlanmış oldu.

Lozan Barış Andlaşması ve Gelibolu

Mudanya Mütarekesi'nin ardından barış görüşmeleri için İtilaf Devletleri kaybeden tüm devletlerle birlikte İstanbul ve Ankara Hükümetleri'ni de İsviçre'nin Lozan kentindeki görüşmelere çağırmişti. Uzun süren hatta bir süre kesintiye uğrayan görüşmelerin ardından Lozan Barış Andlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı.

Andlaşmanın özellikle boğazlarla ilgili maddeleri Gelibolu'yu ilgilendirmekteydi. Boğazlarla ilgili birinci ve ikinci maddeye göre, geçiş serbestliği tanınmıyor; sadece Türk Hükümeti'nin taraf olduğu durumlarda boğazları kapatma hakkı tanınıyordu (Meray, 2001, ss. 51-54). Dördüncü maddeye göreyse bağazlar askerden arındırılıyor ve Gelibolu Yarımadası' da bu sınırlara dâhil oluyordu (Meray, 2001, s. 55). Diğer önemli bir konu olan mezarlıklarla ilgili Lord Curzon, kendi vatandaşlarının mezarlarının bulunduğu bölgelerin mülkiyetini talep etmiş (Çevik, 2018, ss. 108-109), ancak İsmet Paşa'nın girişimi ile 129. maddede anıt ve mezarların bulunduğu bölgelerde bakımların ilgili ülke tarafından yapılması ve Türk Hükümeti'nin buna saygı göstermesi şeklinde karara bağlanmıştır. Türk Hükümeti karar hemen uyarak 19 Aralık 1926 tarihli bir yönetmelikle bakım çalışmalarının başlamasını sağladı⁶⁰. Ayrıca 29 Aralık 1926 tarihinde ise Fransızların mezarlık yapımına onay verildi⁶¹. İngiliz ve Avusturalya mezarlıklarını tamamlanması üzerine İngiliz Ormond Gemisi'nin ziyaret için Gelibolu'ya gelmesine izin verildi⁶². Ancak Lozan Andlaşması gereği ziyaretçi sayısı 150 kişiyle sınırlandırıldı⁶³.

Lozan'da Gelibolu'yu ilgilendiren konulardan biri de etabli sorunuyla ilgili 30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ile imzalanan Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin

⁶⁰ BCA, 30.18.1.1/22.79.15, 19 Aralık 1926.

⁶¹ BCA, 30.18.1.1/22.81.4, 29 Aralık 1926.

⁶² BCA, 30.10.0.0/64.427.1, 24 Ağustos 1925.

⁶³ BCA, 30.10.0.0/193.321.2, 24 Ağustos 1925.

Sözleşme ve Protokol'dür (Meray, 2001, s. 87). Belirlenen on iskân bölgesinin, ikinci bölgesinde Gelibolu Vilayeti'nde yer almaktadır.

Mübadelenin gerçekleşmesini yönetmek için Gelibolu Vilayeti'nde kurulan komisyonun 4.647.000 lira bütçesi bulunmaktaydı (Çevik, 2018, s. 114). Bu bütçe mübadelenin gerçekleşmesinde görevli memur ve işçiler ile diğer masraflar ve gelen mübadillerin iskânı hususunda inşaat malzemeleri için ayrılmıştı⁶⁴. Ayrıca gelecek mübadiller için 500 yataklı bir misafirhane kuruldu. Gelibolu'nun ilk mübadilleri ise Langaza kazasından olup, 5 Ocak 1924'te Selanik limanından Temah Vapuru ile yola çıkan 372 kişilik kafiye idi (Atabay, 2008a, s. 3318). Beş günde Gelibolu'ya ulaşan ilk kafilenin yerleştikleri misafirhanedeki ihtiyaçlarını Hilal-i Ahmer Cemiyeti karşılamaktaydı. Ayrıca aynı bölgeden 15 Ocak 1924 tarihinde ise 896 kişi daha Gelibolu'ya gelmiştir.

1928 yılına kadar mübadillerin gelmeye devam ettiği Gelibolu'ya gelenler Drama, Langaza, Serez, Demirhisar, Kayalar, Vodina, Karacaabat ve Florina gibi yerlerdendi. Toplam gelen mübadil rakamı ise 2.709 kişiydi. 1.079 muhacir ve mültecinin de gelmesiyle Gelibolu'da toplam 3.788 kişi iskân edilmiş oldu. Bu mübadillere devlet tarafından; ev, tarla, bağ, bahçe, tohum ve hayvan hibe edildi. Bu bağlamda Gelibolu Valisi Macit Bey, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği 6 Haziran 1925 tarihli yazısında; 2 Mart 1925 tarihinde ulaşan bir telgrafta ifade edilen ziraat ile uğraşanlara 50.000 liralık hayvan ve 20.000 liralık tohum yardımının bir an önce gönderilmesini istemiştir⁶⁵.

Gelibolu Yarımadası'nda Yabancı Mezarlıklar Sorunu

Çanakkale Cephesi'nde hayatını kaybedenlerin sayıca çok fazla olması, cephede apayrı bir problemi ortaya çıkarmıştı. Nitekim bu ölümlerin çok azı tek kişilik mezarlara defnedilmişti. Kalanların ise bir kısmı toplu mezarlara gömülürken, bir kısmı ise toprağın üzerinde çürümeye terk edilmişti. Hatta İtilaf Devletleri'nin salgın hastalıkların artış göstermesi

⁶⁴ BCA, 272.0.0.71/32.34.26, 12 Kasım 1923.

⁶⁵ BCA, 272.0.0.12/47.86.4, 20 Aralık 1925.

üzerine bazı cesetleri yaktığı dahi görülmüştü. Gemilerde hayatını kaybeden yaralılar ise çoğu zaman denize atılıyordu (Bozkurt, 2012, ss. 61-62). Bu sebeplerle de Gelibolu Yarımadası'nda hayatını kaybedenlerin birçoğunun kimlik tespiti yapılamamış, savaş bittiğinde cepheden dönmeyenlerin öldüğü varsayılmıştır.

Savaş devam ederken İngiliz Kızılhaç'ı Avustralya Şubesi'nin Çanakkale'de hayatını kaybedenlerin listesini istemesi üzerine, İngiliz Hükümeti Osmanlı Devleti'nden ölü ele geçirilen askerlerin varsa kimlik bilgilerini talep etmiştir⁶⁶. Osmanlı Hükümeti ise cevaben şehitlerin bilgilerinin gönderilmesine karşılık, bu talebin yerine getirilebileceğini belirtmiştir. Hayatını kaybeden sayısının fazlalığı gömülenlerin derin çukurlar açılmadan defnedilmesine neden olurken, bu durum da yağışlar ve vahşi hayvanlar nedeniyle mezarların kolayca bozulmasına yol açıyordu. Ancak, İtilaf Devletleri'nin bu durumdan Osmanlı askerlerini sorumlu tutarak suçlaması üzerine, mezarların etrafı dikenli tellerle çevrilmiştir (Bozkurt, 2012, ss. 63-64). Maddi durumu iyi olan ailelerin mezarları memleketlerine taşıma isteği ise Gelibolu Yarımadası'nda oluşturulmaya başlanan anıtların maneviyatını korumak açısından İngiliz İmparatorluk Harp Mezarları Komisyonu tarafından yasaklanmıştır.

Mondros'un imzalanmasının ardından, birinci maddeye dayanarak boğaz tahkimatlarının işgali için yola koyulan İngilizler, bu kez yedinci maddeyi bahane ederek Gelibolu'yu işgal etmiştir. 5 Kasım 1918'de Gelibolu'ya giren İngiliz askerleri, ayrıca bölgedeki mezarların krokisini de hazırlamıştır. Bu sırada İngiliz Mezar Tescil Birimi de bölgeye gelerek incelemelerde bulunmuştur. Daha sonra bu görev İmparatorluk Harp Mezarlıkları Komisyonu'na devredilmiş ve komisyon yeni dikilecek anıtlar için mezar tespit çalışmaları başlatarak; İngiliz, Anzak ve Türk mezarlarını birbirinden ayırmıştır. Mezarlık ve anıt inşasında ilk başta Yunan, Ermeni ve Beyaz Ruslar'dan yararlanan İngilizler, onların bölgeden ayrılmasıyla Türk işçileri çalıştırmıştır (Çanakkale Boğaz Komutanlığı, 2004, ss.

---

⁶⁶ BOA, HR. SYS, 2426/29.

288-302). Tespit çalışmalarını kısmen tamamlayan İngilizler; Suvla, Büyük Anafarta ve Seddülbahir'de 1919'dan itibaren anıtlar inşa etmeye hızla devam etmiştir. İngilizlerin bu faaliyetlerinin temel amacının ise; anıtları fazlaştırmak onların korunmasını güç hale getirmek, böylece oluşabilecek tahribatlarda Türkleri suçlayarak, bölgenin kontrolünü ele geçirmek olduğu aşikârdır. Lakin bu iddiaların aksine, İngiliz işgalinin ardından 1916-1918'de Osmanlı Devleti tarafından dikilen Zafer Anıtı, ayrıca Çataldere Anıtı ve Kanlısirt Cemaldere Anıtı da İtilaf kuvvetleri tarafından yıkılmıştır (Bozkurt, 2012, s. 71). Buna karşılık Osmanlı Devleti ise yersiz suçlamalarla karşı karşıya kalmamak için yabancı mezarlıkların bakımı için bütçe ayırmıştır. Ancak tüm bunlara karşın, mezarlıklar meselesini bir sorun olarak Sevr gündemine taşıyan İngilizler, ölü doğacak olan Sevr Barış Anlaşması'nın 218. maddesine mezarların bulunduğu bölgenin mülkiyetinin İtilaf Devletleri'ne ait olacağı hükmünü ekletmiştir (Pehlivanoglu, 2005, ss. 175-250). Sevr'in 201. maddesine göre ise, İtilaf Devletleri isterse anıtlarla ilgili görevlerini bir komisyona devredebilecek, lakin mezar taşıma işlemi kesinlikle yapılmayacaktır. 202. maddede ise, bölgedeki anıtlar için kesinlikle vergi alınamayacağı ve bu mezarlıkların her istenildiğinde serbestçe ziyaret edilebileceği belirlenmiştir. Görüldüğü üzere bu maddelerin tamamı Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına aykırıdır.

Büyük Millet Meclisi'nin Sevr'e karşı çıkması üzerine, konunun uzayacağını farkında olan İtilaf Devletleri anıtları tamamlamak için hızla çalışıyordu. Daha sonrasında Lozan gündeme geldiğinde ise mezarlıklarla ilgili düşünceleri aynı şartların devam etmesi olacaktı. Lozan görüşmelerinde mezarlıklarla ilgili aynı statünün devamını isteyen İngilizlere, İsmet Paşa Türkler için mezarlara saygı göstermenin en önemli geleneklerden biri olduğunu belirterek tepki göstermiştir (Meray, 1970, C. I, 2. Kitap, ss. 9-13). Nihayet 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, 29 Ekim 1914'ten itibaren Gelibolu Yarımadası'nda savaş alanında ölmüş kişilerin anıt ve mezarları için ilgili ülkelerin

yasalar çerçevesinde komisyonlar kurarak bakımı yapabileceği, Türk tarafının da bunu için her türkü kolaylığı sağlayacağı hükmü konmuştur (Meray, 1970, C. II, 2. Kitap, s. 2). Ayrıca, Sevr'in aksine, isteyen ülkelerin ya da kişilerin mezarları ülkelere taşıma hakkı da yine Lozan ile verilmiştir. Anlaşmanın 127. maddesiyle Arıburnu'ndaki Anzak Koyu olarak adlandırılan bölgeye ise ayrı bir statü verilmiştir. Bu statüye göre, Anzak Koyu'ndaki mezarların bulunduğu araziler ilgili ülkelere süresiz bırakılmıştır. Türk tarafının egemenlik haklarının korunması için, bu arazilerin mezarlık harici bir amaçla kullanılmayacağı, bekçi sayısının biri geçmeyeceği, görevliler için bile olsa konut yapımının kesinlikle yasak olacağı, Türk tarafının bölgeyi denetleyebileceği ve 150 kişiden fazla olan ziyaretçilerin bir hafta önceden izin alması gerektiği vurgulanmıştır. İlgili bölgede arazi edinecek ülkeler ise İngiltere, Fransa ve İtalya'dır. Lozan'ın 136. maddesiyle ise, Türk tarafına da kendi toprakları dışındaki anıt ve mezarlarını koruma hakkı verilmiştir.

Lozan'ın onaylanmasının ardından İngilizler anıt inşaatlarına başlamış ve devam eden otuz inşaatta görevi tamamen İngiliz müteahhit ve mühendisler vermiştir. İşçiler arasında ise 203 Türk, 79 Rum, 76 Beyaz Rus, 75 Ermeni, 38 İngiliz, 34 İtalyan, 28 Yugoslav, 18 İranlı, 13 Yunan, 8 Bulgar ve 5 Fransız olmak üzere toplam 582 kişi bulunmaktaydı (Bozkurt, 2012, ss. 85-86). 1926 yılına kadar süren inşaatlar neticesinde İngilizler bölgede 9.000 mezar bloğunu tamamladı (Çanakkale Boğaz Komutanlığı, 2004, s. 319). Bölgeye ilk büyük ziyaretin yapıldığı 24 Nisan 1920 tarihi ise "Anzak Günü" olarak kabul edilmiş ve günümüzde de 24 Nisan'da şafak ayini yaparak anma törenleri devam etmektedir. Tüm ziyaretler sorunsuz devam ettiği halde, Türk hükümetinden izin alarak bölgeye gelmek zorunda olduğu için bunu gurur meselesi haline getiren İngiltere, Türk tarafının ziyaretler noktasında sorun yarattığı iddialarını sürdürmüştür.

Diğer bir İtilaf Devleti olan Fransa'nın ise sadece Seddülbahir'de bir anıt mezarlığı bulunmaktaydı. Ancak, bu mezarlığın Seddülbahir Kalesi içinde Türk mezarlarıyla iç içe

olması nedeniyle yapılan görüşmeler sonucu yerinin değiştirilmesine karar verilmişti⁶⁷. Fransız Mezarlık Komisyonu tarafından başlatılan inşaat, 1930 yılında tamamlanmış ve yeni anıt mezarlık açılış töreninin ardından ziyaretlere açılmıştır.

---

⁶⁷ BOA, HR. İM, 55/4.

Bölüm IV: Gelibolu Vilayeti (Cumhuriyet Dönemi)

Salnamelerde Gelibolu Vilayeti

Gelibolu Vilayeti'nin İdari Taksimatı

Gelibolu Vilayeti; kuzeyde Tekirdağ ve Edirne, doğuda Marmara Denizi, güneyde Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi, batıda ise Saroz Körfezi ve Batı Trakya ile sınırlıdır. Gelibolu Yarımadası, Marmara Denizi ile Saroz Körfezi arasında dar bir biçimde güneybatı yönünde uzamış olup, uzunluğu 85 ve genişliği en geniş yerinde 27 kilometredir. Vilayetin yüzölçümü 6546 kilometre karedir. Vilayet olmadan önce çoğunlukla Edirne'ye bağlı olan Gelibolu, Balkan Savaşları döneminde Edirne'nin kaybedilmesiyle, geri alınıncaya kadar Tekfurdağı (Tekirdağ)'na bağlanmıştır (Atabay, 2018, s. 100). Osmanlı Dahiliye Nezareti'nin bu kararı ile ayrıca, daha önce Gelibolu'ya bağlı olmayan Enez de Gelibolu'ya bağlanmıştır.

1923'te kurulan Gelibolu Vilayeti'nin; Gelibolu, Eceabat, Şarköy, Keşan, İpsala ve Enez olmak üzere altı kazası vardır. Şarköy'e bağlı Kadıköy nahiyesi bulunmaktadır. Ayrıca Şarköy kazasının 23 köyü bulunmaktadır. Keşan'da Paşayığit, Mecidiye ve Yerlisu nahiyeleri bulunmaktadır. Keşan kazasında ise köy sayısı 46'dır. İpsala'nın sadece İbriktepe nahiyesi vardır. Köy sayısı ise 27'dir. Enez kazasında da 21 köy vardır. İdari taksimatın genel durumuna bakmak gerekirse, Gelibolu Vilayeti'nde toplam altı kaza, beş nahiye ve 146 köy vardır (Atabay, 2018, s. 100). Ayrıca 1924 yılında Nüfus Mübadelesi ile Balkanlardan gelen göçmenler için Demirtepe, Değirmendüzü, Tayfur, Yeniköy ve Sütlüce köyleri kurulmuştur. Gelibolu'da 1925 yılına kadar 70 mahalle varken, yeni idari düzenleme ile Aşağı Mahalle, Yukarı Mahalle, Musevi Mahallesi ve Ermeni Mahallesi ismiyle dört büyük mahalle oluşturulmuştur. Her mahallede resmen hükümeti temsilen bir muhtar bulunur. Ayrıca köyler de birer muhtarlıktır.

Deniz kıyısında bulunması ve çok fazla dağlık kesimi olmaması nedeniyle Gelibolu'da dağınık yerleşme yerine, toplu yerleşme vardır. Yoğun savaşlar nedeniyle nüfusu azalan köylerin yanı sıra, nüfusu 1.000'e yaklaşan büyük köyler de mevcuttur.

Salnamelerde Vilayet Yöneticileri

Cumhuriyet Dönemi'nde de yakın geçmişe kadar "İl Yıllıkları" adıyla hazırlanmış raporların bir benzeri niteliğinde olan vilayet salnameleri, yerel tarih çalışmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Gelibolu Vilayeti'ne ait salname bulunmasa da özellikle 1925-1926 yıllarına ait Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnameleri'nde vilayetin idarecileri ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. 1923 yılından Cumhuriyet'in ilanıyla sancakların vilayete çevrilmesi ile Gelibolu Vilayeti'ne vali olarak ilk atanan kişi Ahmet Macit (Gören) Bey⁶⁸ olmuştur. 24 Haziran 1925 tarihinde ise İcra Vekilleri Heyeti'nin kararnamesi ile görevi vekâleten Arif Hikmet Bey⁶⁹ devralmıştır⁷⁰. Arif Hikmet Bey bu görevi, Gelibolu'nun vilayetliğinin alındığı 26 Haziran 1926'ya kadar sürdürmüştür. Vilayetin diğer yöneticileri ise şu şekildedir: Belediye Başkanı Ömer Lütfü Bey, Tahrirat (Yazı İşleri) Müdürü Süleyman Bey, Müftü Hafız Ali Efendi, Muhasebe-i Hususiye (Muhasebe) Müdürü Mustafa Bey, Sıhhiye Müdürü Dr. İhsan Bey, Baytar Müdürü Numan Sabit Bey, Tapu Müdürü Mahmut Bey, İskân Müdürü İrfan Bey, Nüfus Müdürü Hasan Bey, Muhasebe Mümeyyizi İbrahim Bey, Varidat (Gelir) Mümeyyizi Mustafa Bey, Muhasebeci Mazlum Bey'dir⁷¹.

Salnamelerde Yerel ve Kamusal Hizmetler

Salnamelerde Gelibolu Vilayeti'nin memurlarına ait diğer bilgiler ise mahkeme çalışanları ile ilgilidir⁷². Bu bilgilere göre; Gelibolu Vilayeti'nin Asliye Mahkemesi Başkanı

⁶⁸ 1871'de İstanbul'da Kaftancıbaşı Şevket Bey ile Hatice Raife Hanım'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Sırasıyla Beşiktaş Askeri Rüştüyesi, Mülkiye İdadisi ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de eğitim görmüştür. İlk görevi ise Sadaret Mektubi Kalemî Mülazımlığı'dır. 1923 yılında vilayet olan Gelibolu'ya bizzat Atatürk tarafından şu sözlerle atanmıştır: "Şu sıralar İngiliz, Fransız ve diğerleri Gelibolu savaş alanlarında birçok anıt yapmaktalar. Dil bilmen nedeniyle, seni onlarla ilgilen diye gönderiyorum." Gelibolu'ya gelen Ahmet Macit Bey, Şengül Hamamı Sokak'ta bulunan boğaz kıyısında bir eve yerleşmiştir. Son olarak Dâhiliye Vekâleti Memurin ve Sicil Umum Müdürü olarak görev yapan Macit Bey, 20 Ekim 1930 tarihinde emekli oldu. Ancak, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi taramalarında 25 Haziran 1943 tarihinde geçim sıkıntısı nedeniyle Macit Bey'in devletten tekrar iş istediği anlaşılmaktadır; BCA, 30.10.0.0/120.858.14, 25 Haziran 1943. Dört çocuk babası olan Macit Bey, 5 Nisan 1946'da vefat etmiştir.

⁶⁹ Arif Hikmet Bey ile ilgili H. 1284 İstanbul doğumlu ve Gelibolu Mutasarrıfı Mehmet Cemil Beyefendi'nin oğlu olmasının haricinde bir bilgiye ulaşılamamıştır. BCA, DH.SAİDd... / 59.461.0, H.29.12.1284

⁷⁰ BCA, 30.18.1.1/14.41.4, 24 Haziran 1925.

⁷¹ TCDS 1925-1926, Matbaa-i Amire, İstanbul 1927, s. 776.

⁷² TCDS 1925-1926, Matbaa-i Amire, İstanbul 1927, s. 776-780.

Ali Rıza Bey, Azalar Azmi Bey ile Asif Bey, Aza Yardımcıları İsmail Hakkı Bey, Fazlı Bey ile Ahmet Hamdi Bey, Müstantık (Tahkikat Hâkimi) Hasan Bey'dir. Keşan Kazası'nın Asliye Mahkemesi Başkanı Ahmet Kamil Bey, Müdde-i Umumi (Savcı) Necmettin Bey, Azalar Yusuf Ziya Bey ile Mehmet Emin Bey, Tahkikat Hâkimi Gani Bey'dir. Eceabat Kazası'nın Hâkimi Ali Rıza Bey, Savcısı Mustafa Bey, Tahkikat Hâkimi Ziver Bey'dir. İpsala Kazası'nın Asliye Mahkemesi Başkanı Osman Nuri Bey, Savcısı Ali Bey, Tahkikat Hâkimi İbrahim Haki Bey'dir. Şarköy Kazası'nın Hâkimi Recep Bey, Savcısı Seyit Habib Bey, Tahkikat Hâkimi ise Ali Fehmi Bey'dir. Aynoz (Enez) Kazası'nın ise Hâkimi Ziya Bey, Savcısı Recep Bey, Tahkikat Hâkimi Sabri Bey'dir.

Gelibolu Vilayeti ve Uluslararası Antlaşmalar

Milletler Cemiyeti ve Gelibolu

Cemiyet-i Akvam olarak da bilinen Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından galip devletler tarafından kurulmuştur. Dünya barışına katkı sağlamak için bir topluluk oluşturma fikri ilk kez Wilson Prensipleri'nde ortaya atılmış, 24 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda ise eyleme dökülmüştür. Savaş sırasında bozulan dünya düzenini yeniden sağlamayı, yani dünya barışını getirmeyi hedefleyen bu oluşuma ilk etapta kaybeden ülkeler alınmamıştır. Daha sonra mağlup devletlerde üye olmaya başlamış, ancak cemiyetin Musul Meselesi konusunda taraflı tutumu nedeniyle Türkiye üyeliği beklemeye almıştır. Lakin üye olmadığı dönemlerde dâhil olmak üzere, dış işlerle ilgili meselelerin çözümünde Türkiye her daim Milletler Cemiyeti ile diyalog halinde olmuştur.

Cemiyet üyesi büyük devletlerin sürekli kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alması nedeniyle, cemiyete üyelik konusunda istekli bir tavır sergilemeyen Mustafa Kemal Atatürk, tam aksine davet ederseler üye oluruz kanaatinde olmuştur. Buna rağmen cemiyetin önemli bütün toplantılarına Türkiye de davet edilmiş; ayrıca Türkiye Musul meselesi, Boğazlar sorunu, Duyun-u Umumiye borçları, nüfus mübadelesi, vb. birçok önemli konuyu cemiyet gündemine taşımıştır. Neticede ise Atatürk'ün dediği olmuş; İspanya'nın teklifi,

Yunanistan'ın da desteği sonucu Türkiye Cemiyete davet edilmiş ve 18 Temmuz 1932'de Türkiye Cemiyet-i Akvam üyesi olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Atatürk yönetiminde barışçıl bir dış politika izleyen Türkiye'nin üyeliğinde bu tutumu etkili olmuştur.

Milletler Cemiyeti'ne taşıdığı meselelerde de barışçıl siyasetine uygun davranan Türkiye, çoğu zaman bu meselelerde istediği sonucu almıştır. Cemiyete üyelikten sonra en önemli mesele, İtalya ve Almanya'nın yayılmacı politikasına karşın, boğazların güvenliği endişesiydi. Çünkü Lozan Barış Andlaşması gereği uluslararası bir Boğazlar Komisyonu kurulmuş ve boğazların iki yakasında da asker bulundurmamak yasaklanmıştır.

Boğazlar Mukavelesi'nin 7. maddesi ile Türkiye, boğazlarda top bataryası ve asker bulundurmamayı kabul ediyordu (Kurtoğlu, 1938, s. 98). Ayrıca, komisyon faaliyetlerinin denetlenebilmesi için her yıl komiyson tarafından Milletler Cemiyeti'ne rapor sunulması karara bağlanmıştır. Türkiye'nin uzun süre yoğunlaştığı boğazların güvenliği meselesi nihayet Montrö ile sonuca ulaşmış, Milletler Cemiyeti ise İkinci Dünya Savaşı sonunda yerini Birleşmiş Milletler'e bırakmıştır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Gelibolu

Lozan Barış Andlaşması'na göre boğazlar askerden arındırılmıştı. Fakat İtalya'nın Balkanlar üzerindeki yayılmacı faaliyetini artırarak sürdürmesi Türkiye'yi tedirgin etmekteydi. Buna karşın anlaşma hükümlerinin Türkiye'nin elini kolunu bağlaması, boğazları tamamen savunmasız bırakıyordu. Türk Hükümeti bu sıkıntılı durumu ilk kez 1933 yılındaki Londra Silahsızlanma Konferansı'nda gündeme getirerek, Lozan'daki boğazlarla ilgili kısıtlayıcı maddelerin kaldırılmasını istemiştir.

İtalya'nın saldırgan tutumuna Almanya'nınki de eklenmiş, ayrıca İtalya bu sırada Oniki Ada'yı silahlandırmıştı. Türkiye ise bu durumu bir kez daha 1935 yılı Kasım ayındaki Milletler Cemiyeti toplantısına taşımıştır (Armaoğlu, 2000, ss. 480-481). 11 Nisan 1936 tarihinde Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamayan SSCB ve Yugoslavya'ya muhtıra veren Türkiye, yeniden boğazların silahlandırılması için konferans talep etmiştir.

İsviçre'nin Montrö kentinde 22 Haziran 1936'da toplanan konferans, 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla tamamlanmıştır (Armaoğlu, 2000, s. 482). 9 Kasım 1936'da yürürlüğe giren bu sözleşmeye göre, savaş gemilerinin boğazlardan geçmek için sekiz gün önceden TBMM'den izin alması gerekiyordu (Kurtoğlu, 1938, ss. 100-101). Türkiye'nin taraf olduğu savaş zamanlarında ise diğer savaş gemilerinin geçişi tamamen Türkiye'nin iznine bağlıydı. Ticaret gemilerinin geçişi ise serbest olmuştu.

Sözleşmenin imzalanmasıyla birlikte 1200 kişiden oluşan ilk Türk birlikleri, Albay Mithat Bey komutasında Çanakkale Boğazı'na gönderilmişti (Çevik, 2018, ss. 128-129). 22 Temmuz 1936 Çarşamba günü ise Yavuz, Zafer, Tınaztepe, Kocatepe, Hamidiye Muhripleri; Hızır Reis Gambotu; Raşid Mayın Gemisi ile Birinci ve İkinci İnönü Denizaltıları Çanakkale açıklarına demir atmıştı.

Türk ordusunun boğazın iki yakasına ve adalara yeniden konuşlanmasıyla bu durum halk tarafından da sevinçle karşılanmış ve siyasilerinde katılımıyla kutlamalar yapılmıştır. Bölgenin tahkimatına da hemen başlanarak; Karacaören'e telsiz istasyonu kurulmuş, işgal altındaki binalar orduya devredilmiş ve Lâpseki-Eceabat-Keşan güzegahına yollar inşa edilmiştir. Ayrıca, yapılan hazırlıkları yerinde kontrol etmek için Genelkurmay Başkanı Mareşel Fevzi Çakmak 28 Temmuz'da Tınaztepe Torpidosu ile Çanakkale'ye gelmiş; incelemelerini tamamlamasının ardından ise Gelibolu'dan dönüş yapmıştır.

Gelibolu Vilayeti'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

1927 Nüfus Yapısı ve Gelibolu

15. ve 16. yüzyılda önemli bir liman şehri olan Gelibolu'da, 16. yüzyılın sonlarında donanmanın İstanbul'a taşınmasıyla nüfus azalmıştır. Bu tarihten sonra hep dalgalı bir seyir izleyen Gelibolu nüfusu, ilk Osmanlı nüfus sayımı olan 1831⁷³ sayımına göre; 4179 Müslüman, 6613 reaya olmak üzere 10792 erkek nüfus şeklindedir (Karal, 1997, s. 57). Birinci Dünya Savaşı'ndan önce

⁷³ 1831 nüfus sayımı vergi miktarlarını belirlemek amacıyla yapıldığı için sadece erkekler ve hayvanlar sayılmıştır.

genel nüfusun 140.000'e yaklaştığı görülmektedir. Ancak savaş nedeniyle doğumların azalıp, ölümlerin artması ve yoğun göç nedeniyle 1925 yılına geldiğimizde nüfus 39.916'ya düşmüştür. Bu dönemdeki nüfusun % 97.4'ü Müslüman, % 2.5'i Musevi ve % 0.2'si Ermeni'dir. Müslümanların ise % 93'ü Türk ve % 7'si ise Pomak'tır. Pomak nüfus 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'dan göç etmişlerdir ve tamamı Türkçe konuşmaktadır. Vilayette % 0.5 oranında Çerkes ve Arnavut nüfus da bulunmakla birlikte, bunların tamamı Türklerle kaynaşmışlardır.

Vilayette yaklaşık 1.000 kadar Çingene vardır. Çingeneler; yazı su kenarlarında, kışı ise köylerde geçirirlerdi. Meslek olarak ise; sepetçilik, ızgara, maşa, kalbur yapıp satmakla uğraşırlardı. Süreklilik arz etmemekle birlikte vilayete halk tarafından "karakaçan" diye tabir edilen Ulah göçebeler gelirdi (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 9). Bunlar kışın meralarda koyun olatıp, yazın Bulgaristan'a dönerler.

19. yüzyıldan itibaren Gelibolu'ya ait bazı nüfus bilgileri ise şu şekildedir (Özözen Kahraman, 2008, s. 28): 1814 yılı 40.000 kişi, 1831 yılı 21.584 kişi, 1870 yılı 17.580 kişi, 1873 yılı 17.078 kişi, 1891 yılı 38.259 kişi, 1920 yılı 35.368 kişi, 1921 yılı 39.916 kişi, 1927 yılı ise 13.632 kişidir.

Nüfusu dil bakımından incelediğimizde ise Pomaklar Bulgarca, Museviler İspanyolca, Ermeniler Ermenice biliyor olsalarda bu diller sadece aile içinde konuşılmakta olup, sosyal hayatta ise tamamen Türkçe hakimdir (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 10). Hatta Ermeni kadınlarının kendi dillerini bilmemesi nedeniyle Ermenice evlerde bile konuşulmamakta, sadece mektepli erkekler arasındaki sohbetlerde kullanılmaktadır.

Sosyal Hayat ve Gelibolu

Bu dönemde dünya genelinde tüm liman kentlerinde olduğu gibi Gelibolu'da da modern bir sosyal yapı hakimdir. Vilayette yöresel denebilecek bir kıyafet bulunmamakla birlikte, merkez ve büyük kasabalardaki okumuş halk, İstanbul'un modern giyimini örnek alır ve erkeklerin çoğunluğu kravat takardı. Kadınlar ise genellikle siyah çarşaf ve peçe giyerler ve süslenmeyi severlerdi; Musevi kadınları ise Avrupa tarzı giyinir, ancak şapka takmazlardı (Dr. Fahri Cemal, 1925, s.12).

Gelibolu'da sosyal hayatta karşılaşılan en ilgi çekici gelenek haline gelmiş durumlardan biri de çocuklara isim koyma meselesidir. Çocuklara genel olarak büyüklerin, sembol kişilerin yada doğduğu zamana uygun anlam içeren isimler verilirdi (Güleç, 2008, s. 274). Doğumdan sonra isim koymada en önemli kural ise çocuğun ismini üç gün içerisinde koyulmasıydı. Ayrıca ailenin ekonomik durumuna göre ad koyma, yemekli bir merasime dönüşebilirdi.

Sosyal hayatta halkın kıyafetine genel bir bakış atmak gerekirse, çiftçiler fes takardı. Kıyafet olarak ise; şalvar veya mintan, yün çorap ve yarım ayakkabı şeklinde kundura giyerlerdi. Vilayet merkezinde ise Avrupa tarzı işçi kıyafeti; yani ceket ve pantolon giyildiği görülmektedir. Bazı gençler arasında siyah kuzu derisinden kalpak kullanıldığı da görülmektedir. İhtiyarlar hacı sarığı denilen sarık sararlar. Kadınlar ise ferace⁷⁴ giymekle birlikte son zamanlarda bir kısmı çarşaf giymeye başlamıştır.

Giyim kuşamın yanı sıra, besin maddelerine baktığımızda ise, ekme olarak genellikle buğday kullanılır ancak bunun yanı sıra mısır ve arpa da görülmektedir. Eceabat kazasında susam yağı yaygın kullanılmaktaydı. Sahil kesiminde ise salamura edilmiş sardalye ve diğer balık türleri yenirdi. Fasulye, bulgur ve tarhana ise fakirlerin başlıca besin maddelerini oluştururdu.

Sahil kesimindeki halk; genel olarak kayıkcılık, gemicilik ve balıkçılıkla uğraşır. Bir kısmı ise ticaret, tarım ve sanayi ile geçinmekteydi. Gelibolu ticaretinde özellikle sardalye balığı ünlüdür. Birinci Dünya Savaşı öncesinde yıllık 162.724 altın kuruşluk 97.968 kıyye balık ticareti yapılıyordu (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 12). Ancak 1925'e geldiğimizde bu sayı 7.398 kıyye ve 235.802 evrak-ı nakdiye kuruşa düşmüştür.

Hem sosyal hayatta insanları birbirine yakınlaştırması, hem de vilayete ekonomik bir canlılık katması açısından Gelibolu'da el sanatlarının da ayrı bir önemi vardır (Güleç, 2008, s.

---

⁷⁴ Ferace hakkında detaylı bilgi için bakınız: Sarıtaş, S. Türksöy, M. ve Bilen, S. (2010). "Balıkesir ve Çevresinde Geleneksel Kadın Giysisi Ferace Hakkında Etnografik Bir Araştırma". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X, 18, 194-205.

275). Bu alanda kadınlar bir araya gelip el örgüleri, dikiş, nakış ve kilim dokumayla uğraşırken; erkekler ise balıkçılık yaygın olduğu için balık ağı örmektedir.

Sağlık, Hıfzıssıhha ve Gelibolu

Gelibolu'da, genel anlamda dini gerekliliği de düşünülerek temizliğe önem verilirdi. Ancak köylerde insanlar bir yıllık erzağını evde sakladığı için, bu durum temizlik açısından problem yaratabilmekteydi. Sokaklar ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında, belediyenin ilgisizliği ve teknik yetersizliklerden dolayı çöplerle doluydu.

Gelibolu'da Özel İdare tarafından yirmi yataklı bir hastane açılmıştır (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 22). Ayrıca daha sonra ise Gelibolu Belediyesi bir dispanser açmıştır. En çok görülen hastalığın sıtma olduğu vilayette bunların haricinde başka sağlık kurumu yoktur. Eczane ise Gelibolu'da ve Keşan'da olmak üzere iki tanedir. Bunlardan Keşan'daki eczane belediyeye aittir. Ayrıca vilayet merkezinde, sahilde hükümete ait güzel bir binada birde karantina merkezi bulunmaktadır (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 23). Vilayette görülen hastalıklara bakacak olursak, önceleri hiç rastlanılmayan bir hastalık olan guatr bu dönemde görülmektedir ve nedeni olarak da yirmi sene önce yeniden inşa edilen su yollarına vurgu yapılmaktadır.

Örümcek grubundan bir hayvan olan böğü ısırması da vilayette sıkça görülen durumlardandır (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 30). Böğü ısırması sonucu önce şiddetli ateş ve üşüme görülür. Sonra ise titreme ile şişme gerçekleşir. Ayrıca sokulan yerin etrafında kızarıklık ortaya çıkar. Yüz morarır ve gözler sabitleşir. Nadiren ölümle sonuçlandığı da görülmüştür. Halk böğü ısırın kişileri gübreye veya hamama sokardı. Bu şekilde hastayı terletip, zehrin vücuttan çıkması için uğraşılırdı.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar zührevi hastalıklara nadiren rastlanmaktaydı. Ancak savaşla birlikte artan fuhuş, bu hastalıkları ortaya çıkarmıştır. Halkın yüksek zümre tabakası frengi hakkında yeterli derecede bilgiye sahiptir ve hastalananlar doktora başvurarak tedavi olurlar. Özellikle merkez ve Enez'de görülen veremin hemen her şekline rastlanmaktadır. Bu hastalığın görülmesinde; fakirlik ve sefalet ile Enez'deki bataklıklar etkili olmuştur.

Ekonomik Faaliyetler ve Gelibolu

Gelibolu iklimi ve yeryüzü şekilleri bakımından her türlü ekonomik faaliyete uygun bir konumdadır. Ancak, her bakımdan doğal zenginliklere sahip olan Gelibolu; savaşlar, depremler ve göçler nedeniyle maddi olarak iyi durumda değildir. Örneğin madencilik faaliyeti olarak vilayet genelinde sadece Keşan kazasındaki linyit kömür ocağı göze çarpmakta olup, onun da 1923-1925 yılları arasında kullanımı sekteye uğramıştır.

Keşan Kazası, vilayet ekonomisine güç katmakta ve kereste ihracatıyla da ön plana çıkmaktadır. Öyle ki, Korudağ Ormanı'ndan kesilen ağaçlardan oluşan kereste ihracatı Cumhuriyet'in ilk yıllarında yıllık 115 bin kantarı bulmaktadır (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 3). Vilayet merkezinde ise savaşlar nedeniyle orman bulunmamaktadır. Eski zamanlarda zeytin ağaçları ve üzüm bağları da vilayet ekonomisinde önemli yer tutmasına rağmen, yine savaşlar nedeniyle bunlarda önemini yitirmiştir.

Gelibolu, tarım bölgesi olmasına rağmen; çağa ayak uyduramayarak geri kalmıştır. Tarımda modern yöntemlerin ve makineleşmenin sağlanamadığı Gelibolu'da tarım, ilkel yöntemlerle yapılmaya devam etmektedir (Acar, 2016, s. 13). Dünyanın en iyi pamuklarını yetiştirebilen bu topraklarda, pamuk ekimi yalnızca Eceabat kazasında bir miktarla sınırlı kalmıştır. Vilayette en çok üretilen hububat tarım ürünleri ise sırasıyla; buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, kuş yemi, kapluca (siyez buğdayı)'dır (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 23). Ayrıca vilayette yetişen bakliyat ürünleri ise sırasıyla; bakla, nohut, fasulye, mercimek, burçak ve fiğ şeklindedir.

Gelibolu'da yetişen sanayi ve yağlı tohum bitkileri ise; pamuk, keten, kenevir, susam, anason, zeytin ve tütündür. Tütüncülük ve kozacılık da Gelibolu ekonomisinde önemli bir konumdadır. Üretilen tarım ürünlerine bağlı olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında Gelibolu'da, buharla çalışan iki büyük ve gazla çalışan üç küçük un fabrikası bulunmaktadır. Ayrıca, üç susam yağı fabrikası, bir gazoz imalathanesi, bir de pamuk ve çırçır fabrikası vardır. Gelibolu ekonomisinde tarım gibi önemli bir diğer geçim kaynağı ise hayvancılıktır. Küçükbaş hayvancılık daha yaygın olmakla birlikte, vilayette ciddi oranda sığır, koyun ve at yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Gelibolu Vilayeti'nin İlçeye Çevrilmesi

30 Mayıs 1926'da kabul edilen, 26 Haziran 1926'da yürürlüğe giren ve 404 sayılı Resm-i Ceride'de yayınlanan 877 sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile Gelibolu'da dâhil 11⁷⁵ vilayet kazaya, 27 kaza da nahiyeye dönüştürülürken, 60 nahiye de kaldırılmıştır⁷⁶. Kazaya çevrilen bu vilayetlerin Meclis-i Umumisi'de 21 Temmuz 1926'da İcra Vekilleri Heyeti'nin almış olduğu karar doğrultusunda feshedilmiştir⁷⁷. Vilayetin kaldırılmasıyla Gelibolu ve Eceabat Çanakkale'ye, Keşan Edirne'ye, Şarköy ise Tekirdağ'a bağlanmıştır⁷⁸. Yine Gelibolu Vilayeti'nin ilçelerinden olan Mürefte ise bucak olmuş ve Tekirdağ'a bağlanan Şarköy ilçesine bağlanmıştır. Vilayetliğin alınmasıyla ilçe olan Gelibolu'nun kaymakamlığına ise Çanakkale Jandarma Mektebi Kumandanı Binbaşı Asım Bey atanmıştır⁷⁹.

⁷⁵ Gelibolu, Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Genç, Ergani, Ardahan, Siverek, Kozan, Muş, Dersim.

⁷⁶ *Düster*, C. VII, III. Tertip, Ankara, 1944, s. 1394-1398.

⁷⁷ *BCA*, 30.18.1.1/20.45.7, 21 Temmuz 1926.

⁷⁸ *BCA*, 30.11.1.0/28.38.7, 29 Ekim 1926.

⁷⁹ *BCA*, 30.11.1.0/34.25.6, 3 Ekim 1927.

Bölüm V: Eğitim ve Kültür Politikaları

Eğitim Kurumları

Müslümanların Eğitim Kurumları

Sıbyan Mektebi ve Medreseler

Yarımadanın tam ortasında Boğaz girişinde güneye doğru batı kıyısında bulunan Gelibolu’da eğitim her zaman önemli bir konumdadır. Osmanlı döneminden beri çok sayıda eğitim kurumuna sahiplik etmiş olan ve geleneksel okul modeli olan sıbyan mekteplerine sıkça rastladığımız Gelibolu’da bilinen ilk klasik dönem Türk okulu olarak ise müderrisliğini Pir Alizade Yahya Efendi ve Nustafa Hazani’nin yaptığı, 1442 yılında kurulmuş olan Balaban Paşa Medresesi bilinmektedir (Çanakkale Valiliği, 1998, s. 3). Ayrıca yine Gelibolu’da bu dönemde; 1516 yılında tamamlanan Mesih Paşa Mesresesi ve 1519 yılında hizmete giren Saruca Paşa Medresesi bulunmaktadır.

Baltacı (2005) “XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri” adlı eserinde, bu yüzyıllarda Çanakkale’de bulunan dört medresenin üçünün Gelibolu’da olduğunu belirtir. Bu da yine Gelibolu’da eğitimin önemini ortaya koymaktadır.

Bir başka kaynak ise bu medreselerin haricinde, haklarında çok fazla bilgi olmasa da Gelibolu’da Mihaliç Hatib Medresesi (Bilge, 1984, ss. 173-174), Ahmed Ağa Medresesi, Derviş İbn-i Hasan Medresesi, Hacı Ağa Medresesi, İmamiye Medresesi, Mehmed Paşa Medresesi, Dağı Medresesi ve Mustafa Paşa Medresesi bulunmaktadır (Acar Azkın, 2012, ss. 52-54). Ayrıca Gelibolu Mevlevihanesi de kentteki ilk halk eğitim merkezi olarak kabul edilebilir. Ne zaman açıldığı belli olmayan mevlevihanenin, ulaşılabilen bulgulara göre 1621 tarihinden daha önceleri açıldığı düşünülmektedir (Uygun, 2009, s. 11).

Osmanlı döneminin önde gelen alimlerinden Gelibolulu Mustafa Ali, daha 15. yüzyılda medrese sistemindeki bozulmalara dair önemli bulgular ortaya koymuş (Akyüz, 2012, s. 129), ancak medrese sisteminde tanzimat dönemine kadar ciddi bir düzenleme olmamıştır.

İptidai Mektepleri

1892 yılı kayıtlarına göre Gelibolu Sancağı'nda beş İslam Zükur İptidai Mektebi'nde 117 öğrenci, beş İslam İnas İptidai Mektebi'nde ise 88 öğrenci eğitim görmektedir⁸⁰. 1893 yılına geldiğimizde Gelibolu İnas İptidai Mektebi Muallimliğine 550 kuruş maaşla, Darülmuallimat mezunu Nazire Hanım atanmıştır⁸¹.

1899 yılı kayıtlarına baktığımızda Gelibolu Sancağı'na bağlı Evreşe kasabasında da iki iptidai mektebi vardır. Bu mekteplerde 160 öğrenci olmasına karşın, 40 öğrenci rüştiye seviyesindedir⁸². Bu sebeple mutasarrıflık tarafından nezarete, iptidailerden birinin rüştiyeye çevrilmesi ve öğretmen tayini için talepte bulunulmuştur⁸³. Ayrıca 1904 yılında Ilgardere İptidai Mektebi Muallimi Hafız Süleyman Efendi 200 kuruş maaşla bu mektebe atanmıştır⁸⁴.

Bu okulların masrafları küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergisinden karşılanmaktadır. Örneğin 1904 yılı kayıtlarında bu yılki Gelibolu İptidai Mektebi'nin tüm masraflarının Kadı İskelesi'nden geçirilen 4.000 koyunun toplam 8.000 kuruşluk gümrük geçiş ücretinden karşılandığı belirtilmektedir⁸⁵.

Gelibolu İptidai Mektebi Müdürü Osman Nuri Efendi, 1908 yılında görevinden ayrılmış ve yerine Edirne İptidai Müdürü olan Sezai Efendi atanmıştır⁸⁶. 1909 yılında ise Pazarlı karyesi İptidai Mektebi muallimi Hafız Mehmet Nuri Efendi Gümilcine İdadî Mektebi Hüsn-ü Hat Muallimi olarak atanmış, yerine Mürefte kazasının Beyoğlu karyesinden Şükrü Efendi geçmiştir⁸⁷.

Ayrıca, Gelibolu'da 1913-1914 verilerine göre iki erkek, birde kız olmak üzere toplam üç iptidai mektebinde; sekiz erkek, dört kadın öğretmen görev yapmakta ve 274 erkek, 140 da kız

⁸⁰ SNMU, 1310, s. 224.

⁸¹ BOA, MF. MKT, 79-13.

⁸² BOA, MF, MKT, 475-35.

⁸³ BOA, MF. MKT. 475-35.

⁸⁴ BOA, MF, MKT, 787-36.

⁸⁵ BOA, MF. MKT. 815-47.

⁸⁶ BOA, MF. MKT. 1022-50.

⁸⁷ BOA, MF. MKT. 1071-25.; BOA, MF. MKT. 1067-60.

öğrenci eğitim görmektedir (Alkan, 2000, s. 186). Lakin zorunlu eğitim çağında bulunan öğrenci sayısı ise 451 erkek, 439 kız şeklindedir.

Rüştiye Mektepleri

Tanzimat Dönemi yenilikleri kapsamında günümüz ortaokul seviyesine denk gelen rüştiye mektepleri oluşturulmuştur. Bu kapsamda Gelibolu'da açılan ilk rüştiye mektebinin ne zaman açıldığıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Arşiv kayıtları 1872, salnameler 1884, diğer bir görüş ise 1886 yılını işaret etmektedir (Kazancıgil ve Gökçe, 2006, s. 113). Ayrıca arşiv kayıtlarına göre, Gelibolu Rüştiye Mektebi 1884-1885 yılında 50.00 kuruş, kız rüştiyesi ise 1882-1883 yılında 20.000 kuruş masrafla açılmıştır⁸⁸.

Muallimlerin izne ayrılmak için görev yerinde bir yılı doldurma şartı bulunduğu için, 1872 yılında görev süresi dolmayan Gelibolu Rüştiye Mektebi Muallimi Hüseyin Efendi'nin sınavlardan sonra tatil süresince İstanbul'a gitme isteğinin Maarif Nezareti tarafından kabul edilmediği arşiv kayıtlarına yansımıştır⁸⁹.

Rüştiyelerde her hafta hatm-i şerif okunur, ayrıca sınavlardan sonra vali ve mutasarrıfların katılımıyla hediyeler dağıtılır ve ziyafet verilirdi⁹⁰.

Gelibolu İnas Rüştiye Mektebi muallim maaşları ödenemediği için 1897-1898 yılında eğitim-öğretim faaliyetleri durdurulmuştur. 1906 yılında Çanakkale İnas Rüştiye Mektebi Muallimesi Hatice İhsan Hanım'ın 500 kuruş maaşla vekaleten atanmasıyla okul tekrar hizmete girmiştir⁹¹.

İdadi Mektepleri

Tıpkı rüştiyeler gibi 1869 Marrif-i Umumiye Nizamnamesi kapsamında, günümüz lise seviyesinde olan idadi mektepleri kurulmuştur. Bu kapsamdaki ilk Gelibolu İdadisi 1887 yılında

⁸⁸ SNMU, 1316, s. 798-802; SNMU, 1317, s. 891-896; SNMU, 1318, s. 990-996; SNMU, 1319, s. 325-331; SNMU, 1321, s. 298-302.

⁸⁹ BOA, MF. MKT. 1-156.

⁹⁰ BOA, MF. MKB. 24-100.

⁹¹ BOA, MF. MKT. 948-68.

açılmıştır (Kodaman, 1991, s. 126). Resmi kayıtlar ise okulun 150.000 kuruş masrafla 1886 yılında açıldığı şeklindedir⁹².

Eğitim süresi beş yıl olan Gelibolu İdadisi'nde; Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, Ulum-u Diniye, Hesap, Hendese, İlm-ı Eşya, Hikmet-ı Tabiye, Tarih-ı Tabii, Hıfzısıhha, Coğrafya, Tarih, Arabi, Fransızca, Türkçe, Malumat-ı Medeniye, Ahlak, Malumat-ı İktisadiye, Malumat-ı Kanuniye, Ziraat, Usul-ü Defteri, Evrak ve Muhaberat-ı Ticari, Arapça ve Hat dersleri okutulmaktadır (Ergün, 1996, s. 220). 1306 Maarif Nezareti Salnamesi'nde yer alan Gelibolu Mekteb-i İdadisi'nin 1887-1888 kadrosu ise şöyledir⁹³: Müdürü Yunus Nuri Efendi; Resim Muallimi (Öğretmeni) Binbaşı Hüsnü Efendi; Ulum-u Diniye (Din Bilgisi) Öğretmeni İbrahim Efendi; Türkçe ve Arapça Öğretmeni Mehmet Fehmi Efendi; Farsça, Hesap (Matematik) ve Usul-ü Defteri (Muhasebe) Öğretmeni Ahmet Rasim Efendi; Fransızca, Tarih, Cebir (Matematik) ve Malumat-ı Nafia (Faydalı Bilgiler) Öğretmeni Ali Münip Efendi; Hüsn-i Hat Öğretmeni Nazif Efendi; Coğrafya, Usul-u Kitabet (Yazı Bilgisi), Hendese (Geometri) Öğretmeni ise Okul Müdürü Yunus Nuri Efendi'dir. Ayrıca okulda düzeni sağlayıp öğrencilerle ilgilenen Mubassır görevini ise Ahmet Efendi üstlenmiştir. Okulda hademe (bevvab) olarak ise iki kişi çalışmaktadır. Okulda 87 Müslim, 5 gayrimüslüm olmak üzere, toplam 92 öğrenci mevcuttur.

Hazırlanan keşifname⁹⁴ ışığında okulda, 1893 ve 1895 yıllarında depo ve yemekhanenin eksiklerini tamamlamak amacıyla iki kez tadilat yapılmıştır⁹⁵.

1903 Maarif Salnamesi'ne göreyse Gelibolu Mekteb-i İdadisi'ndeki öğrenci sayısı 100 olmuştur (Çanakkale Valiliği, 1998, s. 15). Yine aynı salnamede Gelibolu Dağı Mehmet Efendi Medresesi'nin öğrenci sayısı da 10 olarak geçmektedir. 1910-1911'e gelindiğinde ise Gelibolu İdadisi'nin mevcudu 108 olmuştur (Azkın Acar, 2012, s. 139).

⁹² SNMU, 1316, s. 804.

⁹³ SNMU, 1316, s. 783.

⁹⁴ Osmanlı Devleti'nde eğitime ait binaların yapım ve onarım masraflarını belirlemek için görevliler tarafından hazırlanan masraf keşif belgesine keşifname denir.

⁹⁵ BOA, MF. MKT. 152-79.

Gelibolu Mevlevihanesi

Gelibolu Mevlevihanesi'nin varlığından ilk söz eden kişi Evliya Çelebi'dir. İlk şeyhinin lakabı olan Ağazade Dergâhı adıyla da anılan Gelibolu Mevlevihanesi'nden Seyehatname'de bahseden Evliya Çelebi, Gelibolu'da birçok tekke olduğundan, ancak en gösterişlisinin ise Celalettin Rumi Asitane Tekkesi'nin olduğundan söz etmektedir.

Hamzakoy mevkiinde 17. yüzyılda kurulmuş olan mevlevihanede; çile çıkarılan, derviş yetiştirilen “*asitane*” adındaki 13 Mevlevi Dergâhı arasında en geniş araziye sahip ve en büyük semahaneye sahip olanıdır (Erişen Yazıcı, 2009, s. 13). Sultan III. Mustafa Dönemi'nde hazırlanan keşif raporuna göre semahanede; bir kadın mahfeli, divanhane, ocaklı köşk, sofalı iki oda, kütüphane ve divanhane bulunmaktadır⁹⁶. Ayrıca Münevver Ayaşlı'nın “*Pertev Bey*⁹⁷” adlı romanı da Gelibolu Mevlevihanesi'ni anlatan önemli bir roman olarak kayıtlara geçmiştir.

33.000 metrekarelik bir alan üzerine kurulan Gelibolu Mevlevihanesi'nden bugüne kalanlar ise semahane ve türbe binası ile iki taç kapı, bir de taş binadır (Erişen Yazıcı, 2009, s. 17). Türbe bölümünde Yeniçeri Hasan Ağa'nın oğlu olan, mevlevihanenin ilk şeyhi Gelibolu doğumlu Ağazade Mehmed Dede'nin mezarı bulunmaktadır. Duvarında 7,74 metre yüksekliğinde bir mihrap ve dışarıdan çift kollu iki beyzi merdivenle çıkılan, asma mahvilli semahane, en büyük semahane olma özelliğini korumaktadır.

Ağazade Mehmed Dede'nin ölümü sonrasında Gelibolu Mevlevihanesi Şeyhliği'ne sırasıyla; Sabir Mehmed Parsa, Siyahi Mustafa Dede, Kalender Mahmud Dede, Abdülkadir Dede Efendi, Rahmetullah Dede Efendi, Mehmed Dede Efendi bin Rahmetullah Dede, Abdülkerim Dede Efendi, Bosnevi Mehmed Dede Efendi, Şeyh Süleyman Efendi, Mustafa Dede Efendi bin Bosnevi Mehmed, Hüseyin Bedreddin Dede bin Mustafa Dede, Ali İzzet Dede Efendi bin Mustafa Dede, Hüseyin Azmi Dede bin Ali İzzet Dede, Ali Efendi bin

⁹⁶ BOA, MAD, nr. 3160, s. 618-619.

⁹⁷ Roman hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Ayaşlı, M. (2004). *Pertev Bey, Üç Kızı, İki Kızı, Torunları*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Hüseyin Azmi Dede, Mehmed Hüsameddin Dede Efendi bin Ali İzzet Dede, Mustafa Daniş Dede Efendi bin Hüsameddin Dede ve son olarak ise Mehmed Burhaneddin Dede getirilmiştir (Erişen Yazıcı, 2009, s. 38). Son şeyh Burhaneddin Dede, milli mücadeleye karşı tutum sergilemekle birlikte; silah çekmek, adam dövme, halkı ticaret ve sanattan men etmek gibi uygunsuz davranışlarıyla da kayıtlara geçmiştir⁹⁸. Burhaneddin Dede'nin şeyhliği sırasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mevlevihane binası cephan binası olarak kullanılmıştır. 1925 yılına gelindiğinde ise tekke ve zaviyelerin kapatılması nedeniyle Burhaneddin Dede'nin görevi sona ermiş, Mevlevihane ise Milli Savunma Bakanlığı'na devredilmiştir (Erişen Yazıcı, 2009, s. 71). Cumhuriyetin ilk yıllarında askeri alan olarak kalan Mevlevihane, İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde ise gözetleme kulesi, cephanelik ve inşaat malzemesi deposu olarak kullanılmıştır.

10 Eylül 1957 tarih ve 7044 sayılı Kanun gereğince Mevlevihane 1982'de Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Erişen Yazıcı, 2009, s. 87). Bu tarihten itibaren başlatılan yenileme çalışmaları 2005 yılında tamamlanmış ve Gelibolu Mevlevihanesi tekrar ziyarete açılmıştır.

Açılış yılı olarak anılan 1621 yılından, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar ilim ve irfan yuvası olan Gelibolu Mevlevihanesi; Neşati Dede, Ahmed Celaledin Dede, Ali Ziya Dede, Neyzen Aziz Dede, Ahmed Çerkes Dede ve Mehmed Dede gibi önemli şair, hattat ve neyzen vb. sanatkarlar yetiştirmiştir (Erişen Yazıcı, 2009, s. 126). Osmanlı Devleti Dönemi'nin önemli kültür merkezlerinden olarak gösterebileceğimiz Gelibolu Mevlevihanesi günümüzde ziyarete açık olmakla birlikte, bazı günlerde ise sema gösterileri yapılmaktadır. Özellikle Mevlana'nın ölümünün anıldığı Şeb-i Arus etkinlikleri dikkat çekmektedir.

---

⁹⁸ BOA, DH. MKT. 1718/98 nolu, h. 1307 tarihli belge.

Gayrimüslim Eğitim Kurumları

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar gayrimüslimler sadece sıbyan mektebi seviyesinde geleneksel okullar açabilmekteydi. Ancak nizamnamenin 129. maddesiyle birlikte cemaat ve şahıslara okul açabilme yetkisi verilmesiyle 1870'ten itibaren iptidai ve rüştiye mektebi sayısında artış yaşandı.

Gayrimüslim nüfusunda yoğun olduğu Gelibolu'da Rumlara ait sekiz erkek, dört kız olmak üzere toplam 12 mektep saptanmıştır⁹⁹. Bu mekteplerde 831 erkek, 447 kız öğrenci eğitim görmektedir.

1900 yılına ait Maarif Salnamesi kayıtlarına göre Gelibolu'da 1868 yılında açılmış, iptidai ve rüştiye seviyesinde eğitim veren 39 öğrencili Ermeni Surp Orhanyan Mektebi de bulunmaktadır (Uygun, 2009, s. 62). 1903 yılına ait Maarif Salnamesi'nde ise Gelibolu Ermeni Surp Hamparsumyan Mektebi ve Ermeni Surp Lusavorsyan Mektebi'nden söz edilmektedir (Çanakkale Valiliği, 1998, s. 18). Bu yıl Gelibolu Sancağı'nda Ermeni cemaatine mensup 70 erkek, 40 kız olmak üzere 110 rüştiye öğrencisi mevcuttur¹⁰⁰. Ayrıca yine 1903 yılında Aya Nikola Rum İnas Mektebi'nin çökmek üzere olan binasının yenilenmesi gerektiği de kayıtlara geçmiştir¹⁰¹. Ali Cevad'ın tespitlerine göreyse Gelibolu'da 1913 yılında, bir idadi-i mülki, üç ibtidai, iki Rum, bir Ermeni, bir de Yahudi mektebi bulunmaktadır (Ali Cevad, 1895, s. 676).

Arşiv kayıtlarında gayrimüslim okullarıyla ilgili ilginç kayıtlar da göze çarpmaktadır. Mesela 1908 yılında Gelibolu Rum Mektebi Lisan-ı Osmani Muallimi İbrahim Hakkı Efendi'nin okula devamsızlığı nedeniyle yerine 100 kuruş maaşla Osman Asım Efendi atanmış olduğu¹⁰²; ayrıca Maydos Kasabası Rum Mektebi muallimi olarak Gelibolu Episkoposluğu'nun atadığı Atnas Papa

⁹⁹ *Salname-i Vilayet-i Edirne, 1300 (1884)*, s. 184.

¹⁰⁰ *SNMU*, 1321, s. 295.

¹⁰¹ *BOA*, İ. AZN. 50-1321 Ra-10.

¹⁰² *BOA*, MF. MKT. 1042-27.; *BOA*, MF. MKT. 1027-27.

Dimitri'nin Yunan tebaasından olması nedeniyle muallimlik yapamacağı¹⁰³ resmi kayıtlara geçmiştir.

Modern Eğitim Kurumları

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden sonra eğitim geriye gitmiş; var olan Mekteb-i İdadi kapatılmış, sayısı üç olan İptidai Mektebi ise bire inmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim-öğretim birleştirilmiş, medrese, tekke ve sıbyan mektepleri kapatılmış, memleketin dört bir yanında eğitim yatırımları devlet eliyle başlatılmıştır.

Gelibolu'ya baktığımızda, okul sayısı mevcut ihtiyacı karşılamadığı gibi, mevcut okulların durumu da pek vahimdir. Öğretmenlerin görevinin hakkını tam anlamıyla vermemesinin yanında, yoksul halkın çocuklarını düzenli şekilde okula göndermesini beklemek de pek güçtü. Köylü okuma yazmaya ilgili olsa da, teftiş yetersizliği ve öğretmen ilgisizliği bu durumu daha da zorlu hale getiriyordu. Bunların üstesinden gelebilmek için Cumhuriyet'in ilanında bir olan Gelibolu'daki ilkokul sayısı, 1930 yılına kadar altıya çıkarılmıştır.

Vilayetin ilk açılan ilkokulu 1923 yılında eğitim-öğretime başlayan Cumhuriyet İlkokulu'dur. 1924 yılında ise bir kilise binasında Yeniköy İlkokulu, yine aynı yıl Sütlüce Şehit Mustafa Mercan İlkokulu açılmıştır (Çanakkale Valiliği, 1998, ss. 70-71). Bu okullarda binaları yenilenmekle birlikte, günümüzde varlığını sürdürmektedir. Bunu 1926 yılında açılan Bayırköy İlkokulu takip etmektedir. Hatta 1927 yılında günümüzde Gazi Süleyman Paşa İlkokulu adıyla varlığını sürdüren anaokulu da açılmıştır (Uygun, 2008, s. 192). Aynı yıl birde günümüzde Namık Kemal Ortaokulu olarak varlığını sürdüren Tomris Hatun İlkokulu açılmıştır. Hatta 3 Eylül 1928'de Ertuğrul Yatı ile Gelibolu'ya gelen Mustafa Kemal Atatürk, bu okulun bahçesinde halka yeni harfleri tanıtmıştır.

1925 yılı verilerine göre ilçelere baktığımızda, Şarköy'de üç okul; Eceabat'ta birer derslikli, ilkokul seviyesinde eğitim veren altı adet köy okulu vardır. Enez merkezde bir erkek

¹⁰³ BOA, MF. MKT. 439-38; BOA, MF. MKT. 439-37.

ilkokul bulunmakla birlikte, her köyde bir köy okulu vardır. İpsala merkezde altı derslikli ilkokul ile diğer üç köyde ise birer öğretmenleri bulunan üç okul bulunmaktadır. Keşan'da ise merkezde sekiz resmi ve her köyde özel birer öğretmenli ilkokullar mevcuttur. Ayrıca merkezde altışar derslikli bir erkek, bir kız numune okulu ile merkeze bağlı Burhanlı Köyü'nde bir öğretmeni bulunan okul vardır.

Gelibolu Vilayeti'nde 1925 yılında Musevilerin altı derslikli erkek ve kızlara ait, müdürleri Alyans-ı İsrailiyye Derneği tarafından atanan birer okulları vardır (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 24). Dernek, okula para yardımı da yapmaktaydı. Musevi okulunda Türkçe, İbranice ve Fransızca eğitim verilmektedir. Musevi okullarının haricinde birde Fransız Assonisit rahiplerinin açtığı erkek ve kızlara mahsus okul mevcuttur (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 25). Lakin, gayrimüslim nüfusun azalmasıyla bu okullara duyulan ilgi de giderek azalmıştır.

1925-1926 yılı devlet salnamelerine göre vilâyet dahilinde 48 resmi mektep ile bir Musevi husûsi mektep mevcuttur¹⁰⁴.

Gelenek ve Görenekler

Asırlar boyunca oluşmuş olan gelenek ve görenekler unutulmaya yüz tutmuş ve Yazıcızade Türbesi, Mevlevihane gibi yerlere yapılan ziyaretler bile yok denecek kadar azalmıştır. Dini ve kültürel geleneklerin son bulmasının yanı sıra, eskiden yaz aylarında yapılan pehlivan güreşi, at yarışı gibi sportif faaliyetler de ortadan kalkmıştır.

Kadınların geleneklere daha bağlı olması nedeniyle, düğün masraflarını azaltmaya yönelik olan Men'i İsrifat Kanunu fayda etmemiştir. Yaklaşık bir hafta devam eden düğünlerde kalabalık gruplara ayrı ayrı ziyafetler verilir. Evlenmelerde olduğu gibi genellikle 8-10 yaş arasında yapılan sünnet düğünleri de pek masraflıdır. Ayrıca Anadolu'da sıkça rastladığımız kız kaçırma geleneği, Gelibolu'da yok denecek kadar azdır.

Museviler ve Ermeniler'de evlilik sırasında kız tarafı erkek tarafına *drahoma* denilen bir ücret verir (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 15). Gayrimüslimlerde evlilikler tamamen gençlerin isteğine

¹⁰⁴ TCDS 1925-1926, Matbaa-i Amire, İstanbul 1927, s 780.

dayalı olmakla birlikte, Musevilerde kızın istekli olması halinde ilk adımı kız babasının atması sıkça rastlanılan bir durumdur. Ermenilerde ise erkek babası taliptir. Hem Museviler’de, hemde Ermeniler’de doğumlar, Türk ebeleri tarafından yaptırılırdı.

Batıl İnançlar

Bazı yanlış uygulamalar olsa da ölülelere saygı göstermek Türk toplumunun tartışılmaz bir davranışıdır. Ancak mezarlıkların etrafının duvarla çevrili olmayışı insanları burada hayvanlarını otlatma yanlına itmiştir. Ayrıca eski bir Yunan geleneği olan ölülelere korkutucu bir anlam yükleyip geceleri öcü olarak dolaştıkları safsatası malesef Gelibolu’da da yaygındır (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 17). Türbelere dua edip, dilek dilemek için sıkça gidilen Gelibolu’da buna karşın türbeler son derece bakımsızdır.

İslam dininin etkisiyle az da olsa; erkeğin kadını sevmesi ve varsa başka kadınlardan soğutmak, çocuk yapmak, eşin kıskanç olması, eşlerin boşanmasını sağlamak, eşin kötü huylarını değiştirmek, cin çarpmasından kurtulmak gibi masumane sebeplerle büyüye de başvurulmuştur (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 18). Cin ve peri batıl inancı da yine toplumda yerleşiktir. Cinin korkunç olduğu ve çarptığı, perinin ise neşeli ve eğlenceli olduğu sanılır. Ayrıca eski bir ateşgede inancı olduğu düşünülen “ateşe pislik atmak iyi değildir” anlayışı da yine Gelibolu’da yaygın bir davranıştır. Bunların haricinde; yola gidenin arkasından çabuk gelsin diye su dökmek, zengin olmak için tırnakların çarşamba günü kesilmesi, pazar günü kesildiğinde ise hediye gelmesi, salı ve çarşamba günlerinin uğursuz olduğu, ev temizliğinin pazartesi ve perşembe günleri yapılması, cuma namazından sonra ev süpürmenin günah olduğu, güvercin ve leylek öldürmenin iyi sayılmadığı, kuğu ötmesinin ise kötü haber getireceğine inanılması gibi batıl inaçlar toplumda hakimdir (Dr. Fahri Cemal, 1925, s. 19). Ayrıca kişi ayağının altına katran sürerse büyü tumaz inancı da yine toplumdaki önemli batıl inaçlardan biridir.

Bölüm VI: Cumhuriyet Aydını Celal Nuri (İleri) Bey

Hayatı

Celal Nuri (İleri) Bey, 15 Ağustos 1882 yılında Gelibolu'da doğmuştur¹⁰⁵. Babası II. Meşrutiyet Ayan Meclisi üyesi olan Giritli Mustafa Nuri Bey'dir. Annesi ise Güney Arnavutluklu mütercim Abidin Paşa'nın kızı Nefise Hanım'dır (Aksanyar, 1993, s. 24). Ailesinin iki taraftan da asil köklere dayanması, Celal Nuri (İleri) Bey'in gelişimine önemli katkı sağlamıştır.

Celal Nuri (İleri) Bey'in asıl adı, Muhammed Celaleddin olmasına karşın babasına olan bağlılığı nedeniyle 'Nuri' adını kullanmıştır (Dikici, 2011, s. 12). Celal Nuri (İleri) Bey'in çocukluğu, babasının resmi görevleri nedeniyle Gelibolu, Sakız ve Canik'te geçmiştir. İlköğrenimini taşra mektepleri ve özel hocalardan gören Celal Nuri (İleri) Bey, ortaöğrenimini Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nde tamamlamıştır (Kemal, 1913, s. 10). Daha sonra İstanbul Hukuk Mektebi'ne başlayan Celal Nuri (İleri) Bey, aynı zamanda Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Kelâmı'na devam etmiştir.

Celal Nuri (İleri) Bey çalışma hayatına avukat olarak başlamış, ancak sonradan başladığı gazeteciliği daha çok sevmiştir. 31 Mart Vak'asından sonra 1909'da Ebuzziya Tevfik Bey ile başladığı gazeteciliğe, hayatı boyunca devam etmiştir (Akgün, 1988, s. 346). Celal Nuri (İleri) Bey, Fransızca ve Türkçe yayınlanan birçok gazete ve dergide 2500'e yakın makale kaleme almıştır. Bu gazeteler; Le June Turc, Le Currier d'Orient, Ati-İleri, Vakıt, Anadolu'da Yenigün, Yılmaz ve Yeni Adam, dergileri ise İctihat, Hürriyet-i Fikrîye, Uhuvvet-i Fikrîye, Türk Yurdu, Resimli Kitap, Edebiyat-ı Umumiye, Yarın, Ceride-i Adliye ve Hayat Mecmuası gibi isimlerden oluşmaktadır (Der, 2008, s. 8).

Celal Nuri (İleri) Bey, gazetecilikte fikirlerinin altın çağını 1918-1924 yılları arasında çıkardığı Ati Gazetesi ile yaşamıştır. Ati Gazetesi'nde en çok işlediği konuların başında,

¹⁰⁵ TBMM Arşivi, TBMM Azayı Kiramına Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, Celal Nuri'ye ait 180 numaralı dosya.

Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'ne karşı kendi halkının haklarını koruyamadığı ve iktidardaki İttihad ve Terakki Hükümeti'nin memleketi felakete sürükleyen politikaları gelmektedir. Eleştirilerini hiçbir zaman sakınmayan Celal Nuri (İleri) Bey, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ileri gelenlerinden Ali Kemal Bey ile girdiği tartışma nedeniyle Roma'ya sürgüne gönderilmiştir (Çöllü, 2007, s. 23). Roma sürgününün ardından 24 Temmuz 1919'da İstanbul'a dönen Celal Nuri (İleri) Bey, Kasım 1919'da Gelibolu Sancağı Mebusu olarak seçilmiştir. Böylece 1919'da başlayan siyasi hayatı, 1935'e kadar devam etmiştir.

İstanbul'un işgali sırasında işgalciler tarafından Malta'ya sürgün edilen aydınlar arasında olan Celal Nuri (İleri) Bey, Kasım 1921'de İstanbul'a dönmüş ve Gelibolu Milletvekili olarak I. TBMM'ye girmiştir. Mecliste Kanun-i Esasi Encümeni Reisliği'ne seçilmiş ve daha sonra Kanun-i Esasi Mazbata Muharrirliği görevini üstlenmiş ve Kanun-ı Esasi'de değişiklikler yapıp saltanatın kaldırılması, hilafetin kaldırılması gibi kararların alındığı toplantılara katılarak Cumhuriyet'in ilan edilmesinde önemli rol oynamıştır (Uyanık, 1993, s. 244).

Lozan Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a dönen Rum ve Ermeniler'in ülkeye girişlerinde mebusların da etkili olduğunu İleri Gazetesi'nde haber yapması üzerine, gazete 30 Kasım 1924 tarihinde kapatılmıştır (Dikici, 2011, s. 15). Bunun üzerine Celal Nuri (İleri) Bey, 1928 yılından itibaren İkdam Gazetesi'ni yeniden çıkarmaya başlamıştır. 28 Kasım 1929 tarihinde okuyucu sıkıntısı yaşaması nedeniyle gazete kapanmıştır.

Gazeteciliğinin yanı sıra II. Meşrutiyet döneminden itibaren 30'un üzerinde kitap kaleme alan Celal Nuri (İleri) Bey, bu eserlerinin bazılarında; Helvacızade, Afife Fikret, Haydar Kemal, Tarık Celal, Mehmet Celal gibi isimler kullanmıştır (Dikici, 2011, s. 16). Celal Nuri (İleri) Bey'in çeşitli konularda kaleme bu aldığı eserlerinin isimleri; Ahir Zaman, Coğrafya-yı Tarih-i, Mülk-i Rum, Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler, Harpten Sonra Türkleri Yükseltelim, Hatem'ül Enbiya, Havaici Kanuniyyemiz, İlel-i Ahlakiyyemiz, İlk

Gramer, İştirak Etmediğimiz Hareket, İttihad-ı İslam, Kadınlarımız, Kara Tehlike, Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel, Kutup Musahebeleri, Mukadderat-ı Tarihiye, Müslümanlara Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet, Şimal Hatıraları, Taç Giyen Millet, Tarih-i İstikbal, Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye, Türk İnkılâbı şeklindedir.

1927 ve 1932 seçimlerinde bu kez Tekirdağ Milletvekili olarak yeniden meclise giren Celal Nuri (İleri) Bey, 21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu ile birlikte gazetesinin adı olan "İleri"yi kendisine soyadı olarak seçmiştir. Evli ve iki çocuk babası olan Celal Nuri İleri, 2 Kasım 1938 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Rumelihisarı'ndaki aile mezarlığına gömülmüştür (Çöllü, 2007, s. 24). Hayata 56 yaşında veda eden Celal Nuri İleri, bu çok da uzun olmayan ömrüne sayısız gazete, makale ve kitap sığdırmış, ayrıca 16 yıl boyunca milletvekili olarak aktif siyasetin içinde yer almıştır.

Fikir Dünyasını Etkileyen Düşünürler

Celal Nuri (İleri) Bey'in üst düzey Fransızca ve İngilizce'ye hâkimdir. Ayrıca, Avrupa, Amerika ve Rusya'nın çeşitli bölgelerinde bulunmuş olması, Batılı düşünürleri ve fikir akımlarını yakından tanınmasını sağlamıştır. Çocukluğundan itibaren okuduğu ilk yabancı yazar ise maceracı masallarıyla tanınan Jules Vernes olmuştur (Uyanık, 2003, s. 100). Daha çok felsefe ile ilgilenen; Ludwig Büchner, Charles Darwin, Gustave Le Bon, Friedrich Nietzsche, Herbert Spencer, Voltaire, J. J. Rousseau, Montesquie, Engelhardt, Emile Zola, Mareşal Moltke, J. Von Hammer, Edward Gibbon, Thomas Hobes, Gustave Flaubert, Niccolo Machiavelli ve Adam Smith gibi düşünürler, Celal Nuri (İleri) Bey'in fikir dünyasında önemli izler bırakmışlardır. Özellikle materyalizmle ilgili fikirleri nedeniyle Büchner ve evrim teorisiyle ilgili gelişmeler için Darwin'i yakından takip etmiştir. Sosyal psikoloji teorisi nedeniyle Le Bon da yine eserlerinde en çok faydalandığı isimlerden olmuştur (Doğan, 2006, s. 135). Ayrıca Batıcılığının yanı sıra gelenekçi bir yapıya da sahip olan Celal Nuri (İleri) Bey; İbn-i Haldun, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmed Cevdet Paşa, Mehmet Fuad Köprülü ve Abdullah Cevdet gibi isimlerden de etkilenmiştir (Uyanık, 2003, s. 102). Özellikle Abdullah

Cevdet Batıcı yönüyle Celal Nuri (İleri) Bey’de derin etki yaratmış, ancak buna rağmen Batıcı yönüne gelenekçi yapıyı da ekleyen Celal Nuri (İleri) Bey bu yönüyle Abdullah Cevdet’ten ayrılmıştır.

Osmanlı’da II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan ve dönemin aydınları tarafından benimsenip hatta devlet politikası haline dönüşen Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık şeklinde dört düşünce akımı bulunmaktadır. Osmanlı’nın çoğunlukla Türklerden oluştuğunu ve Müslüman olduğunu dile getiren Celal Nuri (İleri) Bey, bu sebeple Osmanlıcılık’tan kurtulması gerektiğini savunmuştur (İleri, 2002, s. 74). Ayrıca, Celal Nuri (İleri) Bey’in bu akımların tümünü eserlerinde işlemekle birlikte daha ziyade gelenekçiliği reddetmeyen bir Batıcı aydın olduğunu söylemek mümkündür. Lakin Celal Nuri (İleri) Bey’in Batıcılığı, geleneği reddetmemesi nedeniyle Abdullah Cevdet batıcılığından çok farklıdır (Dikici, 2011, s. 38). Çünkü Celal Nuri (İleri) Bey, milli bir temele dayanmayan düşünce akımlarının devletleri çöküşe götüreceğine inanarak, kapsamlı bir inkılap hareketi olmaması halinde Osmanlıcılık fikrinin devlete zarar vereceğini savunmaktadır.

Türkçülük akımı konusunda da benzer düşünceleri dile getiren Celal Nuri (İleri) Bey, devletin ihtişamlı dönemlerinde Türk ulusunu düşünmediğini, bir köşede unutulmuş halk yığını ile ulus devlet olunamayacağını aktarmış ve Türkçülük fikrinin devlet ideolojisine dönüştürmede geç kalındığını savunmuştur (İleri, 2002, s. 23). “Eğer her milletin bildiği ve takip ettiği milliyeti takip etseydik gelişmemiz durmazdı” diyen Celal Nuri (İleri) Bey, Türkçülük fikrinin önemini vurgulamıştır (İleri, 1918, ss. 665-666). Ayrıca Osmanlı’nın halifelik makamını elde etmesiyle dünya gücü haline geldiğini savunan Celal Nuri (İleri) Bey, devletin eski ihtişamına kavuşup, yeniden saygınlık kazanabilmesi için İslamcılık fikir akımını çok önemsemektedir. Bir diğer fikir akımı olan Batıcılık fikrini ilk olarak Abdullah Cevdet Bey’ten öğrenen Celal Nuri (İleri) Bey, bu fikre gelenekçi düşüncelerini katarak, kendi Batıcılık fikrini oluşturmuştur.

Celal Nuri (İleri) Bey eserlerinde Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatı konusunda kafa yormuş ve devletin eski günlerine dönebilmesi için düşüncelerini birçok makale ve eserinde dile getirmiştir. Devletin kurtuluşu için Batı'ya dönülmesi gerektiğini savunan Celal Nuri (İleri) Bey, Batı'daki teknolojik ve bilimsel gelişmelerin inkâr edilemez bir gerçek olduğunu vurgulamaktadır. Celal Nuri (İleri) Bey, “*Avrupa'nın gülü ve dikenini birlikte alınmalıdır*” düşüncesinde olan Abdullah Cevdet'in aksine (Abdullah Cevdet, 1913, s. 198), Osmanlı Devleti'nin İslam ve Türklük gibi iki mühim değere sahip olduğu üzerinde durarak, bu değerlerin korunarak Osmanlı'ya özgü bir Batılılaşma modeli oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Bunu yaparken de Batı'nın teknik ve yönteminin alınıp, kendi modelimizi oluşturmamız gerektiği konusuna vurgu yapmıştır.

Osmanlı'nın ayakta kalabilmesi ve eski günlerine dönebilmesi için bir devrime ihtiyacı olduğunu savunan Celal Nuri (İleri) Bey (1913) *Kutub Musahabeleri* adlı eserinde bu düşüncelerini şöyle haykirmiştir:

İsrafil terakkî surûnu eline almış, ölüleri değil, doğmamışları bile diriltlen gürültülü bir sadâ ile âlemi medeniyete, hayata davet ediyor, sen hâlâ kulaklarına pamuk tıkamakta inat mı edeceksin. Senin için mukadder olan, mukaddes vatanını çiğnetmek, terk etmek, hırpalatmak, kısmen ölmek, öldürülmek, sefil ve rezil olmak mıdır? Devlet-i Ebed-i Müddetsin! Sen de bir kere kanının küreyvâtındaki eski merdliği, eski mezâyâ ve seceyâyı, eski hatîrâtı karıştır ve uykudan uyan.

Osmanlı Batılılaşması'nda gelenekçilikten vazgeçilmemesini savunan Celal Nuri (İleri) Bey, ancak bu aşamada “*yaşam mı, yoksa gelenek mi?*” tartışmasına girmenin anlamsız olduğunu; “*yaşamak asıl olandır*” diyerek yorumlamıştır (Dikici, 2011, s. 43). Her fırsatta gelenekçilikten bahseden Celal Nuri (İleri) Bey, devletin ayakta kalması için Batı tekniğinin alınması gerektiğini, devlet yıkıldıktan sonra gelenekçiliğin bir işe yaramayacağını savunmuştur. Celal Nuri (İleri) Bey, Batılılaşma'da en önemli mesele olarak ise dil bilimi

çalışmaları ile Türkçe'nin Batılı diller gibi önem kazanması ve eğitim reformları ile nitelikli okur-yazar oranlarının artırılmasını belirtmiştir.

Osmanlı'nın Çöküşü Hakkında Düşünceleri

Gelenekçi bir yenilikçi olan Celal Nuri (İleri) Bey, Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerini, günümüz Türkçesi'ne Mahir Aydın tarafından "Uygarlık Çatışmasında Türkiye" adıyla aktarılan, "Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniyye ve Mukadderat-ı Tarihiyye" isimli eserinde analiz etmiştir (Dikici, 2011, s. 47). Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerini özellikle; azınlıklar, yönetim eksikliği, ekonomik sıkıntılar, din ve dış unsurlara bağlamıştır.

Tek uluslu toplumlarda, toplumsal birlik ve kaynaşmanın daha kolay olacağını savunan Celal Nuri (İleri) Bey, çok uluslu bir devlet olması nedeniyle Osmanlı'nın çöküşündeki en önemli nedenlerden biri olarak azınlıkların fazlalığı nedeniyle toplumsal bütünlüğün sağlanamamasını göstermiştir. Bu sebeple Celal Nuri (İleri) Bey, Osmanlı himayesindeki azınlıklar üzerinde Türkleştirme politikası uygulanması gerektiği kanısındadır (İleri, 2004, s. 49). Ancak bu politikanın uygulanmaması ve buna ek olarak Avrupalı devletlerin azınlıkları kışkırtması devleti çöküşe götüren önemli etkenlerden olmuştur.

Celal Nuri (İleri) Bey'e göre Osmanlı Devleti'nin önemli çöküş nedenlerinden birisi de yönetim ve kurumsallık konularındaki eksikliklerdir. Taşralarda yönetim mekanizmasının kurulamadığını savunan Celal Nuri (İleri) Bey, merkezi yönetimdekileri ise yeteneksiz olarak nitelendirmektedir (İleri, 2004, s. 59). Ekonomik bakımdan tutsak bir devletin ayakta kalamayacağını savunan Celal Nuri (İleri) Bey, Osmanlı'nın tüm devlet politikasını savaşçı özelliği üzerine kurmasının, savaşları kaybetmeye başlamasıyla devleti zora soktuğunu belirtmektedir. Böylece, savaşmaktan başka bir uğraşı olmayan toplum gelirsiz kalmış, ticaretin de tamamen azınlıkların elinde olması nedeniyle devlet dış borçlanmaya gitmiş ve sonuç olarak Avrupalı devletlerin iç işlerine karışma fırsatı bulmalarına neden olmuştur (İleri, 2004, s. 65). Avrupalı devletler, Osmanlı'nın iç işlerine karışma fırsatı buldukça da azınlıkları kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin çöküşüne neden olan iç nedenlerin yanı sıra, dünyadaki gelişmeleri takip etmemesi nedeniyle dışa bağlı nedenler de önemli yer etmektedir (Uyanık, 2004, s. 166). Celal Nuri (İleri) Bey, devletin düşüşe geçişini İstanbul'un fethine kadar götürüp; Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'un fethiyle gerçekleştiremediği Rönesans ve Reform hareketlerinin daha sonraki süreçlerde Batı'da gerçekleştirilmesi ve bu durumun Batı'da aydınlanmaya neden olması, ilerleyen zamanda Osmanlı'nın gerilemesine de etkili olmuştur. Bu nedendir ki Osmanlı Devleti'nin çöküşü, Batı'daki gelişmelerden uzak kalmasıyla da açıklanabilir.

Türk İnkılâbı Hakkında Fikirleri

Celal Nuri (İleri) Bey, Osmanlı Devleti gibi köklü bir devletin yıkılış sürecinin ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin canlı şahididir. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin eski günlerine dönebilmesi için çözüm önerileri sunan Celal Nuri (İleri) Bey, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte benzer hatalara düşülmemesi için, inkılap çalışmalarıyla ilgili fikirlerini de T.C.'nin ilk İnkılap Tarihi kitabı (Uyanık, 2004, s. 692) olarak ifade edebileceğimiz *Türk İnkılabı* adlı eserinde kaleme almıştır. Adaletsiz bir devletin uzun ömürlü olamayacağı fikrini savunan Celal Nuri (İleri) Bey, bu sebeple ilk olarak adaletin icra edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Tıpkı Atatürk milliyetçiliğinde olduğu gibi Celal Nuri (İleri) Bey de, azınlıklar haricinde Türkiye topraklarında yaşayan her topluluğu bir üst kimlik olarak Türk vatandaşı şeklinde ifade etmektedir. İnkılap kelimesinin geçmişi reddetmek anlamına geldiğine inanan Celal Nuri (İleri) Bey, bu sebeple yenilikleri yaparken gelenekçiliğinde terk edilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Hatta geçmişi tamamen yıkmamak için, devrim yerine evrim terimini kullanmış; yani eskiyi yıkıp yeniyi getirmek yerine, eskinin yanına yenilerini üretmek taraftarı olmuştur. Osmanlı'nın bir türlü yenileşmeyi sağlayamadığına inanan Celal Nuri (İleri) Bey, bu sebeple Türk inkılabını "*Türk milletinin Osmanlılıktan soyunuşu*" şeklinde tanımlamaktadır (Dikici, 2011, s. 62). İnkılabın gerçekleşmesinde ise halkın;

değişimin gerekliliğine, ulus devlet fikrine ve önderine inanması gibi üç önemli faktörün etkili olduğunu savunmaktadır.

Celal Nuri (İleri) Bey tıpkı Osmanlı yenileşmesinde savunduğu gibi Türk inkılabının da bize özgü olmasına gerek olmadığını ve Batı'nın tekniğinin alınmasının yeterli olacağını savunmaktadır (İleri, 2002, s. 78). Osmanlı'nın Batılılaşma'yı sağlasa bile saltanat rejiminin artık dünyada önemini yitirmiş olması nedeniyle sadece bir süre daha ayakta kalabileceğine inanan Celal Nuri (İleri) Bey, ideal yönetim şekli olarak cumhuriyeti işaret etmiştir. Ancak yine de Müslüman ve Asya kökenli bir milletin Batılılaşma hareketinin çok da kolay olmayacağını belirtmiştir (İleri, 2002, s. 117). Ayrıca tüm zorluklara rağmen inkılabın önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün hiçbir ideolojinin peşine düşmeyerek, sadece milletin menfaatini düşünmesi nedeniyle Türk inkılabında kısa sürede önemli başarılar elde edildiğini savunmaktadır. Tüm bunlarla beraber yeni devlette halledilmesi gereken en önemli ve ilk meselenin ise ekonomi olduğu kanısındadır. Bu nedenle ekonomi eğitimleri verilerek tüm yurttaşların kadın-erkek ayrımı olmaksızın çalışması gerektiğini savunur (İleri, 2004, s. 144).

Türk inkılabında öncelikle ekonomi reformları ile maddi sıkıntıların giderilmesi gerektiğine inanan Celal Nuri (İleri) Bey, bunun ardından ise Batı tekniğinin uyarlanabilmesi için eğitim sorununun çözüme kavuşması gerektiğine inanır.

Eğitime fazlasıyla önem veren Celal Nuri (İleri) Bey, Türk toplumu için gerekli olan öncelikli eğitimin dil ve edebiyat alanında olduğunu düşünmektedir (Meriç, 1984, s. 58). Çünkü Celal Nuri (İleri) Bey, eğitimin aracı olarak dili görmektedir. Devletin ilerlemesi için eğitimin önemini bir örnekle açıklayan Celal Nuri (İleri) Bey, Almanya'nın çöküşten kurtulmasını okulların kalitesine bağlamıştır (İleri, 2004, s. 97). Eğitim ve dil reformunun önemine vurgu yapan Celal Nuri (İleri) Bey, bu alanlarda tam anlamıyla başarı sağlanabilmesi için ise harf devriminin de gerekliliğini savunmuştur. Osmanlı alfabesinin yetersizliğini savunan Celal Nuri (İleri) Bey, modern dünyaya uyum sağlamak için Latin

harflerinin son derece önemli olduğunu belirtmiştir (İleri, h. 1331, ss. 182-183). Çünkü ona göre toplumsal bütünlüğü sağlamada en önemli araçlardan biri de ortak kültür oluşturulmasını sağlayan harflerdir.

Eğitime Dair Fikirleri

Celal Nuri (İleri) Bey, her zaman eğitimi devletin ilerlemesindeki öncelikli bir mesele olarak ele almıştır. İşgal ve savaş yıllarında dahi makalelerinde eğitimin durumunu, sorunlarını konu edinmiş, çözüm önerileri aramıştır. Celal Nuri (İleri) Bey'e bu bağlamda baktığımızda eğitimle ilgili yapılması gerekenleri; halkın eğitilmesi, eğitim sisteminin düzenlenmesi, toplumdaki yozlaşmanın giderilmesi, Türk dilinin geliştirilmesi ve harf devriminin gerçekleşmesi olarak analiz etmiştir.

Celal Nuri (İleri) Bey, memleketin her alanda yenilenmesi ve yeniliklere açık olması gerektiğini savururken, bunun yalnızca eğitimle gerçekleşeceğine inanmaktadır. Türk toplumunun neden okumadığı konusu üzerinde duran Celal Nuri (İleri) Bey, matbaanın Osmanlı'ya geç gelmesi, istibdat döneminin uzun sürmesi, nakil araçlarının yokluğu, sosyal hayat geleneğinin yeni başlaması, kadınların topluma yeni yeni katılması, yazarların görevlerinin hakkını vermemeleri gibi sorunsal meseleleri ortaya koymuştur (Kesgin, 2013, s. 175).

Celal Nuri (İleri) Bey, eğitimi hem yaygın hem de örgün eğitim olarak ele almış ve okul eğitimi dışında yetişkin halkın da eğitilmesi meselesini gündeme taşımıştır. Çünkü o, toplumun ilerlemesi için halkında en azından kendi ailesini yönetecek kadar olsa da; iktisat, ekonomi, sosyoloji, psikoloji, edebiyat ve diğer birçok bilim dalına hâkim olması gerektiği inancındadır. Ayrıca, cehalet ortadan kalkmadan hiçbir devlete üstünlük sağlanamayacağını düşünmektedir (Dikici, 2011, s. 59). Bu sebeptendir ki cehaletin ortadan kalkması için her yaştan vatandaşlar eğitilmelidir.

Celal Nuri (İleri) Bey'e göre eğitim programı hazırlanırken öncelikle, toplumun ihtiyaçları ve genel hedefleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple eğitim programı hazırlanırken şu sorular göz ardı edilmemelidir:

Acaba toplumun eğitim konusundaki ihtiyaçları nelerdir? Hangi kavim ve milletten eğitim yardımı isteyeceğiz? Cermenlerden mi, İngiliz Saksonlardan mı, Latinlerden mi yoksa bunların hepsinden mi? Bu milletlerden nasıl istifade edilir? Cermen, İngiliz, Fransız irfanını kabul için bu kadar inceleme yeterli midir? Latin irfanını derhal bırakmak memlekette bir boşluk oluşturmaz mı? Latin usulünü ortadan kaldırıp yerine başka usuller koymak belli bir süreci gerektirdiğinden bir eğitim boşluğu oluşturmaz mı? Acaba Cermenlerden Fransızlardan aldığımız gibi değerli profesörler, muallimler alabilecek miyiz? Alman ulum ve fûnûnu, edebiyatı, musikisi ve sanayisinden istifade etmenin şekil ve yöntemleri oluşmuş mudur? (İleri, 19 Eylül 1918, s. 4)

Celal Nuri (İleri) Bey'in bu soruları gerçek anlamda bir eğitim reformu yapılabilmesi açısından çok mühimdir. Zira bir ülkeden bir sistemi alırken kültürümüze uyup uymayacağı, körü körüne tamamını değilde faydalı kısımlarını almanın gerekli olduğu düşünülmelidir.

Maarif Nezareti'nin yetersiz olduğunu düşünen Celal Nuri (İleri) Bey, Avrupa'dan uzman ve profesörler getirip, modern metotlarla, gelenekçi yapımıza uygun bir eğitim bakanlığı ve eğitim sistemi kurulması gerektiği inancındadır. Aksi takdirde ülkedeki eğitim sorununun giderilemeyeceği kanısındadır. Bu kanısına temel kanıt olarak ise son yıllarda ülkede iyi eğitim almış kişilerin tamamının, eğitimlerini yurtdışında tamamladıklarını göstermektedir (İleri, h. 1331, s. 195). Ülkemizde bunu sağlayabilmek için, her binanın okul, her okuma yazma bilen de öğretmen olamayacağını aktaran Celal Nuri (İleri) Bey, eğitimde kaliteyi arttırmanın şart olduğuna inanmaktadır.

Ülkenin kalkınması için Batılılaşma'nın, Batılılaşma için toplumsal dönüşümün ve toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi için de eğitimin şart olduğunu vurgulamıştır. Ancak eğitimde başarıya ulaşmak için, öncelikle bir hedef belirlenmesi gerektiği inancındadır.

Dil ve edebiyatı geliştirme çabalarını eğitimde başarı için birinci basamağa alan Celal Nuri (İleri) Bey, Latin harflerine bir an önce geçilmesini, hatta İngilizce gibi güçlü ikinci bir dil mutlaka olması gerektiğini aktarmaktadır (Kesgin, 2013, s. 180). Zira dünyayı takip etmeden hiçbir alanda başarıya ulaşmak mümkün değildir. Almanya'nın eğitim ve okullar sayesinde çöküşten kurtulduğunu vurgulayan Celal Nuri (İleri) Bey (İleri, 2004, s. 97), böylece devletlerin varoluşu ve çağdaşlık seviyesinde eğitimin önemini ortaya koymuştur.

Türk Kadınına Bakışı

Celal Nuri (İleri) Bey, kadınların toplumda sahip olması gereken role daha Osmanlı Devleti döneminde vurgu yapmıştır. *Afife Fikret* takma adıyla *Atı Gazetesi*'nde "*Hanım Efendinin Musahabesi*" başlıklı 14 bölümlük yazı dizisiyle kadınları bilinçlendirmeyi hedeflemiştir (Uyanık, 1993b, s. 142). Celal Nuri (İleri) Bey, inkılap çalışmaları sırasında ise kadınlarla ilgili yapılması gerekenleri "*Kadınlarımız*" adlı eserinde açıklamış, her bireye aile ortamında ilk eğitimi veren kişi olan kadınlarımızın iyi bir eğitim almaları gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Celal Nuri (İleri) Bey'e göre, kadınlara verilecek değer, bir milletin gelişim düzeyine doğrudan etki edecek kadar öneme sahiptir.

Kadınlara gereken önemin verilmediğini düşünen Celal Nuri (İleri) Bey, bunun ne İslam'a ne de Türk töresine uygun bir davranış olamayacağını belirtmektedir (Duymaz, 2011, s. 70). Bu düşünceleri sebebiyle yine Celal Nuri (İleri) Bey'in gelenekçi yönünü bir kez daha görmüş olmaktadır. Kadın olmadan toplumun ilerlemesini mümkün görmeyen Celal Nuri (İleri) Bey, Osmanlı'daki birçok sıkıntının kadının aşağılanması ve bir eşya gibi görülmesinden kaynaklandığını düşünür (İleri, h. 1331, ss. 14-15). Ayrıca tek taraflı boşanmanın da kaldırılması gerektiğine inanır.

Kadın-erkek eşitliği konusunda Doğu toplumlarında da benzer sıkıntılar olduğuna dikkat çekmekle birlikte, Avrupa ve Amerika'da durumun farklı olduğunu gözlemlemiştir. Bir ulusun uygarlaşması için kadınında toplumda eşit pay sahibi olması gerektiğini düşünmekle birlikte, bunun sağlandığında annenin çocuğuna vereceği eğitimlerle toplumun da daha kısa sürede ilerleme kat edeceğine inanmaktadır. Ayrıca Celal Nuri (İleri) Bey, kadınlar konusunda Batı'daki uygulamaları aynen almak yerine, kadının eğitim düzeyinin artırılması ve ona toplumda eşit yer verilmesinin yeterli olacağına inanmaktadır.

Kadın meselesini çağdaşlaşmanın birinci basamağına koyan Celal Nuri (İleri) Bey; nasıl temel atmadan bina olmayacaksa, eğitilmiş bir anne olmadan da bilinçli çocuklar yetişmeyeceğini savunmaktadır (İleri, h. 1331, s. 13). Kadınsız toplumu dilsiz insana benzeten Celal Nuri (İleri) Bey (İleri, 2004, ss. 135-136), kadın emeği olmadan bir toplumun ilerleyemeyeceğini vurgulamaktadır.

Gelibolu Milletvekilliği Dönemi ve TBMM Çalışmaları

Gelibolu doğumlu olan Celal Nuri (İleri) Bey, gazete ve dergilerde kaleme aldığı makaleleriyle sürekli siyasetin içinde olmuştur. Hatta daha siyasi hayatı tam olarak başlamadan, yazıları nedeniyle dört ay Roma'ya ve yirmi ay da Malta'ya sürgüne gönderilmiştir (Şimşir, 1985, s. 180). Nihayet 9 Aralık 1919'da yapılan seçimlerde ise Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Gelibolu Mebusu olarak seçilmiş ve siyasi hayatı resmen başlamıştır.

Türk düşünce tarihine en çok eser kazandıran aydınlardan olan Celal Nuri (İleri) Bey, Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşen inkılapların birçoğunun ne denli önemli olduğunu Osmanlı'nın çöküş yıllarından itibaren dile getiren isimlerden olmuştur. Ayrıca İttihatçılar'ın da devletin kurtuluşu için kalıcı çözüm önerileri üretmediğini düşünen Celal Nuri (İleri) Bey, Milli Mücadele Dönemi boyunca Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'yı gazete ve dergilerinde sürekli desteklemiştir (Aksanyar, 1993, ss. 23-45). 27 Mart 1920'de Malta'ya sürgüne gönderilen aydınlar arasında olan Celal Nuri (İleri) Bey, meclisin yoğun çabaları sonucu esir

alınan İtilaf Devletleri subaylarıyla mübadele edilmiş ve 1 Kasım 1921'de İnebolu'ya dönmüştür.

26 Kasım 1921 tarihli meclis toplantısında Birinci Başkan Vekili Hasan Fehmi Bey, Gelibolu Mebusu Celal Nuri (İleri) Bey'i alkışlarla kürsüye davet etmiş ve kürsüye gelen Celal Nuri (İleri) Bey:

Rüfeka-yı Kiram Hazeratı!

Bizi akıbeti ne olacağı belli olmayan mahuf bir musibetten kurtardığınızdan dolayı gerek kendi namıma ve gerek refikim Numan Bey namına arz-ı şükran eylerim.

Biz Malta'da kaldık fakat bu esnada tabii birçok mezahim çektik, bunun neticesinde bir mucize-i milliyeye müsadif olduğumuzdan dolayı kendimizi bahtiyar addederiz. Millet saltanatını iktisab etmiş, bugün en hür ve en medeni memleketlere reşkaver olacak bir surette kendisini idare ediyor, bundan dolayı ne derece minnet ve mahmadet duyduğumuzu tasvir edemem.

Buraya geldik; vazifemize devam edeceğiz. Ve hususiyle bendenize terettüb eden bir vazife vardır ki, o da Trakya Mebusu olmak itibariyle Osmanlılar'ın yani Türkler'in ilk defa çıktıkları Avrupa topraklarının müdafaası lazım gelir. Zira Gelibolu Mebusu'yum. Buranında yakında tahlisini inşallah bu mecliste istipşar ederiz ve burada hiçbir tesir ve teessüre tabi olmayarak milletin dilhahı veçhile arzı hizmet edeceğimi vaad ederim.

Fikrim vakıa pek cezridir. Pek derin fikirlerim vardır. Şu kadar ki; fikirlerin şu dakikadaki gavail izale edilmeden tatbiki ademü'l-imbân olduğunu bildiğim için inşallah gaye-i zaferin istihsalinden sonra o fikirleri tatbik edeceğim. Şimdilik beslediğim fikirlerin hiçbirisinin tatbiki mümkün değildir. Binaenaleyh zaferi bekleyelim. İnşallah, kütle-i vahide olmak üzere çalışırız, efendim.¹⁰⁶

¹⁰⁶ TBMMZC, C. XIV, Devre:1, İçtima: 2, 31 Teşrin-i Evvel 1337 tarihli Yüz İkinci İçtimadan 1 Kânunuevvel 1337 tarihli Yüz Yirminci İçtimaya Kadar, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 337-338.

Şeklinde konuşarak, meclis kürsüsünden Malta sürgünleri dönüşündeki duygu ve düşüncelerini ifade etmiştir.

Esir hayatının bitmesiyle meclis çalışmalarına katılan Celal Nuri (İleri) Bey; Anayasa, Dışişleri, İktisat ve İçtüzük Komisyonları'nda görev almış ve ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanmasında büyük katkıları olmuştur. Üçüncü Toplantı Yılı'nda İktisat Komisyonu Başkanlığı görevini yürütmüş, altısı gizli, toplam 14 konuşma yapmıştır. Ayrıca iki soru önergesi ve bir kanun önerisi vermiştir (Çoker, 1995, ss. 435-436).

Milli Mücadele taraftarı olduğunu hiç gizlemeyen Celal Nuri (İleri) Bey, meclis meselelerinin yanı sıra temsil ettiği bölgenin haklarını savunmayı da hiçbir zaman bırakmamıştır. Mesela, 4 Şubat 1922 tarihli toplantıda Atina Parlamentosu'ndan bazı kişilerin Trakya Türkleri hakkındaki tutumları nedeniyle, altında Celal Nuri (İleri) Bey'in de imzası bulunan, Edirne Milletvekili Şeref Bey ve arkadaşlarının protestosuna dair tahrir okunmuştur¹⁰⁷. 7 Şubat 1922'de gerçekleşen toplantı da ise, oturumu yöneten Birinci Başkan Vekili Musa Kazım Bey, Gelibolu Mebusu Celal Nuri (İleri) Bey'in Kanun-i Esasi Encümeni'ne Üçüncü Şube tarafından seçildiğini bildirmiştir¹⁰⁸.

Gelibolu Mebusu Celal Nuri (İleri) Bey'in yine Zabıt Cerideleri'nde geçen güzel bir anekdotunu aktarmak gerekirse, 18 Şubat 1922 tarihinde Bolulu Bakkal Hasan'ın kalan cezasının affı için mecliste yapılan görüşmede olayı örneklendirmek için söz hakkı alan Celal Nuri (İleri) Bey şunları söylemiştir:

Yine vicdaniyet meselesi mevzubahis oluyor. Bu meclis bir jüri vazifesini ifa edecek bir vaziyettedir. Yani Türkçesi 'Heyet-i Adül'dür ki, vicdan üzerine mahkeme edecektir. Biz burada kanunların fevkindeyiz. Kanun ise sıkı bir maddeden ibarettir. Biz bu meselede -hakikaten bir cürüm mevcut mudur, değil midir?- diye bakacağız.

Nitekim Avrupa'da mümasil birkaç vaka olmuştur. Talat Paşa merhumu katledenin

¹⁰⁷ TBMMZC, C. XVI, Devre:1, İçtima: 2, 7 Kanunsani 1338 tarihli Yüz Kır Birinci İçtimadan 16 Şubat 1338 tarihli Yüz Altmışınca İçtimaya Kadar, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 214-215.

¹⁰⁸ TBMMZC, C. XVI, s. 254.

mahkemesinde denmişti ki, bu adam Ermenilere zulmetmiştir. Binaenaleyh bu katilin bunu öldürmesinde bir hakkı vardır. Bu sebepten dolayı Almanya Mahkeme Heyeti adamı terbiye ettiler. Esad Toptani'nin katli meselesi de Paris'te vuku buldu. O adamın ismini unuttum, jüri o katli müdafasında dedi ki: "Esad Toptani çok mezalim ika etmiştir. Bu suretle bu katilin, bu adamı öldürmemek elinden gelmezdi. Binaenaleyh öldürdü."

Bendeniz şimdi bu Bakkal Hasan mevzusunu bilmiyorum. Fakat vicdanına pek ziyade itimat ettiğim Doktor Fuat Bey arkadaşım vakada bulunmuş. O zaman, o adamın, o cürmü işlemek elinden gelmezdi. Çünkü o zaman memleketi Rumlar işgal ediyor diye, Ermeniler nümayişte bulduklarından bu adam bu cürmü irtikab etmiştir. Hâlbuki bu adamın sevabıkında bir şey yok, demek fart-ı hamiyet-i vatanperverisi bu adama bu fiili işletmiş bulundu. Binaenaleyh buna cürüm denemez. Bunu terbiye etmek lazımdır. Eğer böyle yapmazsak, meclis vazifesini yapmamış olur. Burada vicdaniyetle hükmedeceğiz.¹⁰⁹

Bu konuşmanın üzerine yapılan oylamada meclis kararıyla Bakkal Hasan'ın affedilmesine karar verilmiştir.

Celal Nuri (İleri) Bey ile ilgili meclise yansıyan ilginç anekdotlardan biri de, Milli Mücadele'de haklılığımızı dünyaya duyurmamızda yardımcı olan Türk dostu Claude Farrere'e teşekkürname yazılması ve Pier Loti'nin Türkiye Paris Mümessilliği'nce hatrının sorulmasına dair sundukları takrirdir. Uzun süren tartışmaların ardından, Celal Nuri (İleri) Bey geniş bir açıklama ile haklılığını kabul ettirmiş ve yapılan oylamada, bu karar oy birliğiyle alınmıştır¹¹⁰.

Önemli kararların altına her zaman imzasını atan Celal Nuri (İleri) Bey, 16 Mart 1922'de TBMM, SSCB, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan Kars

¹⁰⁹ TBMMZC, C. XVII, Devre:1, İctima: 2, 18 Şubat 1338 tarihli Yüz Altmış Birinci İctimadan 28 Şubat 1338 tarihli Yüz Altmış Yedinci İctimaya Kadar, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 8.

¹¹⁰ TBMMZC, C. XVI, s. 96-97.

Anlaşması ile Ukrayna ile imzalanan Türkiye-Ukrayna Muhadenet Ahitnamesi oylamalarında da lehte oy kullanmış ve anlaşmalar kabul edilmiştir¹¹¹. Yine aynı gün Gizli Oturum'da Menteşe Mebusu Yunus Nadi Bey ile birlikte meclis adına Başkumandan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'ya sıhhat ve afiyet telgrafı çekilmesini teklif etmiş ve askere de moral olacağı düşüncesiyle bu tavrı oy birliğiyle kabul edilmiştir¹¹².

18 Mart 1922 tarihinde ise Celal Nuri (İleri) Bey farklı bir konuyla meclis gündemine gelmiştir. Müzmin bir rahatsızlığı bulunan Celal Nuri (İleri) Bey'in Almanya'ya tedaviye gitmek üzere üç ay izinli sayılmasına Başkanlık Divanı tarafından karar verilmiştir¹¹³.

Uzun süren tedavi sürecinin ardından 18 Ekim 1922 tarihindeki toplantıya katılabilen Celal Nuri (İleri) Bey, Rumeli'de, Girit'te ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'de İslam ahalisine yapılan kötü muameleden hükümetin haberdar olup olmadığı sorusunu yöneltmiş ve bu mevzu üzerine meclis oturumunda uzun süre tartışma yaşanmıştır. Hatta Celal Nuri (İleri) Bey'in ifadeleri üzerine alınan Kastamonu Mebusu ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey söz hakkı alarak:

“Sizin kadar benimde yüreğim sızlıyor. Ben ecnebi evladı değilim, bende bu memleketin evladım (Erat, 2010, s. 121).” diyerek serzenişte bulunmuştur.

Cumhuriyet devrimlerine mecliste şahitlik eden Gelibolu Milletvekili Celal Nuri (İleri) Bey, I. TBMM'nin tek inkılabı olan saltanatın kaldırılması oylamasında da kaldırılması yönünde oy kullanmıştır¹¹⁴. TBMM I. Devre 4. Toplantı Yılı açılışı 1 Mart 1923 tarihinde Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın uzun konuşmasıyla yapılmış, kura sonucu Dördüncü

¹¹¹ *TBMMZC*, C. XVIII, Devre:1, İçtima: 3, 1 Mart 1338 tarihli Birinci İçtimadan 4 Nisan 1338 tarihli Yirminci İçtimaya Kadar, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 259-260.

¹¹² *TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ)*, C. III, Devre:1, İçtima: 3, 6 Mart 1338 - 7 Şubat 1338, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 76.

¹¹³ *TBMMZC*, C. XVIII, s. 272.

¹¹⁴ *TBMMZC*, C. XXIV, Devre:1, İçtima: 3, 18 Teşrinievvel 1338 tarihli Yüz Yirmi Birinci İçtimadan 18 Teşrinisani 1338 tarihli Yüz Kırkinci İçtimaya Kadar, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 292-298.

Şube'ye¹¹⁵ seçilen Gelibolu Milletvekili Celal Nuri (İleri) Bey, ayrıca Kanun-i Esasi Encümeni ve Nizamname-i Dâhili Encümeni'ne seçilmiştir¹¹⁶. Hatta bu yasama yılında Celal Nuri (İleri) Bey, İktisat Encümeni Reisi namına Mazbata Muharriri sıfatıyla Anadolu'da demiryolu ve limanlar yapılması amacıyla hazırlanan Chester Planı'nı imzalamıştır.

25 Haziran 1923'te yapılan seçimde, 133 oy alan Celal Nuri (İleri) Bey, II. TBMM'de de Gelibolu Milletvekili olarak görev yapma fırsatı bulmuştur (Erat, 2010, s. 133). 11 Ağustos'ta meclise katılan Celal Nuri (İleri) Bey, 12 Ağustos'ta mazbatasını almıştır. İkinci Meclis'te daha da aktif görevlerde bulunmuş ve Hariciye, Kanun-u Esasi, Diyanet ve Evkaf, Nizamname-i Dâhili, Teşkilat-ı Esasiye, Muhtelit Komisyonları ile İktisat Komisyonu Kâtipliği, Kanun-i Esasi, Nizamname-i Dâhili, İktisat Komisyonları Sözcülüğü yapmıştır.

23 Ağustos 1923'te yapılan Lozan Barış Andlaşması'nın kabulü toplantısında da Birinci Kanun oylamasına katılmayan Celal Nuri (İleri) Bey, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Kanun oylamasında ise kabul oyu kullanmıştır¹¹⁷. Ayrıca Lozan Barış Andlaşması maddelerini açıklayan kısımların altında da üye sıfatıyla Celal Nuri (İleri) Bey'in imzası bulunmaktadır.

Milli Mücadele Dönemi boyunca Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'yı destekleyen, bu yüzden sürgün dahi edilen Celal Nuri (İleri) Bey, Cumhuriyet'in ilanı ve Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi oylamalarında da yine lehte oy kullanmış ve bir tarihe daha tanıklık etmiştir. Ayrıca Celal Nuri (İleri) Bey, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın 1923 ve 1924 Yasama Yılı açılışında yaptığı konuşmaların Nutuk olarak basılıp, bütün Memalik-i Cumhuriyet'e dağıtılması teklifini sunmuş¹¹⁸ ve oy birliğiyle kabul edilmiştir.

¹¹⁵ TBMMZC, C. XXVIII, Devre:1, İçtima: 4, 1 Mart 1339 tarihli Birinci İçtimadan 4 Nisan 1339 tarihli Yirminci İçtimaya Kadar, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 20-21.

¹¹⁶ TBMMZC, C. XXVIII, s. 42.

¹¹⁷ TBMMZC, C. I, Devre:2, İçtima: 1, 11 Ağustos 1339 tarihli Birinci İçtimadan 8 Eylül 1339 tarihli On Beşinci İçtimaya Kadar, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 4-8.

¹¹⁸ BCA, Başbakanlıktan Dâhiliyeye Yazılan Tezkere, 9.3.1340, 030.10.00.6.37.

24 Ocak 1924'te Rusya Şurâlar Hükümeti Başkomiseri Lenin'in ölümü nedeniyle taziyede bulunulması takririni sunmuş, Lenin'in Milli Mücadele'ye verdiği desteklerde göz önünde bulundurularak bu teklif kabul edilmiştir¹¹⁹.

Ayrıca Celal Nuri (İleri) Bey; Şer'îye ve Evkaf ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri'nin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının ülke dışına çıkarılması meselelerine de tanıklık etmiş; hatta ilgili kanun teklifini hazırlayan ve 3 Mart 1924'te meclis gündemine getiren 50 milletvekilinden biri olmuştur. 9 Mart 1924'te meclis gündemine gelip, kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun altında olan imzalardan biri de yine Celal Nuri (İleri) Bey'e aittir.

8 Mart 1924 tarihinde gerçekleşen toplantıda Dâhiliye Vekili Ferit Bey'in Beyoğlu ve Üsküdar'ın vilayet olmasıyla ilgili açtığı konuşmaya, Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey'in de Gelibolu'yu katması üzerine Celal Nuri (İleri) Bey'le aralarında tartışma yaşandı. Ali Cenani Bey, vilayetler belirlenirken, nüfus ve gelir gibi bazı kıstaslar olması gerektiğini belirtmiş, Celal Nuri (İleri) Bey ise Gelibolu'nun nüfusunun 50.000'in üzerinde olduğunu iddia etmiştir (Erat, 2010, s. 159). Nitekim o gün olmasa da 26 Haziran 1926'da Gelibolu ilçeye çevrilerek Çanakkale'ye bağlanmıştır. Cumhuriyet tarihimizin en önemli aydınlarından olan Celal Nuri (İleri) Bey ise Tekirdağ ilinden milletvekilliği görevine 1935 yılına kadar devam etmiştir.

---

¹¹⁹ TBMMZC, C. V, Devre:1, İçtima: 91, Celse: 1, 3. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 1981, s. 328-329.

Sonuç

Gelibolu, 1913-1926 yılları arasında vilayettir. Anadolu'dan Balkanlara güneydeki tek geçiş güzegahıdır. Ayrıca, Gazi Süleyman Paşa'nın fetih yurdudur. O sebeptendir ki Boğazı, Gelibolu kontrol eder. Rumeli'nin fetih üssü yine Gelibolu'dur. Osmanlı Devleti'nin ilk düzenli tersanesi de Gelibolu'dadır.

Birinci Balkan Savaşı'nda Balkan topraklarının kaybedilmesiyle birlikte Gelibolu yoğun göç almaya başlamıştır. Savaş nedeniyle bozulan düzen, 1912 Şarköy-Mürefte Depremi'nin yıkıcı etkisiyle daha da kötüye gitti. Savaş nedeniyle zaten fakir olan halk, böylece evsiz kaldı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Çanakkale Savaşları'nda şahlanan Türk milleti, emperyalist güçlere ders vererek; "Çanakkale Geçilmez!" dedi. Birçok önemli olaya tanıklık eden Gelibolu toprakları, adını bu kez de Yarbay Mustafa Kemal olarak bu topraklara gelen bir Türk Subayı'nın "Anafartalar Kahramanı" olarak buradan ayrılıp Atatürk olma yolunda büyük bir adım attığı yer olarak tarihe yazdırdı.

Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Ateşkes Anlaşması ile yurdun dört bir yanı gibi Gelibolu'da işgale uğradı. Tüm yurttaki olduğu gibi Gelibolu'da da Kuva-yı Milliye birlikleri bağımsızlık mücadelesi verdi. Hatta Akbaş Baskını ile Gelibolu'nun namı bir kez daha tüm cihana yayıldı. 26 Ocak'ı 27 Ocak'a bağlayan gece, Köprülü Hamdi Bey ve arkadaşları Fransız işgali altındaki Eceabat'ta bulunan Akbaş Cephaneliği'ne baskın düzenleyerek mühimmatı taşımaya başardı. SSCB'de yaşanan Bolşevik İhtilali sonucu ülkedeki muhalif gruplardan biri olan Menşevikler, İstanbul ve Gelibolu'ya yerleşti. Kısa sürede sanat atölyelerinden eğitim kurumlarına varıncaya kadar birçok alana yatırım yapan Beyaz Ruslar, geride güzel anılar bıraktı.

Gelibolu, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na mebus göndermiş olmakla birlikte, cumhuriyetin ilanıyla birlikte vilayet olarak Celal Nuri (İleri) Bey tarafından TBMM'de temsil edildi. Yerel yönetim birimlerinin ellerinde kaynak olmaması ya da sorumluluk almak istememeleri ve arşiv kaynaklarında da yeterli bilgi yer almaması nedeniyle Gelibolu

Vilayeti'nin ilk ve tek Belediye Başkanı Ömer Lütfü Bey ve Ahmet Macit Gören'in ardından valilik görevine vekaleten getirilen Arif Hikmet Bey hakkında kapsamlı bilgiye ulaşılamadı.

Asırlarca gayrimüslim ve Müslüman vatandaşların bir arada yaşadığı Gelibolu, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar bünyesinde barındırdığı gayrimüslim okulları ve hatta Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na yolladığı Rum Mebus İstafani Narlı Efendi ile de dikkat çekmektedir. Jestratejik ve jeopolitik önemini günümüzde de sürdüren Gelibolu, bağrında yetiştirdiği değerler bakımından da önem arz etmektedir. Ünlü Türk denizcisi Piri Reis'in, Osmanlı Devleti Dönemi'nin önemli tarihçisi Gelibolulu Mustafa Ali'nin ve daha bir çok ismin doğduğu bu toprakların Cumhuriyet döneminde kazandırdığı en büyük değer ise '*bir cumhuriyet aydını*' olan Celal Nuri (İleri) Bey'dir. Hukukçu olarak başladığı meslek hayatında, gazeteci olarak şöhret kazanmış, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Gelibolu'yu temsil ederek siyasete atılmış, ayrıca Türk düşünce tarihine çok önemli eserler kazandırmıştır. TBMM döneminde Gelibolu'nun tek milletvekili olma ayrıcalığını da yaşamış olan Celal Nuri (İleri) Bey, bunun öncesinde ise işgal yıllarında Malta Sürgünleri'ne dahi gönderilen önemli vatanperverler arasındadır. Anafartalar Kahramanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi hayatı boyunca büyük destekçisi olan Celal Nuri (İleri) Bey sürgünler de dahil olmak üzere büyük badireler atlatmış, lakin neticede Cumhuriyet inkılaplarının fikir önderlerinden olarak takdirle yad edilmeyi başarmıştır.

Cumhuriyet tarihine damga vuran birçok ismin doğum yeri olan Gelibolu, Birinci Dünya Savaşı ve vilayet dönemine tanıklık eden aktif yapılarıyla da dikkat çeker. Hasta ve yaralılara şifa dağıtan Hilal-i Ahmer Hastaneleri, savaş dönemlerinde aşevi ve yatakhane olarak da kullanılan Mevlevihane, büyük bir maneviyat arz eden Hüdavendigâr Camii, askeri birliklerin cepheye nakli sırasında geçiş güzergahında bulunan Gazi Süleyman Paşa Türbesi ve Namık Kemal Mezarı Gelibolu'nun önemli figürleridir.

Vilayetliğinin alınıp ilçeye çevrilmesiyle eski şöhretini kaybeden Gelibolu, jeostratejik ve jeopolitik önemi ile Türk tarihine kazandırdığı unutulmaz maneviyatı her zaman korumaya devam edecektir. Bu araştırma, yakın tarihi kapsamına rağmen, kısıtlı kaynağı olan Gelibolu Vilayeti ile ilgili en kapsamlı çalışma olma özelliği taşımaktadır. Özellikle vilayetin yönetici kadrolarına ilk kez yer veriliyor olması çalışmanın önemini arttırmaktadır. Yine bu araştırma, çok önemli olmasına rağmen ülkemizde yoğun araştırmaların yapılmadığı *kent tarihi* alanına ait bir çalışma olması nedeniyle de ayrıca değer barındırmaktadır.

Kaynakça

- Abdullah Cevdet. (1913). Şime-i Muhabbet. *İçtihat*, 89.
- Acar Azkın, N. (2012). *Çanakkale’de Eğitim ve Eğitim Kurumları (1839–1915)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Acar, K. (2016). Rusça Kaynaklarda Gelibolu ve Beyaz Ruslar. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 20, 1-33.
- Ahenk Gazetesi*, 20 Mayıs 1915.
- Akbal, F. (1951). 1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus. *Bellekten*, XV, 60, 617–628.
- Akgün, M. (1988). *Materyalizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aksanyar, N. (1993). *Çağdaşlaşmaya Giden Yolda Celal Nuri ve Fikir Alanında Etkinliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü, Ankara.
- Aksanyar, N. (1993). Dönemin Aydınlarından Celal Nuri’nin Mütareke ve Milli Mücadeleye Bakışı. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, XXXI, 1-2, 23-45.
- Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Ali Cevad. (1895). *Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, III. İstanbul: Dersaadet Kasbar Matbaası. h. 1313–1314 (m. 1895).
- Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Altıntaş, A. (2007). *Milli Mücadele Döneminde Çanakkale (1919-1923)*. Ankara: Asil Yayınları.

Armaoğlu, F. (2000). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Asiltürk, A. (2002). Bilinmeyen Bir Gerçek: Gelibolu'da Rus Ordular. *Orkun*, 58, 38-50.

Atabay M. ve Borlat B. (2012). *26-27 Temmuz 1328 Depremi ve Dr. Yüzbaşı M. Sadi Bey*. İstanbul: Kriter Yayınları.

Atabay, M. (2005). 1877-1950 Yılları Arasında Çanakkale'ye Türk Göçleri. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 3, 92-105.

Atabay, M. (2008a). Cumhuriyet Döneminde Çanakkale'ye Göçler. *M. Demir (Ed.) Çanakkale Tarihi, VI* (ss. 238-250). İstanbul: Değişim Yayınları.

Atabay, M. (2008b). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çanakkale'de Nüfusun Niteliği (1831-1935). *Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)* (ss. 815-836). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

Atabay, M. (2018). Gelibolu Vilayetinde Mübadele ve Mübadele Sırasında Yaşananlar. *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, I, 2*, 97-116.

ATASE Arşivi, BDH, Kls. 2422, Dos. 45, F. 4.

ATASE Arşivi, BDH, Kls. 2422, Dos. 45, F. 4.

ATASE Arşivi, BDH, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 29.

ATASE Arşivi, BDH, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 29.

ATASE Arşivi, BDH, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5.

ATASE Arşivi, BDH, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5.

ATASE Arşivi, BDH, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-6.

ATASE Arşivi, BDH, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-6;

ATASE Arşivi, BDH, No. 4/8747, Kls. 3474, Dos. H-4, F. 1-10.

ATASE Arşivi, BDH, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-16, F. 2-25.

ATASE Arşivi, BDH, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-16, F. 2-25.

ATASE Arşivi, BDH, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-10, F. 1-16.

ATASE Arşivi, BDH, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-10, F. 1-16.

ATASE Arşivi, BDH, No: 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2.

ATASE Arşivi, BDH, No: 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2.

ATASE Arşivi, BDH, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16.

ATASE Arşivi, BDH, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16.

ATASE Arşivi, BH, Kls. 136, Dos. 64, Dolap: 304-13.

ATASE Arşivi, BH, Kls. 266, Dos. 130-322, Dolap: 4-306-15.

ATASE Arşivi, BH, Kls. 86, Dos. 53, Dolap: 302-1.

ATASE Arşivi, TİH, Kls. 432, Dos. 15-4, Belge: 73.

Atatürk, M. K. (1981). *Söylev, Demeçler, Belgeler*. C: I-II-III. H. V. Velidedeoğlu (Sad.).

İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Balkaya, İ. S. (2005). *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*. Ankara: TTK.

Balkaya, İ. S. (2013). Balkan Savaşlarının 100. Yılında Bolayır Muharebesi ve Şarköy

Çıkarması Yenilgisi ve Yapılan Tartışmalar. *Turkish Studies*, 8/5. 91-100.

Baltacı, C. (2005). *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Marmara

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Barbak, H. (2007). *Gelibolu'nun Şehirsel Fonksiyonları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Batmaz, E. Ş. (2008). Gelibolu'da Rus Sığınmacılar (Kasım 1920-Aralık 1921). *M. Demir (Ed.). Çanakkale Tarihi, VI*, (ss. 3155-3166). İstanbul: Değişim Yayınları.

Bayur, Y. H. (1963). *Atatürk –Hayatı ve Eseri-. 1. Kitap (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*. Ankara: Güven Basımevi.

BCA, 272.0.0.12/47.86.4, 20 Aralık 1925.

BCA, 272.0.0.71/32.34.26, 12 Kasım 1923.

BCA, 272.0.0.74/ 66.27.9, 20 Mayıs 1918.

BCA, 272.0.0.74/68.41.1, 12 Haziran 1919.

BCA, 30.10.0.0/120.858.14, 25 Haziran 1943.

BCA, 30.10.0.0/193.321.2, 24 Ağustos 1925.

BCA, 30.10.0.0/193.321.2.

BCA, 30.10.0.0/195.333.16.

BCA, 30.10.0.0/204.393.28, 1 Aralık 1922.

BCA, 30.10.0.0/26.149.5.

BCA, 30.10.0.0/6.37.2.

BCA, 30.10.0.0/64.427.1, 24 Ağustos 1925.

BCA, 30.10.0.0/64.427.1.

BCA, 30.10.0.0/64.427.18.

BCA, 30.10.0.0/83.545.15.

BCA, 30.11.1.0/17.40.1.

BCA, 30.11.1.0/21.2.3.

BCA, 30.11.1.0/28.38.7, 29 Ekim 1926.

BCA, 30.11.1.0/28.38.7.

BCA, 30.11.1.0/34.25.6, 3 Ekim 1927.

BCA, 30.18.1.1/13.16.6.

BCA, 30.18.1.1/13.25.13, 29 Nisan 1925.

BCA, 30.18.1.1/14.41.4, 24 Haziran 1925.

BCA, 30.18.1.1/20.45.7, 21 Temmuz 1926.

BCA, 30.18.1.1/20.45.7.

BCA, 30.18.1.1/22.79.15, 19 Aralık 1926.

BCA, 30.18.1.1/22.79.15.

BCA, 30.18.1.1/22.81.4, 29 Aralık 1926.

BCA, Başbakanlıktan Dâhiliyeye Yazılan Tezkere, 9.3.1340, 030.10.00.6.37.

BCA, DH.SAİDd... / 59.461.0, H.29.12.1284.

Bıyıklıoğlu, T. (1992). *Trakya'da Milli Mücadele*. C. I. Ankara: TTK.

Bıyıklıoğlu, T. (1999). *Türk İstiklal Harbi I-II, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. Ankara:

Genelkurmay Basımevi.

Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 12\10, 25 Mart 335.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 14\104, 22 Haziran 335.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 18\103, 20 Ağustos 335.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 25\53, 5 Mayıs 335.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 31\26, 11 Ağustos 335.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 31\78, 4 Şubat 336.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 35\22, 15 Mayıs 335.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 35\5, 3 Mart 336.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 42\23, 21 Haziran 336.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 44\71, 1 Ağustos 336.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 5\93, 30 Mart 335.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 52-2\27, 9 Haziran 335.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 59-1\46, 14 Temmuz 336.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 6\13, 29 Mart 335.

BOA, DH. EUM. AYŞ. 60-1\84, 29 Mart 337.

BOA, DH. MTV. 16-2/14-16.

BOA, DH. MTV. 16-2/59-60.

BOA, DH. MTV. 16-2/90.

BOA, HR. İM. 55/4.

BOA, HR. MA. 1125/44.

BOA, HR. MA. 1125/44.

BOA, HR. MA. 1118/4.

BOA, HR. SYS. 2323/1.

BOA, HR. SYS. 2409/21.

BOA, HR. SYS. 2109/11

BOA, HR. SYS. 2109/11.

BOA, HR. SYS. 2426/29.

BOA, Í. AZN. 50-1321 Ra-10.

BOA, MF. MKB. 24-100.

BOA, MF. MKT. 475-35.

BOA, MF. MKT. 787-36.

BOA, MF. MKT. 79-13.

BOA, MF. MKT. 1022-50.

BOA, MF. MKT. 1027-27.

BOA, MF. MKT. 1042-27.

BOA, MF. MKT. 1067-60.

BOA, MF. MKT. 1071-25.

BOA, MF. MKT. 1-156.

BOA, MF. MKT. 152-79.

BOA, MF. MKT. 439-37.

BOA, MF. MKT. 439-38.

BOA, MF. MKT. 475-35.

BOA, MF. MKT. 815-47.

BOA, MF. MKT. 948-68.

- Boy, F. (2011). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Gelibolu'da Sosyal ve Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Cavlak, T. (1990). *Cumhuriyet Döneminde İdari Taksimat ve Mülki Teşkilat (1923–1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çadırcı, M. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, I*, (ss. 210-230). İstanbul.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK.
- Çalışkan, V. ve İbrahimov, A. (2008a). Beyaz Ruslar ve Gelibolu: Medeniyetler Çatışmasına Gelibolu'dan Yanıtlar. *Çağdaş Çizgi. Y: 7. S: 361*. Çanakkale: Çağdaş Çizgi Basın Yayın.
- Çalışkan, V. ve İbrahimov, A. (2008b). Gelibolu'da Beyaz Ruslar. *Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, 157, 148-152.
- Çanakkale Boğaz Komutanlığı. (2004). *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*. İstanbul: Deniz Basımevi.
- Çanakkale İl Yıllığı* (1967). Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi.
- Çanakkale Valiliği. (1998). *Çanakkale İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*. Çanakkale: Çanakkale Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü İl Eğitim Araçları ve Donatım Merkezi Yayını.

- Çaycı, A. (1993). Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası'nın Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri. *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu 14-17 Mart 1990*. Ankara: TTK.
- Çevik, U. (2009). *Milli Mücadele ve Atatürk Döneminde Gelibolu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Çevik, U. (2018). *Gelibolu Vilayet 1923-1926*. Çanakkale: yayınevi yok.
- Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*. C: III. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Çöllü, F. E. (2007). *Felsefenin Geleceği Üzerine: Celal Nuri-Filibeli Ahmet Hilmi Tartışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çöpel, H. (2010). *Celal Nuri İleri'nin Din Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demir, H. (2006). *Celal Nuri İleri ve İslam Tarihçiliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, M. (2008). Bizans Devleti'nin Osmanlılara Karşı Gelibolu Yarımadası İle İlgili Son Umudu: Kont Amadeo. M. Demir (Ed.). *Çanakkale Tarihi, II*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Demirkol, K. (2012). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayet Hapishaneleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Der, H. (2008). *Celal Nuri'nin İttihad-ı İslam Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Dikici, E. (2011). *Celal Nuri'nin Türk Modernleşmesi ve İnkılâpları Üzerine Düşünceleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Doğan, A. (2006). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Doktor Fahri Cemal. (1925). *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası: Gelibolu Vilayet*. İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi.
- Doktor Yüzbaşı M. Sadi Bey. (1328). *Marmara Havalisi 26-27 Temmuz 1328 Hareket-i Arzı*. İstanbul: Resimli Kitap Matbaası.
- Dukas. (1956). *Bizans Tarihi*. (V.L. Mirmiroğlu, Çev.). İstanbul: İstanbul'un Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Dumangöz, T. (2011). *Celal Nuri'nin Felsefi Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duymaz, R. (1991). *Celal Nuri İleri ve Atı Gazetesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Düstur*. (1944). C: VII. Tertip: III. Ankara.
- Emecen, F. (1996). Gelibolu. *İslam Ansiklopedisi*. C: XIV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (1996). Gelibolu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIV, (ss. 1–8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Erat, M. (2008). Milli Mücadele’de Çanakkale Bölgesi. M. Demir (Ed.). *Çanakkale Tarihi*, VI. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Erat, M. (2010). *TBMM’deki Çanakkale Milletvekillerinin Siyasi Faaliyetleri (1920–1927)*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Ercan, A. (2002). M. Yazılı ve Sözlü Kaynaklardan Hareketle Gelibolu Yarımadası Köy Adları Üzerine Bir İnceleme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 23, 113–121.
- Erdeha, K. (1975). *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Erickson, E. J. (2012). *Gelibolu Osmanlı Harekâtı*. (Osman Düz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ersü, H. (1988). 1912-1913 Balkan Harbinde Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri. *Askeri Mecmua*, 2/50.
- Ertuğrul, H. (2002). Türk Toplumunda Azınlık Okulların Yoğunlukla Açıldığı Yerler ve Dönemler. *Askeri Tarih Bülteni*, 52, 21–28.
- Esenkaya, A. (2008). Çanakkale Muharebelerinde Eceabat. Eceabat Değerleri Sempozyumu (27 Ağustos 2008), A. Akdemir vd. (Ed.). (ss. 121-131). Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları.
- Esenkaya, A. (2010). Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu ve Civarı. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 8–9 (95. Yıl Özel Sayısı), 33–56.
- Evliya Çelebi. (1993). *Tam Metin Seyahatname*, V. Yay. Haz. Mümin Çevik. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Gelibolu Değerleri Sempozyumu (27–28 Ağustos 2008) Bildiri Kitabı. (2008). Çanakkale: Boğaz Matbaası.

Genelkurmay Başkanlığı. (1980). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi İdari ve Lojistik.* C: X. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. (1969). *Birinci Dünya Harbi. C: IX. Türk Hava Harekatı.* Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.

Güleç, H. (2008). Gelibolu'da Gelenek-Görenek ve Şiirlerin Dilinde Gelibolu. *Gelibolu Değerleri Sempozyumu (27–28 Ağustos 2008)*, (ss. 273-280). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

Günel, Z. (1994). Ece Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, X*, (ss. 375-385). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Güven, Z. (1965). *Anzavur İsyanı.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912–1913).* Ankara: TTK.

Hamilton, İ. (2005). *Gelibolu Hatıraları 1915.* (M. Ali Yalman- Nurer Uğurlu, Çev.). İstanbul: Örgün Yayınları.

Heredot. (2015). *Tarih.* (M. Ökmen, Çev). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İğdemir, U. (1973). *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları.* Ankara: TTK.

İleri, C. N. (1913). *Kutub Musâhabeleri.* İstanbul: Matbaa-i İctihad.

İleri, C. N. (1917). Milli Tarih, Tenkidi Tarih. *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, II.* Sene: 1, 18 Zilhicce 1335 Cumartesi–6 Teşrin-i Evvel 1917, s. 5–36.

İleri, C. N. (1918). Türkçülük ve Halkçılığım. *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, No 67.

- İleri, C. N. (2002). *Türk Devrimi*. (Yay. Haz. Özer Ozankaya). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İleri, C. N. (2002). *Türk Devrimi: İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri*, (Haz: Ö. Ozankaya). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İleri, C. N. (2004). *Uygarlık Çatışmasında Türkiye*. İstanbul: Ulus Yayınları.
- İleri, C. N. (h. 1331a). *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye Mukadderat-ı Tarihiye*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası.
- İleri, C. N. (h. 1331b). *Kadınlarımız*. İstanbul: Matbaa-ı İctihad.
- İleri, C. N. İrfan Siyaseti. *Âti Gazetesi*, 19 Eylül 1918.
- İlkin, S. ve Tekeli, İ. (1976). Devletçilik Öncesi Sanayi Politikaları Arayışı. *Makine Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi*.
- İnalçık, H. (2008). Fatih'e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması. M. Demir (Ed.). *Çanakkale Tarihi*, C. I. İstanbul: Değişim Yayınları.
- İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: TTK.
- İyidoğan, G. (2013). *Celal Nuri'nin Yazılarında İttihat ve Terakki (Ati Gazetesi 30 Ekim 1918–19 Mayıs 1919)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kahraman, S. Ö. (2008). Gelibolu Yarımadasında Demografik Yapı ve Gelişim. *Gelibolu Değerleri Sempozyumu (27–28 Ağustos 2008)*, (ss. 23–54). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Kahraman, S. Ö. (2013). Osmanlı'dan Günümüze Gelibolu Merkezli İdari Coğrafyanın Değişimi. *Turkish Studies Journal*, 12, 1043–1065.

- Kahraman, S. Ö. *Gelibolu Yarımadası Nüfus Coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. (B. Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kazancıgil, R. ve Gökçe, N. (2006). *Edirne'nin Eğitim Tarihi*. Edirne: Edirne Valiliği Yayını.
- Kemal, H. (1913). *Tarihi İstikbal Münasebetiyle Celal Nuri Bey*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası.
- Kesgin, S. (2013). Batıcılık Akımı Temsilcilerinden Celal Nuri İleri'nin Eğitim Görüşleri. *Dini Araştırmalar Dergisi*, XVI, 42, 98-120.
- Khalaf, S. (2000). *Çanakkale İlinin Nüfus Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kodaman, B. (1991). *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK.
- Korkmaz, Ş. (2004). Kal'a-i Sultaniye'de (Çanakkale) Eğitim Kurumları (1839–1924). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 2, 163–196.
- Korkmaz, Ş. (2005). Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 3, 108–132.
- Korkmaz, Ş. (2012). *Kal'a-i Sultaniye Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1840–1845)*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Korkmaz, Ş. (2012). Osmanlı Sultanlarının Gelibolu ve Çanakkale Gezileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 47, 303–318.

- Koyuncu, A. (2013). Tanzimat Dönemi Eğitim Reformları Işığında Çanakkale’de Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepleri. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 15, 77–127.
- Kozanoğlu, Z. (1976). *Hamdi Bey ve Akbaş Baskını*. Ankara: Güvendi Matbaası.
- Kulu, M. (2004). 1530’larda Çanakkale Yöresinde Yerleşim ve Nüfus. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 15, 77–127.
- Kurtoğlu, F. (1938). *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Mango, A. (2004). *Atatürk: Modern Türkiye’nin Kurucusu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Martin, V. (2011). Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/5, 14-30.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları.
- Meriç, C. (1984). Celal Nuri’nin Türk İnkılabı-2. *Tarih ve Toplum*, 10.
- Oglander, C. F. A. (1939). *Büyük Harbin Tarihi: Gelibolu Askeri Harekâtı*. (Yzb. Avni, Çev.). İstanbul: Askeri Matbaaa.
- Okur, M. (2008). Mondros Mütarekesinin Boğazlarda Uygulanışı. M. Demir (Ed.), *Çanakkale Tarihi, II*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Okyar, A. F. (1914). *Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbabı*. İstanbul: yayınevi yok.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)*. Ankara: TTK.
- Ostrogorsky, G. (1991). *Bizans Devleti Tarihi*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: TTK.
- Özalp, K. (1971). *Milli Mücadele (1919-1922)*. C: I. Ankara: TTK.

- Özey, R. (2002). 19. Asırda Edirne Vilayet Coğrafyası. *Marmara Coğrafyası Dergisi*, 6, 1–36.
- Özkan, C. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Savaşlar ve Antlaşmalar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V. İstanbul.
- Pehlivanolğlu, A. Ö. (2005). *Sevr, Lozan Anlaşmaları ve Avrupa Birliği*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Raczyski, E. (1980). *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Sabis, A. İ. (1913). *Balkan Harbinde Askeri Mağlubiyetimizin Esbabı*. Yayınevi yok.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (SNMU)*, 1310,1316, 1317, 1318, 1319, 1321.
- Salname-i Vilayet-i Edirne (SVE)*, 1871, 1872, 1876, 1884, 1890, 1893, 1894, 1895, 1897, 1900, 1901.
- Sarıtaş, S., Türksoy, M. ve Bilen, S. (2010). Balıkesir ve Çevresinde Geleneksel Kadın Giysisi Ferace Hakkında Etnografik Bir Araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X, 18, 194-205.
- Selvi, H. (2007). *İşgal ve Protesto, İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Sezgin, İ. (1991). *1475–1530 Yıllarında Gelibolu Kazası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezgin, İ. (1998). *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sezgin, İ. (2008). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Şehri. M. Demir (Ed.), *Çanakkale Tarihi, II* (ss. 665-694). İstanbul: Değişim Yayınları.

Söylemez, O. M. (2008). Fikrîye Hanım Gelibolu'da. *Çanakkale 1915, 1*.

Strabon. *Coğrafya*. (2000). (A. Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Su, K. (1984). *Köprülü Hamdi Bey ve Akbaş Baskını Olayı*. Ankara: yayınevi yok.

Süer, A. (1987). Gelibolu'da Ruslar. *Bellekten, LI*. Ankara: TTK.

Şahiner, K. (2001). *Wrangel Ordusunun İstanbul'a Gelişi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı, IV*. Ankara: TTK.

Şimşek, S. (2007). Asya ile Avrupa Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Olan Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 22*, 251–310.

Şimşir, B. N. (1985). *Malta Sürgünleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

T.C. Milli Müdafaa Vekâleti. (1957). *1915'te Çanakkale'de Türk*. Ankara: Deniz Basımevi.

Tansel, S. (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. C: III. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

TBMM Arşivi, TBMM Azayı Kiramına Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, Celal Nuri'ye ait 180 numaralı dosya.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ). (1999). C: III. Devre:1. İçtima: 3. 6 Mart 1338 - 7 Şubat 1338. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TBMM Zabıt Cerideleri (TBMMZC). (1958). C: XIV. Devre:1. İçtima: 2. 31 Teşrin-i Evvel 1337 tarihli Yüz İkinci İçtimadan 1 Kânunuevvel 1337 tarihli Yüz Yirminci İçtimaya Kadar. Ankara: TBMM Matbaası.

TBMMZC. (1958). C: XVI. Devre:1. İçtima: 2. 7 Kanunsani 1338 tarihli Yüz Kır Birinci İçtimadan 16 Şubat 1338 tarihli Yüz Altmışınıc İçtimaya Kadar. Ankara: TBMM Matbaası.

TBMMZC. (1958). C: XVII. Devre:1. İçtima: 2. 18 Şubat 1338 tarihli Yüz Altmış Birinci İçtimadan 28 Şubat 1338 tarihli Yüz Altmış Yedinci İçtimaya Kadar. Ankara: TBMM Matbaası.

TBMMZC. (1959). C: XVIII. Devre:1. İçtima: 3. 1 Mart 1338 tarihli Birinci İçtimadan 4 Nisan 1338 tarihli Yirminci İçtimaya Kadar. Ankara: TBMM Matbaası.

TBMMZC. (1960). C: XXIV. Devre:1. İçtima: 3. 18 Teşrinievvel 1338 tarihli Yüz Yirmi Birinci İçtimadan 18 Teşrinisani 1338 tarihli Yüz Kırkınıc İçtimaya Kadar. Ankara: TBMM Matbaası.

TBMMZC. (1961). C: I. Devre:2. İçtima: 1. 11 Ağustos 1339 tarihli Birinci İçtimadan 8 Eylül 1339 tarihli On Beşinci İçtimaya Kadar. Ankara: TBMM Matbaası.

TBMMZC. (1961). C: XXVIII. Devre:1. İçtima: 4. 1 Mart 1339 tarihli Birinci İçtimadan 4 Nisan 1339 tarihli Yirminci İçtimaya Kadar. Ankara: TBMM Matbaası.

TBMMZC. (1981). C: V. Devre:1. İçtima: 91. Celse: 1. 3. Baskı. Ankara: TBMM Basımevi.

Tekindağ, Ş. (1979). Süleyman Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, XI. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Tüfekçioğlu, A. (1998). Gelibolu'da Azebler Namazgâhı ve Yapının Mimarı", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 189–200.

Türker, A. Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler. *M.*

Demir (Ed.). Çanakkale Tarihi, VI (ss. 515–560). İstanbul: Değişim Yayınları.

Türkiye Cumhuriyet Devlet Salnameleri (TCDS), 1925, 1926.

Uyanık, N. (1993a). Celal Nuri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7. İstanbul:

Diyanet Vakfı Yayınları.

Uyanık, N. (1993b). Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyetten Cumhuriyete

Türk Kadınına Bakışı. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,

Uyanık, N. (2003). *Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri*,

Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Uyanık, N. (2004). Celal Nuri İleri ve Tarih Anlayışı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat*

Araştırmaları Dergisi, 16, 239-254.

Uyanık, N. (2008). Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir

Hareketlerine Bakışı. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,

Uygun, S. (2009). *Çanakkale’de Eğitim ve Okullar Tarihi (1839–2009)*. İstanbul: Kriter

Yayınları.

Uygun, S. (2015). *Çanakkale’nin Eğitim Mirası*. Çanakkale: Eğitim Araştırmaları Birliği

Yayını.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988a). *Dünya Tarihi ve Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988b). *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK.

Ülkü, O. (1998). Gelibolu Mevlevihanesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü*

Dergisi, 4, 188–196.

Ülkü, O. (2004). Gelibolu Saruca Paşa Türbesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri*

Dergisi, 21, 240–251.

Ünaydın, R. E. (1981). *Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor*. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

Von-Sanders, L. (2002). *Çanakkale Hatıraları*. (Metin Martı, Çev). İstanbul: Arma Yayınları.

Yavuz, M. F. (2008), İlkçağ'da Gelibolu Yarımadası Yerleşimleri. M. Demir (Ed.), *Çanakkale Tarihi, I* (ss. 447–470). İstanbul: Değişim Yayınları.

Yurt Ansiklopedisi. (1982). *Çanakkale*. C. 3. İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Ekler

Ek 1: Gelibolu Mebusluğu'na Celal Nuri ve Şakir Beyler'in Seçildiklerine Dair (BOA, DH.İ.UM.EK. / 115 – 80)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

تلغرافنامه

راهدار لاله ۲۶۸

۱۱۹

شماره	ساعت	تاریخ	آگهی محل	دولت بانیه	تلفری	نومرایی	مخبر
۱۱۹	اول مکره	۲۶	اول مکره	حکومت تلغراف بخارا مندن سولای برکوتا مسئولیت قبول اینج	اول مکره	۱۱۹	۱۱۹

۲۶ کانون اول ۱۳۰۴ و ۲۰۴۵۴ و زیل ۳۰ شریک ۲۰۴۵۴ و ۲۰۴۵۴
طوبه لواسه قبول استیابا آیه بیومن تا فرار لاله فرده اتی رای
انتیته عدل لوزی او اول لوزی اتی زای این شاکر بکار قبول اولور
۲۶

OSMANLI ARŞİVİ
DH.İ.UM.EK
115 | 80 | 2

نمونه مکره ۱۱۹

DH.İ.UM.EK.00115.00080.002

Telgrafname
Aded: 2119
Mahreci: Edirne:
Numarası 154
Kelimesi: 44

Dâhiliye Nezaretine

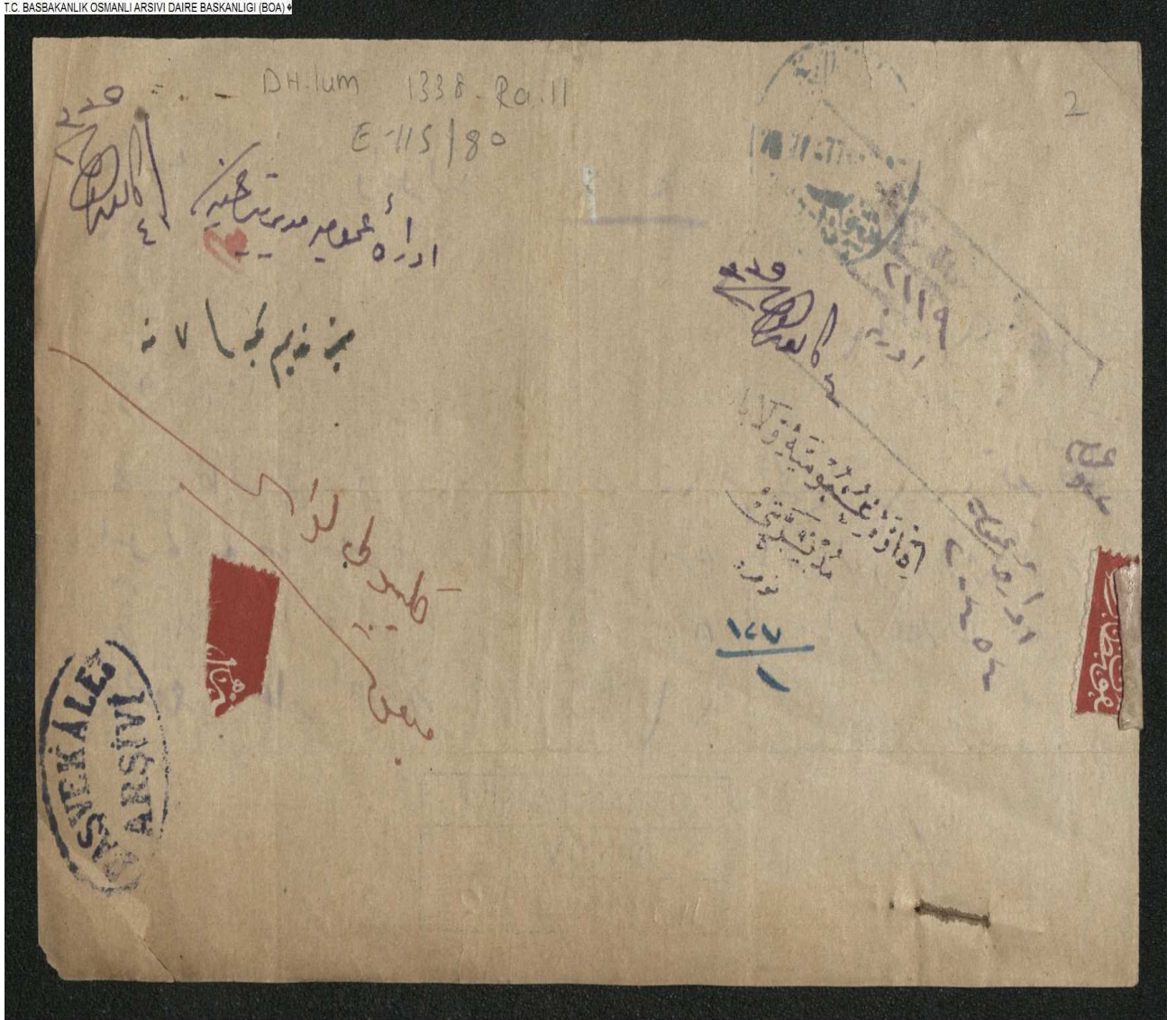
2 Kanun-ı evvel sene 35 ve 20454 ve Zeyl 30 Teşrin-i sani sene 35 2103 telgraf

Gelibolu livası mebus intihabatı neticesinde namzetlerden Kırk altı reyi ekseriyetle Celal Nuri ve otuz altı reyi ile Şakir Beylerin mebus oldukları mutasarrıflığın işar-ı ahiresinden anlaşılmışdır.

Edirne Valisi
Celal

Ek 2: Gelibolu Mebusluğu'na Celal Nuri ve Şakir Beyler'in Seçildiklerine Dair (BOA, DH.İ.UM.EK. / 115 – 80)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

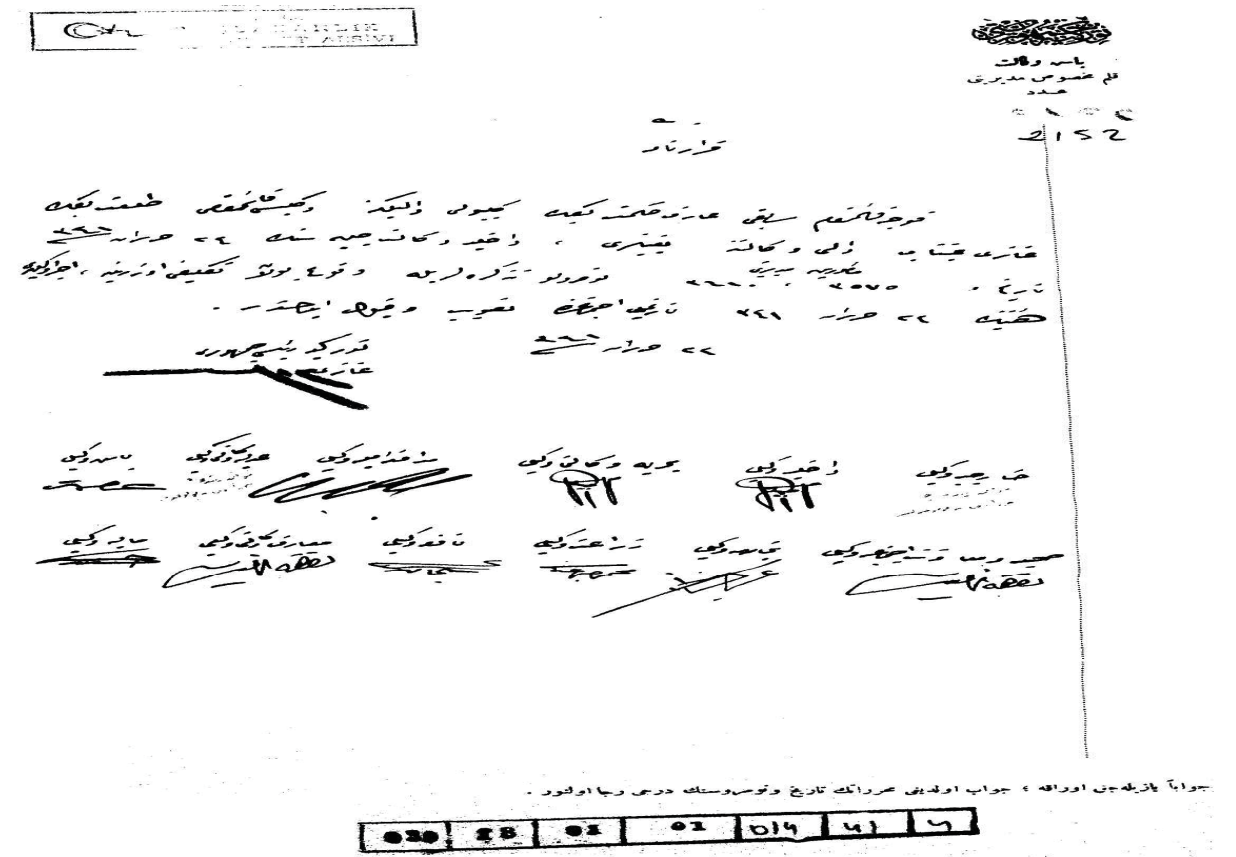

DH.İ.UM.EK.00115.00080.002

İdare-i Umumiye Müdüriyetinden 4 Kanun-ı Evvel sene 335
Müdür Nedim Bey'e fî 7 minh (aynı tarih)
İdare-i Umumiye Vilâyât müdiriyeti numara 127/1
Gelibolu Livası Mebusu

Ek 3: Gelibolu ve Gaziantep Valilikleri'ne Arif Hikmet ve Talat Beyler'in Vekâleten Tayini.

(BCA, 30-18-1-1 / 14 - 41 - 4, 24.06.1925)

Türkiye Cumhuriyet

Başvekâlet

Kalem-i Mahsus Müdiriyeti

Aded: 2152

Hüve

Kararname

Foça kaymakam-ı sabıki Arif Hikmet Bey'in Gelibolu valiliğine ve Kilis kaymakamı Talat Bey'in Gazi Ayıntab vali vekâletine tayinleri, Dâhiliye Vekâlet-i celilesinin 24 Haziran sene 341 tarih ve 3575 memuriyet müdürü, 3610 numaralı tezkireleriyle vuku bulan teklifi üzerine, İcra vekilleri heyetinin 22 Haziran 341 tarihli icmâında tasvib ve kabul edilmiştir.

22 Haziran sene 341

Türkiye Reis-i Cumhuru

Gazi

[imza]

Hariciye Vekili, Dâhiliye Vekili, Bahriye Vekâleti Vekili, Müdafaa-i Milliye Vekili, Adliye Vekâleti Vekili, Baş Vekil, Sıhhiye ve Muavenet-i İcmaiyye Vekili, Ticaret Vekili, Ziraat Vekili, Nafia Vekili, Maarif Vekâleti Vekili, Maliye Vekili

Ek 4: Birinci TBMM Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey'in Mazbatası.

(TBMM, Yasama Organı Üyelerinin Tercüme-i Halleri Arama Formu)

اسم	سنة	محل الميلاد	الديانة	اللقب	الوظيفة	الدرجة	المراتب	الاصول
جلال نوري	١٣٠٧	جلابول	اسلام	جلال	محرر	٤٠	٥٩	٥٦

İsmi: Celal Nuri

Pederinin ismi: Mustafa Nuri

Sıfatı: Muharrir

Meslek veya vâsıfası: İleri / muharriri

Sinni: 40

Daire-i intihabesi: Gelibolu

Kazandığı rey: 59 üzerinden 56

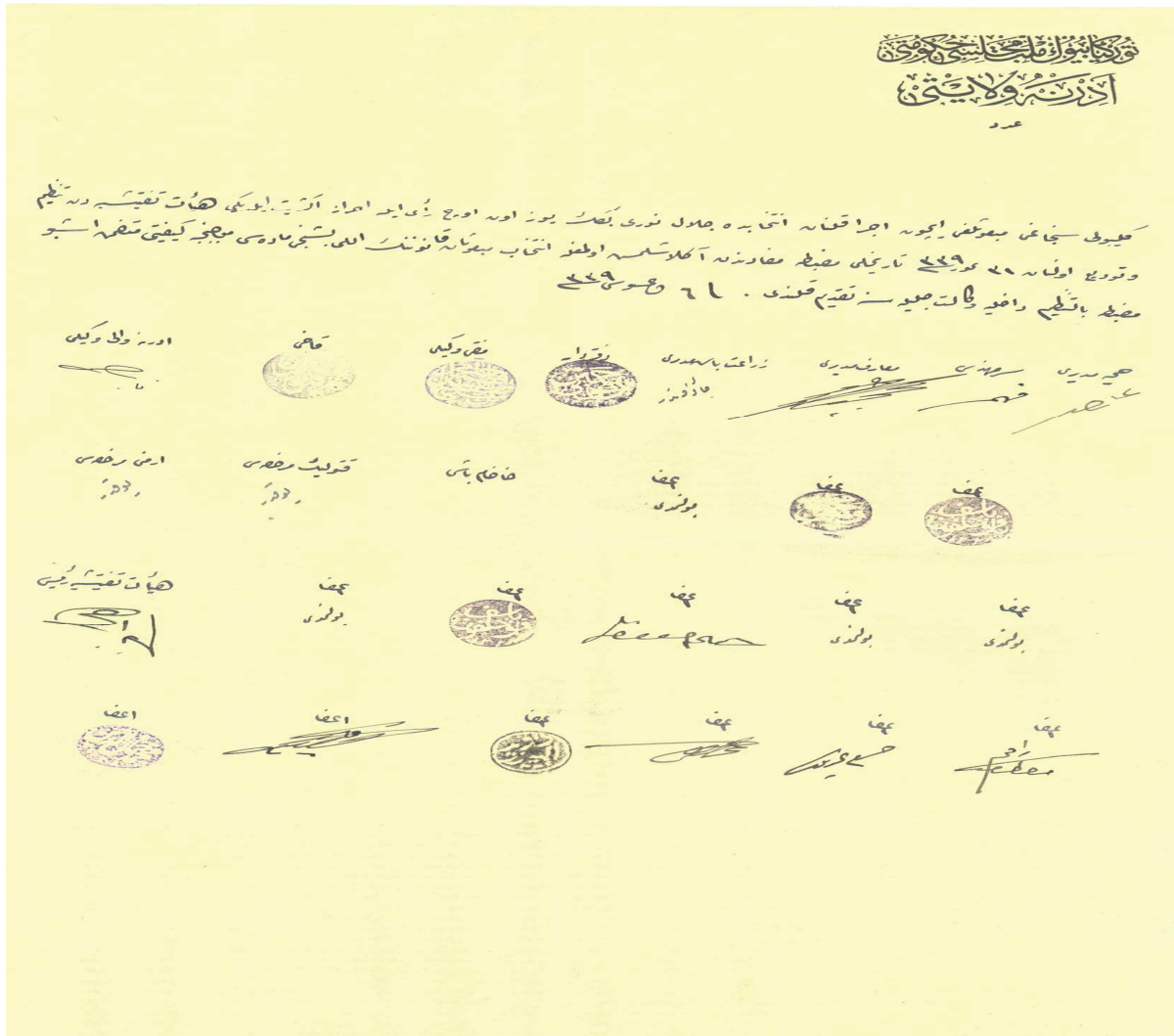
Ankara'ya Tarih-i Muvasalat: 25 Teşrin-i Sani sene 1327

Memleketi ve memleketindeki mufassal adresi: Gelibolu, İstanbul'da Yeni Köy'de

İmzası: Celaleddin

Ek 5: İkinci TBMM Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey'in Mazbatası.

(TBMM, Yasama Organı Üyelerinin Tercüme-i Halleri Arama Formu)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Edirne Vilayeti
Aded

Gelibolu sancağı mebusluğu için icra kılınan intihabda Celal Nuri Bey'in yüz on üç rey ile ihraz-ı ekseriyet eylediği heyet-i teftişiyyeden tanzim ve tedi olunan 31 Temmuz sene 339 tarihli mazbata-i müfdından anlaşılması olmakla intihab-ı mebusat kanununun elli beşinci maddesi mucebince keyfiyeti mutazammın işbu mazbata bi't-tanzim Dâhiliye Vekâlet-i celilesine takdim kılındı.

Fî 6 Ağustos sene 339

Sıhhiye müdürü, ser mühendis, maarif müdürü, ziraat başmüdürü mezundur, defterdar, müftü vekili, kadı, Edirne vali vekili, aza, aza, aza bulunamadı, hahambaşı, Katolik murahhasası yokdur, ermeni murahhasası yokdur, aza, bulunmadı, aza bulunması, aza, aza, aza bulunmatı, heyet-i teftişiye reisi, aza, aza, aza, aza, aza, aza

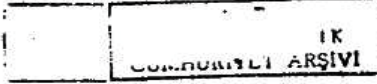
Ek 6: Emekli Gelibolu Valisi Ahmet Macit Gören'in geçim sıkıntısından münasip bir iş isteği.

(BCA, 30-10-0-0 / 120 - 858 - 14, 25.06.1943)

77D

16

Reisicümhur İsmet İnönü hazretlerine

Zati devletiniz, bendenizi tanırınız. Millet ve memleket hakkında daima hayırlı ve faydalı yollara giden ayaklarınıza sunduğum bu ariyza, doğru olmayan bir kelime bulunmadığına itimat buyurmanızı istirham eylerim. Çünkü bütün hayatımda yalandan nefret ve istikrah ederim.

35 Sene Dahiliye işlerinde ve onbeş yıl muallimlikte aziz yurcuma , daima dürüst, namuslu, vicdanlı, yalnız vazifesine bağlı, içi tağı bir memur olarak fedakârlıkla iyi hizmet ettiğim halde şimdi beş kişilik ailemle hemen ağıltan ölecek derecede korkunç bir yoksulluk çekiyoruz. Çünkü eski kanunla mütekait olduğum ve zaten bir tek dikili ağaca bile malik bulunmadığım gibi kendim midemden ve eşim de tansiyondan muztarip ve tedaviye muhtaç iken doktor ücreti ve ilaç parası tedarikinden dahi tamamen aciziz.

Hükümet memurları arasında fena talihi ile bendeniz kadar mağdur olmuş kimse bulunmadığını sanıyorum.

Siz ki yüksek ruhunuzla her dertlinin imdadına yetişiyorsunuz; Bu emektar vatan hâcimini ve biçare ailesini-bendenize tensip buyuracağınız bir surette- mesela İstanbulda hususî şirketlerden birinde bir vazife ile hayatımızın son yıllarında bu feci muzayaka felaketinden kurtarmanızı, küçük , büyük cümleye şamil olan şefkat ve inayetinizden yana yakıla dileyorum. Halimize acıyacağınıza eminim. İhtiyarlık ve mide rahatsızlığı sebebiyle vücudum çok zaif ise de Allaha şükür dimağım yerinde olduğundan iyi hizmet edebileceğimi umuyorum; Ayaklarınıza kapanırım. 22/6/943

Eski valilerden, Dahiliye Vekâleti Sicil ve Memurlar Umum Müdürlüğünden Mütekait

Ahmet Macit Gören

030	10			120	858	14
-----	----	--	--	-----	-----	----

2

Özgeçmiş

- 1. Adı Soyadı** : Samet ARIKER
2. Doğum Tarihi : 20/09/1990
3. Doğum Yeri : Balıkesir/Gönen
4. E-posta : sametariker@gmail.com

Derece	Üniversite	Alanı	Yılı
Ortaöğretim	Gönen Sarıköy Çok Programlı Lisesi	Genel Lise	2004-2007
Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Eğitim Fakültesi-Tarih Öğretmenliği	2008-2013
Yüksek Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Tarih Eğitimi	2013-2019

5. İş Deneyimi

Sos. Bil. Öğrt.	Çanakkale Çözüm (Ada) Etüt Eğitim Merkezi	2012-2015
Tarih Öğretmeni	Gökçeada Kariyer Etüt Eğitim Merkezi	2013-2014
Kurum Müdürü	Çanakkale Çözüm (Ada) Etüt Eğitim Merkezi	2014-2016
Tarih Öğretmeni	Gönen Kavram Özel Öğretim Kursu	2016-2018
Kurum Müdürü	Gönen Kavram Özel Öğretim Kursu	2016-halen

6. Yayınlar

6.1. Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler :

- Arıker, S. (2015). Çanakkale Cephesi ile İlgili Türkçe Yayınlanmış Günlük, Hatırat ve Mektupların Bibliyografyası. *ASOS Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü & Asos Eğitim Bilişim Danışmanlık San. Tic. Ltd. Şti. Y:3, S:21. s. 528-538.
- Arıker, S. (2015). Osmanlı Tarih Yazıcılığı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Ankara: Hangar Marka İletişim Reklam Hizmetleri Yayıncılık Ltd. Şti. S:8. s. 199-217.
- Arıker, S. (2019). Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı Donanması'nın Faaliyetleri. *ASOS Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü & Asos Eğitim Bilişim Danışmanlık San. Tic. Ltd. Şti. Y:7, S:96. s. 489-503.

6.2. Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında Basılan Bildiriler

- Arıker, S. (2018). Tarih Eğitiminde Bilgi ve İletişim Teknolojileri. *4. Uluslararası Eğitim Bilimleri Sempozyumu Bildirileri*. Antalya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi.

6.3. Kitap Bölümü Yazarlığı

- Arıker, S. (2018). Tarih Eğitiminde Bilgi ve İletişim Teknolojileri. *Eğitim Bilimlerinde Akademik Araştırmalar*. Ankara: Gece Kitaplığı. s. 37-44.